

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTA DOĞU VE KUZEY AFRIKA BÖLGESİNDE
KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN ETKENLER**

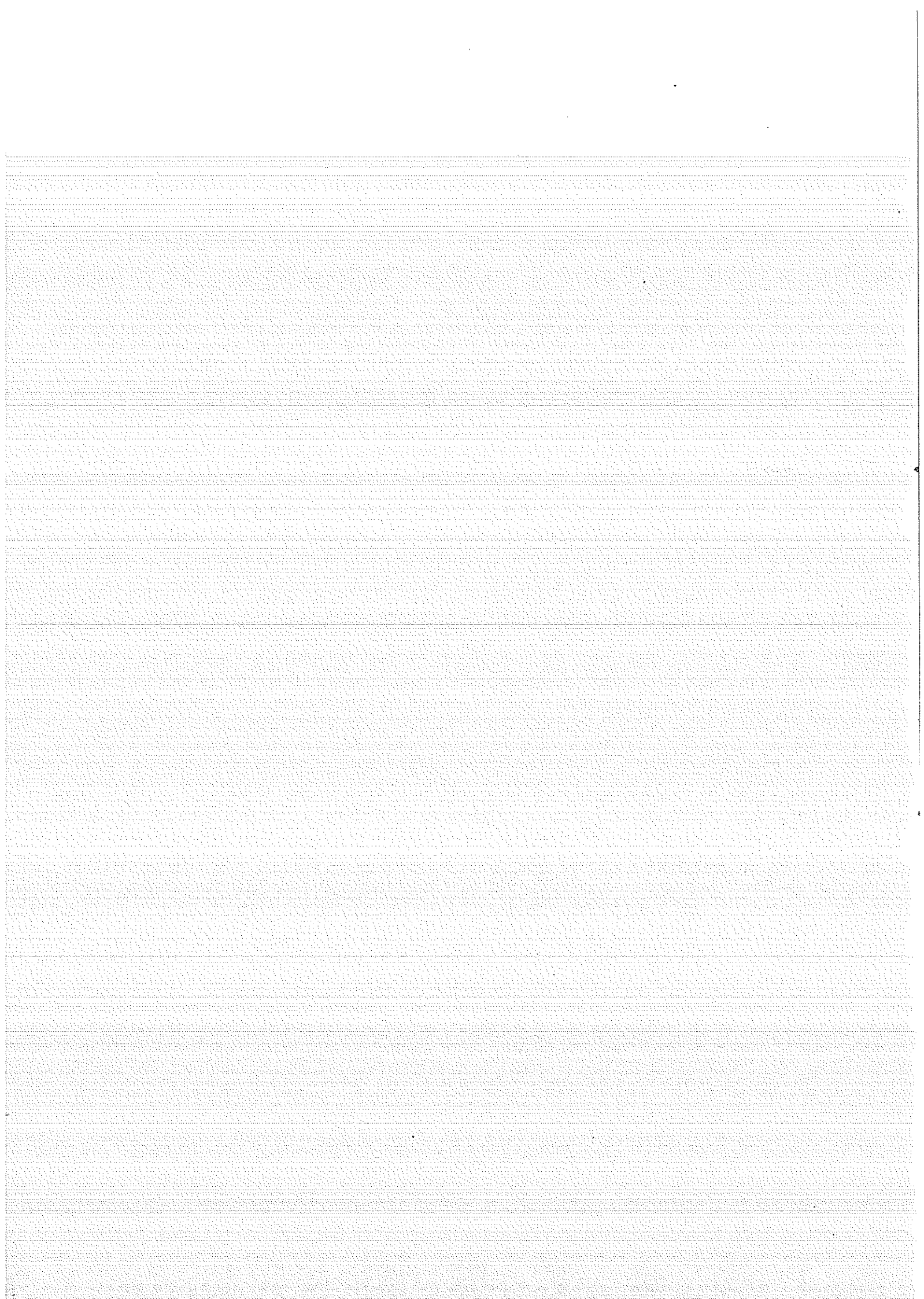
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep GENÇ

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

HAZİRAN 2012

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTA DOĞU VE KUZEY AFRIKA BÖLGESİNDE
KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN ETKENLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

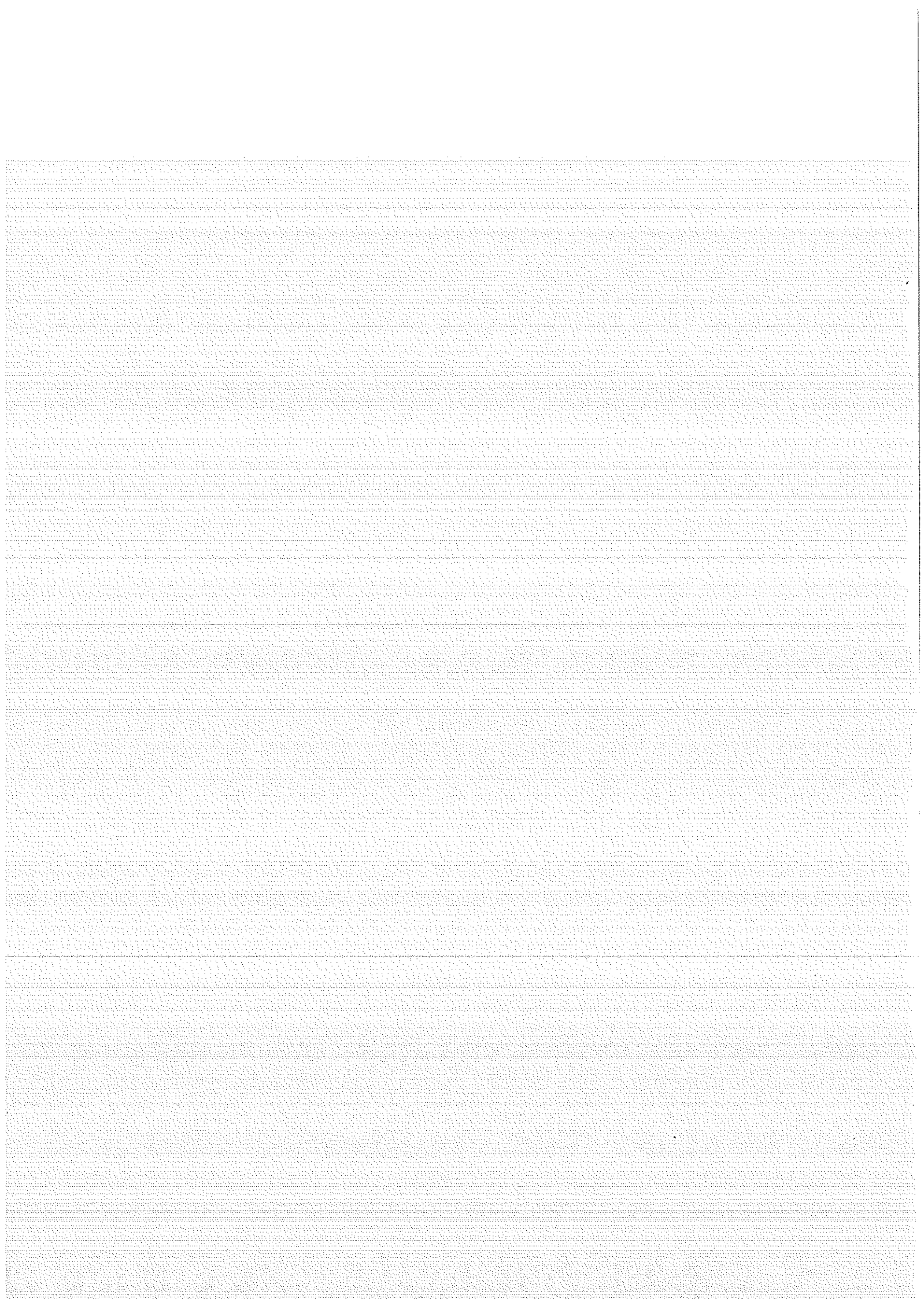
**Zeynep GENÇ
(412091041)**

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İpek İLKKARACAN

HAZİRAN 2012

İTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 412091041 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Zeynep GENÇ**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı **“ORTA DOĞU VE KUZAY AFRIKA BÖLGESİNDE KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN ETKENLER”** başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. İpek İLKKARACAN**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. İpek İLKKARACAN**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Raziye SELİM
İstanbul Teknik Üniversitesi

Yar. Doç. Dr. Yelda YÜCEL
Bilgi Üniversitesi

Teslim Tarihi : **4 Mayıs 2012**
Savunma Tarihi : **6 Haziran 2012**

Eşime ve aileme,

ÖNSÖZ

Çalışmamda bana görüşleri ve yol göstericiliği ile en büyük desteği vererek cinsiyete dayalı istihdam farklılıkları ve toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerine çalışmamı destekleyen Sayın İpek İlkaracan'a, ayrıca çalışmam esnasında benden teknik anlamda yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Ümit Şenesen ve Haluk Levent'e teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamın başlangıcından sonuna kadar her zaman yanımda ve bana yardımcı olan sevgili eşim Murat Genç'e sonsuz destek ve anlayışından ötürü teşekkürlerimi sunarım.

Haziran 2012

Zeynep Genç

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv
ÖZET	xvii
SUMMARY	xix
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1 Klasik İktisadın Emek Arzı Kuramı.....	5
2.2 Neoklasik İktisadın Emek Arzı Kuramı.....	7
2.3 Neoklasik Emek Arzı Kuramına Eleştiriler ve Feminist İktisatta Emek Arzında Toplumsal Cinsiyete Dayalı Farklılaşmanın Kaynakları	10
3. BÖLGE VE ÜLKE ÇALIŞMALARI.....	13
3.1 Ekonomik Etkiler	13
3.1.1 Petrol dönemi.....	13
3.1.2 İhracata dayalı büyüme modeli uygulamalarına geçiş dönemi.....	16
3.2 Ataerkil Yapı Ve Dini-Kültürel Faktörlerin Etkisi	21
4. ODKA BÖLGESİ KADINLARININ GENEL EĞİLİMLERİ VE EMEK PİYASASINDAKİ EŞİTSİZLİKLER	27
4.1 Kadın ve Erkek İşgücüne Katılım Oranları.....	27
4.2 Nüfus Artışı ve Doğurganlık.....	29
4.3 Eğitim ve Kadının İşgücüne Katılımı Arasındaki İlişki.....	30
4.4 Sektörel ve Mesleki Cinsiyet Ayrımcılığı.....	34
4.5 Büyüme ve Kişi Başı GSYH.....	39
4.6 Doğal Kaynak Ekonomilerine Karşılaştırmalı Bakış.....	40
4.7 Kadın İşgücüne Katılımı Etkileyen Kurumsal ve Kültürel Faktörler	44
5. PANEL VERİ ANALİZİ.....	47
5.1 Veri.....	47
5.2 Metodoloji	48
5.3 Rassal Etkiler Panel Analizi Sonuçları	54
5.3.1 Tüm bölgeler için temel model panel analizi.....	55
5.3.2 ODKA bölgesi için panel analizi	59
5.3.3 Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için panel analizi	66
5.3.4 Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için panel analizi	68
5.3.5 Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için panel analizi	70
5.3.6 Sahra Altı Afrika bölgesi için panel analizi.....	73
5.3.7 Panel analizinin karşılaştırmalı sonuçları	75
6. SONUÇ.....	79
KAYNAKLAR	83
EKLER.....	87

KISALTMALAR

BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
GDP	: Gross Domestic Product
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Dünya Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İDB	: İhracata Dayalı Büyüme
İİS	: İthal İkameci Sanayileşme
KIOLAM	: Key Indicators Of The Labor Market
LAK	: Latin Amerika ve Karayipler
MENA	: Middle East and North Africa
ODKA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WDI&GDF	: World Development Indicators & Global Development Finance

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1.1	: Yıllara ve bölgelere göre kadın ve erkek işgücüne katılım oranları.	1
Çizelge 1.2	: ODKA bölgesi işsizlik oranları	2
Çizelge 4.1.1	: ODKA’da kadın ve erkek işgücüne katılım oranları (15+), 2010.....	28
Çizelge 4.1.2	: Bölgelere göre kadın ve erkeklerde işgücüne katılım oranları (15+), 2010.	28
Çizelge 4.2.1	: Nüfus artışı ve doğurganlık.....	29
Çizelge 4.3.1	: ODKA bölgesinde kadın ve erkeklerde okullaşma oranları, 2006-2011.....	31
Çizelge 4.3.2	: Bölgelere göre kadın ve erkeklerde okullaşma oranları, 2008-2009.....	32
Çizelge 4.4.1	: ODKA bölgesinde çalışanların cinsiyetlerine göre sektörlere dağılımı, 2008-2010 (%).	35
Çizelge 4.4.2	: Bölge bazında kadın ve erkek istihdamının sektörlere dağılımı (%), 2008-2010.....	36
Çizelge 4.4.3	: Sektör ve cinsiyete göre toplam istihdamın dağılımı, 2008.....	37
Çizelge 4.4.4	: Meslekler ve cinsiyete göre toplam istihdamın dağılımı, 2007.	38
Çizelge 4.5.1	: ODKA’daki kişi başı GSYH(\$) değerleri ve büyüme oranları, 2008-2010.....	39
Çizelge 4.5.2	: Bölgelere göre kişi başı GSYH(\$) değerleri ve büyüme oranları, 2008-2010.....	40
Çizelge 4.6.1	: ODKA’da doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı (%), 2008-2010.....	41
Çizelge 4.6.2	: Bölgelere göre doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı (%), 2010	41
Çizelge 4.6.3	: Venezuela ve ODKA’nın demografik, eğitim ve istihdam özellikleri.....	43
Çizelge 4.7.1	: ODKA’da kurumsal ve kültürel faktörlere ait açıklayıcı değişkenlerin dağılımı, 2008-2010	45
Çizelge 4.7.2	: Bölgelere göre kurumsal ve kültürel faktörlere ait açıklayıcı değişkenlerin dağılımı, 2008-2010	46
Çizelge 5.2.1	: Açıklayıcı değişkenlerin toplam işgücü içerisindeki kadının payı üzerinde beklenen etkileri.....	54
Çizelge 5.3.1.1	: 1990, 2000 ve 2010 dönemi tüm ülke değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.....	55
Çizelge 5.3.1.2	: Tüm bölgeler için temel model panel analizi.....	56
Çizelge 5.3.2.1	: 1990, 2000 ve 2010 dönemi ODKA bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.....	60
Çizelge 5.3.2.2	: ODKA bölgesi için temel model panel analizi	61
Çizelge 5.3.2.3	: ODKA bölgesi için panel analizi	65
Çizelge 5.3.3.1	: 1990, 2000 ve 2010 dönemi Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri	67
Çizelge 5.3.3.2	: Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için panel analizi	68

Çizelge 5.3.4.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri	69
Çizelge 5.3.4.2 : Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için panel analizi..	69
Çizelge 5.3.5.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Latin Amerika ve Karayipler bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri	70
Çizelge 5.3.5.2 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için temel model panel analizi	71
Çizelge 5.3.5.3 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için panel analizi.....	72
Çizelge 5.3.6.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Sahra Altı Afrika bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri	73
Çizelge 5.3.6.2 : Sahra Altı Afrika bölgesi için temel model panel analizi	74
Çizelge 5.3.6.3 : Sahra Altı Afrika bölgesi için panel analizi	75
Çizelge 5.3.7.1 : ODKA bölgesi ile diğer bölgelere ait panel analizlerinin karşılaştırmalı sonuçları	76
Çizelge A.1 : Bölgeler ve içerdikleri ülkeler.....	88
Çizelge B.1 : Tüm dünya ülkeleri için sabit etkiler panel analizi sonuçları	90
Çizelge B.2 : Tüm dünya ülkeleri için rassal etkiler panel analizi sonuçları	90
Çizelge B.3 : ODKA bölgesi için temel model rassal etkiler panel analizi sonuçları	91
Çizelge B.4 : ODKA bölgesinde temel modele ilk evlilik yaşı eklendiğinde rassal etkiler panel analizi sonuçları	91
Çizelge B.5 : Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için rassal etkiler panel analizi sonuçları	92
Çizelge B.6 : Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için rassal etkiler panel analizi sonuçları.....	92
Çizelge B.7 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için temel model rassal etkiler panel analizi sonuçları	93
Çizelge B.8 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde temel modele hizmet sektörü payı eklendiğinde rassal etkiler panel analizi sonuçları ..	93
Çizelge B.9 : Sahra Altı Afrika bölgesi için temel model rassal etkiler panel analizi sonuçları	94
Çizelge B.10 : Sahra Altı Afrika bölgesinde temel modele hamilelik izni eklendiğinde rassal etkiler panel analizi sonuçları.....	94

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1	: ODKA bölgesinde yıllara göre kadın ve erkek işgücüne katılım oranları (15+ yaş, %)	2
Şekil 4.6.1	: ODKA ve Venezuela'da kadın işgücüne katılım oranları	43
Şekil 5.3.2.1	: ODKA bölgesi ülkelerinde toplam işgücü içerisinde kadının payının yıllara göre değişimi.....	59
Şekil 5.3.2.2	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğurganlık arasındaki ilişki	61
Şekil 5.3.2.3	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı arasındaki ilişki	62
Şekil 5.3.2.4	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve kişi başı GSYH (\$) arasındaki ilişki	63
Şekil 5.3.2.5	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğal kaynakların rant bedelinin payı (GSYH içerisindeki %'si) arasındaki ilişki	64
Şekil 5.3.2.6	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve okul öncesi eğitime katılım oranı (% brüt) arasındaki ilişki	64
Şekil 5.3.2.7	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve parlamentodaki kadın oranı arasındaki ilişki	65
Şekil 5.3.2.8	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve ilk evlilik yaşı arasındaki ilişki	66
Şekil C.1	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğurganlık arasındaki ilişki	95
Şekil C.2	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı arasındaki ilişki	95
Şekil C.3	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve kişi başı GSYH (\$) arasındaki ilişki	96
Şekil C.4	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğal kaynakların rant bedelinin payı (GSYH içerisindeki %'si) arasındaki ilişki	96
Şekil C.5	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve okul öncesi eğitime katılım oranı (% brüt) arasındaki ilişki	97
Şekil C.6	: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve parlamentodaki kadın oranı arasındaki ilişki	97

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRIKA BÖLGESİNDE KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN ETKENLER

ÖZET

Bu çalışma, ODKA bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranlarının çarpıcı bir şekilde düşük olmasının ardında yatan sebepleri araştırmayı amaçlamaktadır. Kadın işgücüne katılım oranını demografik etkilerden arındırabilmek adına analiz bölümünde toplam işgücü içerisindeki kadın payı kullanılmıştır. 2010 yılında kadın işgücüne katılım oranının dünya ortalaması % 51 iken bu ortalama ODKA bölgesinde % 21'dir. ODKA bölgesinde kadın işgücü oranlarının düşük olmasına ilişkin günümüze değin yapılan çalışmalardan bir kısmı kültürel ve sosyal etkenler üzerinde dururken, az sayıda çalışma ekonomik etkenlere işaret etmektedir. Fakat bunları bir arada değerlendiren ve bölgedeki kültürel yapı ile ekonomik dönüşümler arasındaki etkileşimlere bakan çalışma sayısı oldukça azdır.

Bu çalışmada, ODKA bölgesinde görülen düşük toplam işgücü içerisindeki kadın payı diğer bölgelerle karşılaştırmalı olarak ele alınıp demografik, ekonomik, kurumsal ve kültürel etkenlerin kadın işgücüne katılım üzerindeki göreceli belirleyiciliği üzerine bir sonuca varılmaktadır. 128 ülkeye ait ülke verisinin kullanıldığı çalışmada 1990, 2000 ve 2010 yıllarını kapsayan rassal etkiler panel veri analizi kullanılmıştır.

Tüm dünya ülkelerini içeren panel veri analizi sonuçlarına göre ODKA bölgesinde olmanın, kadınların işgücü piyasasına katılımını belirleyen bir seri demografik, ekonomik, kurumsal ve kültürel etkenler kontrol edildikten sonra bile, toplam işgücü içerisindeki kadın payını diğer bölgelere oranla en az 14 puanla en çok 22 puan gibi çok önemli ölçüde azaltıcı etki yaptığı görülmüştür. Ayrıca kadın işgücüne katılımını belirleyen kimi etkenlerin ODKA bölgesindeki etkisi diğer bölgelerdekinden farklılaşmaktadır. Örneğin, doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerindeki olumsuz etkisi, ODKA bölgesinde diğer bölgelere göre çok daha yüksektir. Ayrıca kişi başı GSYH tüm bölgelerde toplam işgücü içerisindeki kadın payını artırıcı etki yaratırken, ODKA bölgesinde bu etkinin negatif olduğu gözlenmektedir. Tüm bunların ışığında, ODKA bölgesindeki ekonomik büyümenin ataerkil toplumsal yapıyı dönüştüremediği, hatta rant gelirine dayalı ekonomik özellikleriyle daha da kuvvetlendirdiği, dönüştüremedikçe bu kültürel yapının yaşam içerisinde kurumsallaştığı söylenebilir.

FACTORS THAT DETERMINE FEMALE LABOR FORCE PARTICIPATION IN MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA REGION

SUMMARY

This study attempts to investigate the reasons behind women's strikingly low rates of labor force participations in Middle East and North Africa region. World average female labor force participation was 51% in 2010, whereas it was 21% in MENA region in the same year. Conventional studies pointed out countries' economic and cultural effects as the main reasons for women's low rates of labor force participation. However, only few studies investigated whether countries' economies cause a transformation on their culture or vice versa.

This thesis aims to compare women's low rates of labor force participation in MENA region to other regions in order to comment on cultural factors relative decisiveness on female labor force participation. 128 countries' data for 1990, 2000 and 2010 years and random affects panel analysis are used. Countries are divided into five groups. The first region is MENA region and includes 17 countries. The second region is East and South Asia, Pasific and includes 17 countries. Europe, North America and Central Asia consists of 39 countries whereas Latin America and Caribbeans includes 26 countries. Lastly, Sub-Saharan Africa consists of 29 countries.

Besides cultural and economic factors, demographic factors and factors that reconcile work and family life influence female labor force participation. In order to eliminate demographic effects that might influence female labor force participation, female labor force as a percentage of the total is used as a dependent variable in the panel analysis part. Demographic factors are fertility rate (per women) and male-female primary school enrollment ratio (% gross). Independet variables that are related to economic factors are log of GDP per capita (ppp, \$), share of value-added service sector in GDP and share of resources rent in GDP. Independent variables that affect work and family life are pre-primary school enrollment ratio (% gross) and formal and informal maternity leave (as week). Lastly, cultural factors are ratio of women parliamentarian, women's first marriage age and world regions.

Reducing gender disparities in economic opportunities is one of the foremost development challenges faced by economies of the MENA region. MENA's achievement in improving women's health and education outcomes in recent decades is impressive. Although gender gaps in school completion rates still exist in some MENA countries, most countries are well on their way to achieving gender parity in key human development indicators. In contrast, the region countries to fall well short on indicators of women's economic participation and political empowerment. Women are severely underrepresented in politics and in civic life. The region exhibits some of the lowest rates of female labor force participation in the world. Women face greater challenges than men in accessing employment opportunities and in their school to work transition, experiencing significantly higher unemployment rates than men.

Most current works on labor supply and the determinants of labor force participation reflect three stylized schools of thought. These schools and their views are detailed in the second part. The first one is the classical approach. According to Adam Smith who is the founder of the classical school, if the actual wage exceeds the subsistence wage, this will cause the population to increase which will also lead to the rise of labor supply. This will in the end cause the equalization of subsistence wage and actual wage since the increased labor supply will result in decreased wages. The second approach is neoclassical approach. According to this view, labor and leisure are only two possible uses of time. In addition, each individual selects the combination of hours of work and leisure that maximizes his or her level of satisfaction or utility. This approach argues that labor force participation is positively related to the wage rate, which is the value of market time and negatively related to the value of nonmarket time. The last one is feminist theory of labor supply. According to Marxist-feminist approach, patriarchy and capitalism as two parallel yet interacting systems have led to and are responsible for the current situation of women and their discrimination in the labor force. Gender exploitation is the result of the patriarchal capitalist system and women are in the hope for being engaged in jobs for the maintenance of their lives rather than as a consequence of an independent choice of working or not working.

Third part highlights the results of the previous empirical work on female labor force participation. In order to see the changes, it can best be analyzed in the context of the experience of growth during the oil boom years and post oil boom era that is also named export oriented growth period. During the oil boom years, MENA countries achieved high rates of growth of GDP and rapid structural change during the 1960s and 1970s. During these decades the region exhibited some of the fastest rates of growth in the world economy. This applied to output growth rates in all the main sectors of the economy in almost all the individual countries in the region as well as the average growth rates for the region as a whole. The availability of ample foreign exchange revenues allowed governments to implement import substitution policies, which led to fast rates of growth in industrial investments and output in the region. The major problems which came to haunt the economies of the region in the post oil boom era were associated with the production inefficiencies which resulted from the inward orientation of the industrialization strategy. With the end of the oil era in the early 1980s, the productive assets which were created during the earlier period became a liability, in the sense of being a considerable net foreign exchange drain with high recurrent import requirements and without being competitive enough to export. In the ensuing period, per capita incomes began to decline in the region. Consequently, in the 1980s, in line with the changing global economy or as a result of rising indebtedness, the non-oil MENA countries turned to an export oriented growth strategy in manufacturing and agriculture.

Patriarchal family style is a crucial point that must be taken into consideration in the region. In classic patriarchy, the senior man has authority over everyone else in the family including younger men. Men are described as "breadwinner" whereas women are "homemaker". Women are subject to distinct forms of control and subordination. Childbearing, household works and older care are the central female labor activities.

General demographic and educational features of MENA region women that lead to low rates of labor force participations in MENA are explained in the forth part. Some countries of the region are below poverty line and especially women's poverty remarkable. In addition, high fertility rates are very significant issue that should be

considered. These high fertility rates affect female labor force participation in the region negatively. Moreover, education gap between men and women in every educational levels are noticeable. Inequalities in labor market is another crucial point and this topic is explained in the same part. Sectoral and occupational gender discrimination is very common in the region. On average, women tend to be more qualified than men in similar jobs.

In the conclusion part, it is explained that being in MENA region causes low rates of female labor force participation. In addition, fertility's negative effect on female labor force participation is higher in MENA region than other regions. Lastly, it is emphasized, in regions whose GDP per capita is significant, GDP per capita has positive effect on female labor force participation whereas it is negative in MENA region. To sum up, it is concluded that economic growth is not be able to transform patriarchal family culture in MENA region, even more strengthens. Because of this, cultural structure institutionalized in life and so power of the economic growth on attracting females to the labor force weakened.

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde kadın işgücüne katılım oranının en düşük olduğu bölge % 21 ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesidir (Çizelge 1.1). Kadın işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu bölgeler ise Doğu Asya ve Pasifik (% 64) ile Sahra Altı Afrika'dır (% 63). Kadın işgücüne katılımında bölgeler arası büyük farklılıklar olsa da özellikle 1980 yılında çok düşük kadın iş gücüne katılım oranlarına sahip ülkelerde (özellikle Latin Amerika ve Karayipler'de) 2010 yılına gelindiğinde önemli yükseliş gözlemlenirken, 1980 yılında yüksek kadın işgücüne sahip bölgelerde (Doğu Asya ve Pasifik ile Avrupa ve Orta Asya) zamanla kısmi düşüşler olduğu göze çarpmaktadır.

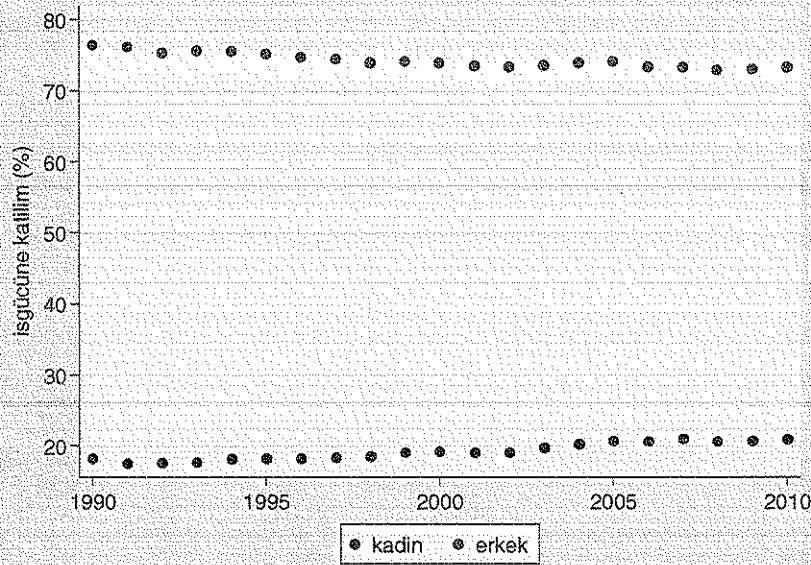
Çizelge 1.1 : Yıllara ve bölgelere göre kadın ve erkek işgücüne katılım oranları (15+ yaş, %).

	Kadın		Erkek	
	1980	2010	1980	2010
Dünya	50	51	82	77
Doğu Asya ve Pasifik	67	64	86	80
Avrupa ve Orta Asya	58	50	77	67
Sahra Altı Afrika	57	63	83	76
Latin Amerika ve Karayipler	36	53	81	80
Güney Asya	33	32	86	81
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	21	21	76	73

Kaynak: 1980 Verileri Dünya Kalkınma Raporu, 2012
2010 Verileri Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

ODKA bölgesini konu alan araştırmalara göre insani gelişim ve özellikle kadınların eğitim ve sağlık alanlarında edindikleri haklar açısından bölgede görülen gelişmeler küçümsenemeyecek boyuttadır. Kadınların bölge genelindeki eğitim oranlarında görülen artış, doğurganlık oranlarının giderek azalması ve bebek ölümlerinde görülen düşüş bu gelişmelere örnek olarak verilebilir. Tüm bu başarılar cinsiyete dayalı farklılaşmayı azaltıcı etki yaratmasına rağmen, bölgede kadınlar için ekonomik ve

politik konularda hâlâ istikrarlı bir gelişme sağlanamaması düşündürücüdür. Kadınların işgücüne katılım oranları çok kısıtlı gelişme göstermekte ve dünya genelinin gerisinde seyretmektedir. Kadınlar, istihdam konusunda erkeklerin çok gerisinde kalmakta ve bu durum cinsiyete dayalı eşitsizliği artırıcı bir etki yaratmaktadır. Dünya Bankası, WDI & GDF veri tabanından elde edilen verilerle oluşturulan Şekil 1.1’de görüleceği gibi kadın-erkek işgücüne katılım oranları arasındaki 50-60 puanlık büyük uçurum zaman içerisinde kapanma eğilimi de göstermemektedir.

Şekil 1.1 : ODKA bölgesinde yıllara göre kadın ve erkek işgücüne katılım oranları (15+ yaş, %).

Yine aynı şekilde Çizelge 1.2’den de anlaşıldığı üzere bölgede kadın işgücüne katılımının erkeklere göre çok daha düşük olmasına rağmen, kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranından çok daha yüksektir.

Çizelge 1.2 : ODKA bölgesi işsizlik oranları (%).

	Kadın	Erkek
1991	21,13	10,69
2002	19,40	9,42
2008	17,04	7,92

Kaynak : Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Çalışmamın temel amacı, ODKA'da kadın işgücüne katılım oranlarının diğer bölgelere göre düşük olmasının arkasında ekonomik, demografik, kurumsal ve kültürel etkenlerin ne dereceye kadar belirleyici olduğunu incelemektir. Diğer coğrafi bölgelerde kadın işgücüne katılımını artırıcı etki yapan yükselen eğitim düzeyleri ve düşen doğurganlık oranları gibi etkenlerin ODKA bölgesinde neden aynı gelişmeyi sağlayamadığı ve kadın işgücüne katılım oranlarının dünya ortalamasının gerilerinde kaldığını üzerinde durulacaktır.

ODKA dahil beş coğrafi bölge çerçevesinde sınıflandırılmış toplam 128 ülkeye ait 1990-2010 dönemini kapsayan verilerle uygulanan panel analizi iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, tüm ülkeleri içeren bir analiz çerçevesinde bölge gölge değişkenleri kullanılarak, kadın işgücüne katılımı üzerinde belirleyici olan ekonomik, demografik, kurumsal ve kültürel etkenler göz önüne alındıktan sonra, salt ODKA bölgesinde bulunmanın işgücündeki kadın oranını diğer bölgelere göre nasıl etkilediğine bakılmıştır. İkinci aşamada ise her bir bölge verisi ile ayrı bölgesel analizler yapılarak, ODKA bölgesinde işgücündeki kadın oranı ile açıklayıcı değişkenler olan ekonomik, demografik, kurumsal ve kültürel etkenler arasındaki ilişki diğer bölgeler ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Böylece işgücü içerisindeki kadın oranını belirleyen dinamiklerin ODKA bölgesinde diğer bölgelerden ne şekillerde farklılaştığını incelemek mümkün olmuştur.

Çalışmaya konu olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi tanımı içerisinde Dünya Bankası'nın bölgesel sınıflandırması kullanılmıştır. Fakat Dünya Bankası sınıflandırmasının içerisinde yer alan İsrail, genel olarak bölgenin ekonomik, kültürel ve dini yapısından farklılık göstermesi açısından çalışmaya dahil edilmezken, sınıflandırmanın dışında kalan Türkiye, bölge ile olan ortak özelliklerinden ötürü çalışmaya dahil edilmiştir. Türkiye, çoğunluğu müslüman bir ülke olması ve kadın işgücüne katılımının aşırı düşük olması nedeniyle ODKA bölgesine uygun ortak özellikler taşımaktadır. Fakat bu ortak özelliklerinin yanında, petrole dayalı bir ekonomisinin olmaması, laik yasal çerçeve ile yönetilmesi ve resmi dilinin Türkçe olması gibi özelliklerinden ötürü ODKA bölgesi ülkelerinden farklılaşmaktadır. Bu bağlamda çalışmaya konu olan ODKA ülkeleri: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Cibuti, Fas, Irak, İran, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Ürdün ve Yemen olmak üzere 17 ülkedir. Bu 17 ülkenin dini ve kültürel yapısındaki farklılaşmayı ve bölgedeki ataerkil yapının ne derecede

kadın üzerinde etkili olduğunu anlayabilmek adına Dünya Bankası'nın sınıflandırması içerisinde yer alan ODKA bölgesi dışındaki Doğu ve Güney Asya ve Pasifik; Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya; Latin Amerika ve Karayipler ve Sahra Altı Afrika olarak 4 ülke grubu kullanılan modele dahil edilmiştir (Ülke dağılımları için bkz. Ek A). Böylece ODKA bölgesinin hem ekonomik ve demografik özelliklerinin hem de kurumsal, dini ve kültürel yapısının kadın işgücüne katılımı üzerindeki etkisini farklı ekonomiler, demografik, kurumsal, dini ve kültürel yapılar ile karşılaştırabilecek bir çerçeve sağlanmıştır.

Çalışmanın bu girişi izleyen 2. Bölüm'ünde işgücüne katılımı belirleyen etkenleri ve toplumsal cinsiyet farklılaşmalarını açıklayan iktisadi kuramlar incelenmektedir. 3. Bölüm'de kadın işgücüne katılımını açıklamaya yönelik uygulamalı çalışmalar hem ODKA bölgesi özelinde, hem de diğer bölgelere ilişkin araştırmalar kapsamında gözden geçirilmektedir. 4. Bölüm kadın işgücüne katılımı üzerinde belirleyici olması beklenen demografik etkenler, eğitim seviyeleri ve ekonomik değişkenlere ilişkin ODKA bölgesindeki ülkelerarası dağılımı ve aynı zamanda ODKA bölgesi ortalamalarının diğer bölgelerden ne dereceye kadar farklılaştığını incelemektedir. Ayrıca bölgedeki emek piyasasında görülen cinsiyete dayalı eşitsizlikleri de gözden geçirerek, bir sonraki analitik bölüm için bir arka plan oluşturmaktadır. 5. Bölüm'de Dünya Bankası'nın 1990, 2000 ve 2010 verilerinden elde edilerek hazırlanan, ODKA bölgesi dahil 5 coğrafi bölgeyi içeren, 128 ülke verisini kullanarak oluşturduğumuz veri tabanı ile kullanılan model tanıtılmakta ve uygulanan panel veri analizinin sonuçları tartışılmaktadır. İki aşamalı olarak yapılan bu analizde önce tüm ülkeleri içeren rassal etkiler modeline ilişkin sonuçlar sunulmaktadır. Daha sonra ODKA bölgesini diğer bölgelerle karşılaştırabilmek adına her bir bölge için yapılan panel analizi sonuçları karşılaştırılmalı olarak tartışılmaktadır. 6. Bölüm ise çalışmanın sonuç kısmını oluşturmakta ve 5. Bölümde yapılmış olan panel analizlerinin sonuçları ve temel bulguları ifade edilmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Emek arzı ve işgücüne katılım kararı iktisat literatürü açısından çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Emek arzının nasıl belirlendiğine dair iktisadi yaklaşımları klasik iktisat, neoklasik iktisat ve feminist iktisat bakış açısı olarak üç temel başlık altında inceleyebiliriz.

2.1 Klasik İktisadın Emek Arzı Kuramı

Üretim girdilerinden biri olan emek ve bunun geliri olan ücret için klasik iktisatçıların söyledikleri birbirine yakındır. Bu bakış açısına göre emek arzı nüfusa bağlıdır; nüfus da bir içsel değişken niteliğiyle ücret haddine dayanır. Klasik okulun kurucusu Adam Smith'e göre iki tip ücret vardır; bunlardan ilki işçilerin yaşamasını sağlayacak bir fizyolojik asgariyi ifade eden "geçimlik ücret", bir diğeri ise piyasada belirlenen "fiili ücret"tir. Bu anlayışa göre ücret, nüfusun büyüklüğünü belirler; ücretler arttıkça nüfus artar, azaldıkça nüfus azalır. Geçimlik ücretin artması erken evlenmeyi ve çocuk yapmayı teşvik yoluyla doğum oranlarını yükseltir; çocuk ölümlerini azaltışı da ölüm oranlarını azaltır. Bu bakımdan nüfus, dolayısıyla emek arzı artışı, geçimlik ücretin artışına bağlıdır. Geçimlik ücret düştüğünde de tersi geçerlidir. Fakat devamlı olarak artan talebi devamlı olarak artan nüfusla karşılarken, artan nüfus, bir süre sonra ücretleri düşürmeye başlayacaktır ve sonuç olarak fiili ücret geçimlik ücrete eşit olduğunda, nüfus sabit kalacaktır (Kazgan, 2010).

Smith'e benzer fikirler, Ricardo'da da vardır. Sadece Ricardo, geçimlik ve fiili ücret yerine "tabii ücret" ve "piyasa ücreti" diye ayrım yapar. Bu da değer kuramındaki ayrıma uygundur; emeğin, diğer herhangi bir maldan farksız kabul edildiğini gösterir. Tabii ücret, işçilerin yaşamasını ve sayıca artmaksızın veya azalmaksızın, neslini sürdürmesini sağlayan bir ücrettir. Piyasa ücreti ise arz ve talep tarafından belirlenir. Eğer piyasa ücreti tabii ücretin üzerine çıkmışsa, işçi mutlu ve refah içerisinde; hayatın zevklerini, geçimlik vasıtaları daha büyük bir oranda elde edebilir, dolayısıyla sağlıklı ve büyük bir aile yetiştirebilir. Fakat yüksek ücretlerin

nüfus artışını teşviki dolayısıyla işçi sayısı artarsa, ücretler tekrar tabii ücrete iner; hatta bir tepki olarak bunun da altına inebilir (Kazgan, 2010).

Ricardo'nun emek arzı kuramı temelde Smith'inkiyle aynı olmakla beraber, birkaç noktada bundan ayrılır. İlk farklılaşan noktada Smith, nüfus artışını geçimlik ve fiili ücret arasındaki farka doğru orantılı olarak bağlar; Ricardo ise sadece arada bir fonksiyonel ilişki kurmakla yetinir. İkinci görüş ayrılığı ise Smith'in geçimlik ücreti bir fizyolojik asgaridir, dolayısıyla zaman içerisinde değişmez. Oysa Ricardo'nun tabii ücreti, bir tarihsel değişkendir. Reel olarak, sosyo-kültürel çevredeki değişimle birlikte artabileceği gibi, reel olarak aynı kalsa da, nakden tarımda azalan getirinin etkisi altında yükselir. Son olarak ise her iki düşünür de değeri üretim maliyetine dayandırır da, Smith, nüfus değişmesinin kapital miktarındaki değişmeyi bir gecikmeyle izlediğini, dolayısıyla gelişen bir toplumda ücretlerin reel olarak geçimlik ücret üzerinde oluşabileceğini söyler; yani daha iyimserdir (Kazgan, 2010).

Malthus nüfusun daima geçimlik vasıtaları aşmak eğiliminde olduğunu, ancak bazı engeller dolayısıyla aşmadığını öne sürer. Kuram, dört temel ilke içerisinde özetlenebilir. Birincisi, nüfus kaçınılmaz biçimde geçimlik vasıtalarla sınırlanmıştır. İkincisi, geçimlik vasıtalar arttığında, güçlü engellerle baskı altında tutulmuyorsa, nüfus da artar. Üçüncüsü, bu engeller “pozitif etkenler” ve “önleyici etkenler” olarak ikiye ayrılır. Pozitif etkenler, harpler, açlık ve sefalet gibi ölüm oranlarını yükselten olaylar; önleyici etkenler ise doğum oranlarını düşüren sefalet ve ahlaki kayıtlardır (evlenmelerin geciktirilmesi, çocuk sayısının bakılabilecek kadara indirilmesi gibi). Sonuncu ilke ise nüfus geometrik bir diziye göre (1, 2, 4, 8, 16, 32...) artarken, gıda maddeleri üretimi, bir aritmetik diziye göre (1, 2, 3, 4...) artmak eğilimindedir. Malthus, ücret kuramını nüfus kuramına dayandırır ve buna göre ücret, artan nüfus dolayısıyla geleneğin belirlediği bir geçimlik düzeye düşmek eğilimindedir. Bu kuramın etkisinin, ahlaki kayıtlar yolu ile nüfus artışı sınırlanmazsa, ücretin geçimlik düzeye inmesinin kaçınılmazlığının kabulü olduğu söylenebilir.

Reel ücretler ve nüfus artışları arasındaki ilişki açısından klasik iktisatçılarla aynı düşüncelere sahip olmayan Marks, Ricardo ve Malthus'un “ücret kanunu”nu reddetmektedir. Ricardo ve Malthus’a göre nüfus artışı, sosyal yapı göz önünde bulundurulmaksızın, reel ücretlerin minimuma inmesine neden olur ve bu problemin temel nedeni arzdaki artışlardır. Fakat Marks’a göre ailelerin büyüklüğü ve reel ücretler arasındaki ilişki Malthus’un iddia ettiği ilişkinin tam tersi boyutta olabilir.

Marks, ailelerin mutlak büyüklüğünün ücretlerin yüksekliği ile ters orantılı olduğunu düşünmektedir. Yani ücretler arttıkça, aileler küçülmeye gidecektir. Ayrıca Malthus'un belirttiği pozitif etkenler, sefalet ve açlık son noktaya erişene kadar nüfus üzerinde azaltıcı etki yapmaktan çok, nüfusun artış eğiliminde olmasına neden olacaktır (Brezis & Young, 2003).

Marx'a göre elastik emek arzı kapitalist üretim sürecinin bir sonucudur ve bu sistem açısından kadının işgücüne katılımını yorumlamak kritiktir. Marksist bakış açısına göre; kapitalistler, çalışanları üzerinde güç sahibi olan kişiler ve çalışanlar da emeğini satmaya zorlanan kişilerdir. Ataerkil yapı ise erkeğin kadın üzerinde egemen olduğu yapıdır. Kapitalizm ve ataerkil yapı birlikte hane içerisindeki yapıyı ve üretimi etkileme gücüne sahiptir. Bu iki yapı sayesinde kadın, ev içerisindeki işlerin büyük bir kısmını yapmaktan sorumlu iken aynı zamanda düşük ücret karşılığında ev dışında da çalıştırılmakta; buna karşın hane reisi konumundaki erkek karar verme yetkisini elde bulundurmaktadır (Blau & Ferber, 1992).

2.2 Neoklasik İktisadın Emek Arzı Kuramı

Çalışmaya karar verme, aslında zamanın nasıl kullanılacağına karar verme işlemidir. Zamanımızı kullanma yollarından biri zamanımızı zevk aldığımız aktivitelerde harcamaktır. Diğer bir seçenek ise zamanımızı çalışarak geçirmektir. Böylece çalışmamız karşılığında bir ücret alır ve bu ücreti çeşitli ihtiyaçlarımız için kullanma şansına sahip oluruz. Neoklasik modele göre çalışma kararı aslında boş zaman ve ücret karşılığı çalışma arasında bir tercihte bulunmaktır (Ehrenberg & Smith, 2009). Amaç faydayı ya da tatmin düzeyini artırmak olduğu için kişiler işgücüne katılıp katılmama kararını alırken piyasada çalıştıkları zaman kazandıkları değer ile evde zaman geçirdikleri durumda aldıkları değeri karşılaştırarak bir durum analizi yapar ve bu karşılaştırma sonuçlarına göre karar verir. Eğer işgücüne katıldıklarında kazandıkları değer evde zaman geçirmekten aldığı değerden yüksekse işgücüne katılmaya karar verir; fakat tam tersi bir durum söz konusuysa, yani evde zaman geçirmek kişiye çalışmaktan daha fazla değer ve önem arz ediyorsa kişi tercihini evde zaman geçirmekten yana kullanacaktır. Bu noktada kişinin tercihini etkileyen iki önemli faktör vardır; birincisi kişinin bütçe kısıtı, ikincisi ise kişilere göre farklılık gösteren ve zaman içerisinde değişebilen kayıtsızlık eğrileridir. Kayıtsızlık

eğrileri, tüketiciye aynı tatmin düzeyini sağlayan farklı mal düzeylerinin kombinasyonunu verir (Blau & Ferber, 1992).

Neoklasik kuram, boş zamanı bir çeşit mal olarak ele alır ve bu modele göre bir malın talebini etkileyen üç önemli unsur vardır; bunlar malın fırsat maliyeti (genellikle piyasa fiyatına eşittir), kişinin emek dışı geliri (örn. serveti) ve son olarak kişinin tercihleridir. Boş zaman talebini değerlendirebilmek için öncelikle “Boş zamanın fırsat maliyeti nedir?” sorusuna cevap vermek gerekir. Boş zamanın fırsat maliyeti, zamanı boş geçirme kararının alınmasıyla vazgeçilmek zorunda kalınan bir sonraki en iyi fırsattır; yani çalışma ile kazanılabilecek gelirdir. Diğer önemli unsur olan kişinin serveti aslında ailenin banka hesapları, finansal yatırımları ve sahip olduğu fiziksel mülklerin tamamı anlamına gelse de kişilerin servetinin ölçülmesinin zor olması nedeniyle kişilerin serveti yerine toplam gelirleri kullanılmaktadır. Son olarak ise, amaç fayda düzeyini en çoklamak olduğu için kişilerin tercihleri bu noktada önem kazanır. Neoklasik kuramda, kişilerin boş zaman ve çalışma tercihlerini etkileyen unsurlar gelir etkisi ve ikame etkisidir. Gelir etkisi, ücretler ve tercihler sabitken, gelirdeki bir artışın boş zaman talebini de artırması durumudur. İkame etkisinde ise, gelir sabitken ücretlerdeki artış fiyatları da yükseltecek ve bu nedenle boş zaman talebi azalacak, çalışma talebi artacaktır çünkü boş zamanın fırsat maliyeti artık daha yüksek olacaktır (Ehrenberg & Smith, 2009).

Neoklasik bakış açısı, kişilerin kendi kararlarına bağlı olarak faydalarını maksimize etmek istediği bir model tanımlamakla kalmaz, ayrıca partneriyle birlikte yaşayan ve çalışma ve boş zaman tercihlerinde birlikte karar alan bir aile yapısını da tanımlar. Aile içerisinde iş bölümü ile ilgili karar alma sürecinde kişiler, örf ve adetlerden etkilenir. Evli çiftlerde faydayı en çoklamak anlamında karar alma süreci iki şekilde olabilir. Birincisi, çiftlerden bir tanesi partneri adına da tüm kararları alır çünkü ortak tercihleri olduğunu veya tek bir kişinin karar alma yetkisi olduğunu düşünür. Bu modelde geliri kimin kazandığına bakılmaksızın çiftlerin benzer harcama eğilimleri olduğu varsayılır. Diğer modele göre ise, karar alma süreci karşılıklı pazarlığa dayalıdır. Bu modele göre, kaynaklara erişimi partnerine göre daha kolay olan kişi, ailenin karar alma sürecinde daha etkin hale gelir (Ehrenberg & Smith, 2009).

Neoklasik analizin aile teorisi, ailenin mantık çerçevesinde kendi faydasını en çoklamaya çalıştığını ve ailenin iyiliğini sağlamaya yönelik kararlar aldığını varsayar. Çalışmak, gelir kazanmak ve istediğimiz mal ve hizmeti satın almak için

bir gereklilikken; boş zaman, aldığımız mal ve hizmeti kullanabilmek için gerekli olmaktadır. Fakat burada önemli olan nokta, aile içerisindeki işbölümü ve kimin hangi işten sorumlu olacağıdır. (Blau & Ferber, 1992). Evli çiftler, bu kararı verirken işbölümünün artı ve eksi yönlerini düşünerek mantıklı bir karar almaya çalışırlar. Evde kalmanın ve ücret almamanın yol açacağı kayıp hangi partnerde daha az ise onun evde kalmasına ve çalışmamasına dolayısıyla ev sorumlulukları ve çocuk bakımı gibi konularla ilgilenmesine karar verilebilir. Genel olarak kadın çalışanların ücretlerinin erkeklere oranla daha düşük olması ve çocuk bakımı gibi konuların toplum tarafından kadının sorumluluğu olarak görülmesi kadınların hane içerisindeki işlerin sorumluluğunu almasına, erkeğin de piyasada ücretli olarak çalışmasına sebep olmakta ve iş bölümü bu şekilde gerçekleşmektedir (Ehrenberg & Smith, 2009).

Emek arzı analizinin temellerinden biri olan zaman tahsis teorisi haneler hem üretici hem de tüketicidir; mal ve zaman girdilerini kullanarak maliyet minimizasyonu çerçevesinde meta üretirler. Meta üretiminde önemli olan fayda fonksiyonunu maksimize edebilecek miktarda üretim yapabilmektir. Bu aşamada fiyatlar ve kaynak kısıtları yani gelir göz önünde bulundurulur; bunlarda meydana gelebilecek değişiklikler analiz edilir. Örneğin kazançta bir artış ve eşanlı olarak diğer gelirlerde bir azalma meydana geliyorsa ve sonuç olarak tam gelir değişmeden kalıyorsa tüketim aktivitelerine ayrılan zamanda bir azalma beklenir çünkü zaman, daha pahalı ve değerli bir hale gelir. Aynı şekilde bu durum mevcut zamanın tüketim aktivitelerinde bulunmak yerine çalışma ortamında kullanılmasına neden olur (Becker, 1965). Yine zaman tahsis teorisi kadınlara, sadece boş zaman ve çalışmak arasında değil; boş zaman, çalışmak ve hane içinde yapılan mal ve hizmet üretimi arasında da tercih yapmaktadır (Yıldırım & Doğrul, 2008). Hane içi üretim, çocuk bakımı faaliyetini de içermektedir. Piyasaya ilave işgücü sağlamak (ve kazanç elde etmek), bu sayede elde edilecek ilave kazanç hane içinde telafi edilmesi gereken üretim kaybından daha fazla mal ve hizmet satın alabildiği sürece fayda sağlayacaktır.

Ailenin kazanmış olduğu gelirin dağılımı tercihe bağlıdır ve bu nedenle kazanılan geliri, hane içi davranışın veya talebin dışsal bir belirleyicisi olarak algılamak doğru değildir. Emek arzı tercihi sadece aile üyelerinin mevcut kazançlarının belirleyicisi olmakla kalmaz aynı zamanda her üyenin kazancını hangi metalar için kullandığını da etkiler (Becker, 1965). Örneğin daha iyi eğitilmiş (veya daha yüksek ücretli) kadın,

çocuk sağlığı konularına daha fazla önem veriyor ve sağlıklı çocuklar doğurabiliyorsa bu daha iyi eğitilmiş kadınların daha az eğitilmiş kadınlara göre sağlıklı çocuk sahibi olmayı daha fazla tercih ettiği anlamına gelmez; sadece bu durumda, daha eğitilmiş (veya daha yüksek ücretli) kadının karşılaştırmalı bir üstünlüğü olduğundan söz edilebilir.

Neoklasik bakış açısına göre aile, sadece üretim ve tüketim açısından değil yeniden üretim ve çocuk yetiştirme açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda neoklasik görüş, kadınların piyasa içerisindeki ücretlerinin ve piyasa dışı üretimde kullandıkları zamanlarının fırsat maliyetinin artırılması yolu ile kadın emek arzının artırılabilirliği ve doğurganlığın azalabileceğini savunmuştur (Layard & Mincer, 1985). Diğer yandan ise en azından tarımla uğraşan fakir bölgelerde, çocuk çalışan ücretlerinin ve yetişkin erkek ücretlerinin doğurganlıkla pozitif ilişkisi olduğunu, kadınların piyasa üretiminde kullanmak üzere tahsis ettikleri zamanla ise negatif ilişkili olduğuna vurgu yapmışlardır. Sonuç olarak aileler, ortak tercihleri doğrultusunda hareket etmektedir. Tüm bu uğraşları nedeniyle neoklasik görüşün savunduğu emek arzı ve doğurganlık konuları bir çok devletin kamu politikaları uygulamalarında göz önünde bulundurulmuş ve özellikle toplum refahı politikaları ve emek ile ilgili düzenlemeler de dikkate alınmıştır (Schultz, 1990).

2.3 Neoklasik Emek Arzı Kuramına Eleştiriler ve Feminist İktisatta Emek Arzında Toplumsal Cinsiyete Dayalı Farklaşmanın Kaynakları

Neoklasik emek arzı kuramının önceki bölümde belirtilen ve temelini oluşturan görüş olan bireylerin ve hanelerin faydalarını en çoklamak adına boş zaman ve ücret karşılığı çalışma arasında optimal bir tercihte bulunmaları kararı, bir çok eleştiriye maruz kalmıştır. Blau ve Ferber'e göre (1992) neoklasik modelde benimsenen hane içerisindeki bireylerin belli alanlarda uzmanlaşması düşüncesi avantajdan değil, dezavantajdır. Kadınlar için özellikle yaşam döngüsünün erken evrelerinde hane içerisindeki işlerde uzmanlaşma büyük bir risk taşımaktadır. Kadın, çalışma piyasasından uzak kaldığı müddetçe kendine ait becerileri körelecek ve ev içerisinde çalışma ortamında olduğundan daha izole bir hayat sürecektir. Bunun sonucunda ev içerisinde uzmanlaşan kadının hane içerisinde ve partnerine karşı pazarlık gücü zamanla azalmaktadır ve bu gücü tekrar elde etmesi imkansız hale gelmektedir. Fakat uzmanlaşma konusunda zarar gören tek taraf kadın değildir, erkekler de gelir

kazanma konusunda uzmanlaşmalarından zarar görebilirler. Evliliklerin sonlanması durumunda hane reisi olarak uzmanlaşan erkekler geliri olmayan eşlerine nafaka ödemek durumunda kalırlar. Ayrıca hane içerisindeki işlerde uzmanlaşmadıkları için tek kaldıklarında kendi hayatlarını sürdürmekte zorlanabilirler. Hane içerisindeki uzmanlaşma konularından çocuklar da olumsuz etkilenebilir, boşanmış ailelerde çocuklar genellikle anneleriyle yaşamını sürdürmekte ve eğer annenin ekonomik bağımsızlığı yoksa yoksulluk içerisinde yaşamaya mahkum olmaktadır. Nadiren de olsa babalarıyla yaşayan çocuklar da ise, babaların çocuk bakım konularından uzak olmaları çocukların zor şartlarda büyümelerine neden olmaktadır.

Sawyer ve Spencer'ın (2010) neoklasik model eleştirisinin temelinde ise emek arzı teorisinde sosyal, yasal ve diğer bazı faktörlerin göz ardı edilmiş olmaları vardır. Sawyer ve Spencer'a göre kimin çalışma çağında olup kimin olmadığı veya işsizlerin ve çalışanların kişisel ve sosyal deneyimlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca modelde kişilerin çalışmak isteyecekleri saat sayısı ile gerçekte ne kadar çalışabileceklerine dair net bir ayrım yapılmaması da önemli bir eksikliklerdir.

Boserup'un (1970) yaklaşımına göre ise cinsiyet eşitsizlikleri ve ekonomik gelişme arasında aslında U şeklinde bir ilişki vardır. Gelişme ve büyüme ile birlikte kadınlara yönelik ayrımcılık, kadın ve erkeklerin belli roller için tanımlanması ve bu rollerin dışına çıkamaması yolu ile yapılmaktadır. Kadınlar için tanımlanan başlıca rol çocuk bakımı iken erkeklere uygun görülen rol ise para kazanmaktır. Fakat bu gelişme ve büyüme devam ettikçe, toplumda bir dönüşüm yaşanmakta ve sonucunda kadın işgücüne olan talep ve kadınlara sunulan fırsatlar artmaktadır.

Feminist iktisatçı Folbre'ye (1994) göre ataerkil aile yapısı, kadın üzerinde egemen olmakta ve özellikle çocuk bakım işlerinin kadının sorumluluğunda olması kadınların iş hayatından uzak kalmasına neden olmaktadır. İş hayatına katılmak isteseler bile, seçebilecekleri meslekler toplum tarafından kadın işi olarak adlandırılacak mesleklerle sınırlı kalmaktadır. Sosyal yükümlülüklerin eşitsiz dağılımı, kadının ekonomik olarak dezavantajlı durumda kalmasının temel nedenlerindendir. Ayrıca kişilerin farklı görev ve sorumluluklar yüklenmekten aldıkları fayda ve haz değişkendir; yani aldıkları sorumluluklar kendi tercihlerine bağlı olmalıdır.

Marksist feministlere göre ise kadının işgücü piyasasına entegrasyonu paralel sistemler olarak ataerkil sistem ve kapitalizm tarafından karşılıklı etkileşim içerisinde belirlenen bir yapıdır. Bu nedenle neoklasik modelin savunduğu aile yapısı, aslında

sınıf ve cinsiyet eşitsizliğine dayanan ve sonucu çelişkilere gebe olan bir yapıdır (Blau & Ferber, 1992). Marksist feministler, kapitalist ekonomide erkek üstünlüğünün var olmasına katkıda bulunan en temel olgulardan birinin mesleki ayırım olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu ayırım sonucunda, kadınlar sadece belirli işlerde çalışılmak zorunda bırakılarak çalışma hayatının dışına itilmektedir. Mesleki ayırım, çalışma hayatındaki geleneksel iş bölümünü destekleyici bir etki yaratmaktadır çünkü kadınların düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalarak düşük ücretler alması, onların erkeklere ekonomik olarak bağımlı kalmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda hane içerisindeki iş bölümü de kadının çalışma hayatındaki durumunu zorlaştıracı etki yaratarak mesleki ayırımın güçlenmesine neden olmaktadır. Kadının karşı karşıya kaldığı bu durum, ataerkil yapı ve kapitalizmin uzun bir süreç içerisinde ortaya çıkardığı bir yapıdır.

3. BÖLGE VE ÜLKE ÇALIŞMALARI

Günümüze kadar yapılan Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ile ilgili çalışmalarda kadının işgücüne katılımının düşük olmasının nedenleri ile ilgili genel olarak iki yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan ilki ekonomik faktörlerin etkisini vurgularken diğer bakış açısına göre ise bu durumun nedeni dini ve kültürel faktörlerin yol açtığı etkidir. Ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde ülkelerde uygulanan makro politikalar ve bunların mikro bazda hanelere etkileri ele alınırken etkileri talep yönlü ve arz yönlü olarak iki açıdan ele almak daha faydalı olacaktır. Bunun ötesinde tarihsel süreç içerisinde petrol dönemi ve ihracata dayalı büyüme dönemi kadın işgücüne katılımın farklılaştığı iki ayrı dönemdir ve bu nedenle ayrıca incelenecektir.

3.1 Ekonomik Etkiler

3.1.1 Petrol dönemi

1950'li yıllardan 1970 sonlarına kadar geçen dönemi, petrolün ODKA bölgesine büyük gelirler kazandırdığı ve kişi başı gelir açısından gelişmiş ülkelerle farkın giderek azaldığı bir dönem olarak ifade edebiliriz. 1970'li dönemlerin sonuna kadar MENA bölgesinde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla giderek artmış ve gelişmekte olan ülkelerle fark giderek açılırken gelişmiş olan ülkelerle fark azalma eğilimine girmiştir. Petrol fiyatlarındaki hızlı artış, bölgede petrole bağlı gelir elde eden ülkelerde yüksek miktarlarda döviz kazancına neden olmuştur. Kazanılan bu dövizler, devletlere ithal ikameci sanayileşme (İİS) politikaları uygulamalarına olanak vermiştir. Petrol gelirleri genellikle yerli yatırım amaçları için kullanılmıştır. Ayrıca bölgeye yapılan yabancı yatırımlar da bu dönemde artış göstermeye başlamıştır. İran, Mısır, Türkiye ve Cezayir gibi büyük ODKA ülkeleri İİS politikaları uygulamaya koymuş ve tüketim malları üretimine ağırlık vermiştir. Örneğin İran, 1970'li yıllarda yabancı yatırımcılar için önemli bir merkez haline gelmiş ve 1974 yılında Amerikan ve Batı Alman yatırımcılarla ayakkabı, deri, tekstil ve giysi üretimi için anlaşma sağlamıştır (Moghadam, 2005). Yerli sermayeyi

uluslararası rekabetten korumaya yönelik olan ve aynı zamanda iç talebe dayalı büyümeyi hedef alan İİS stratejisi yüksek ücretleri mümkün kılmış; yüksek ücretler de erkeğe dayalı tek kazananlı geleneksel aile modelini muhafaza etmeye ortam sağlamıştır (İlkkaracan, 2010). Ayrıca İİS stratejilerinin desteklediği sektörler genellikle sermaye yoğun sektörlerdir ve eğitim oranının çok düşük olduğu, mobilitelerinin çok kısıtlı olduğu kadınların bu sektör için bir potansiyel oluşturması mümkün değildir. Diğer bir ifade ile İİS stratejileri daha çok erkekler için potansiyel bir iş talebi yaratmaktadır. İİS politikalarının bir uzantısı olarak yine bu dönemlerde köyden kente göçlerin artması, köyde ücretsiz tarım işçisi olarak çalışan kadınların çalışmaya bakış açısını da doğrudan etkilediğinden söz edilebilir. Köyden kente göç eden ve kendi arzusuyla ev kadınlığını tercih eden bu kesim için içerisinde bulundukları erkeğe dayalı tek kazananlı aile modeli bir refah artışını temsil etmektedir. Yani tarlada ücretsiz işçi olarak çalışan kadınlar, kentte evlerinin hanımı olmaktan memnundurlar ve ataerkil aile yapısını desteklemektedirler (Özbay, 1998).

Arz yönlü nedenlere baktığımızda, petrol ve petrole dayalı gelirler ücretleri yüksek tutarak ataerkil aile yapısını desteklemekte; kadını da emek piyasasına iten maddi zorluklar ortaya çıkmamaktadır (Karshenas, 1997; Karshenas & Moghadam, 2001). Karshenas ve Moghadam'a göre burada asıl önemli olan neden bazı ülkelerde ataerkil aile yapısı terk edilmişken, bazılarında halen devam ettiğidir. Bu soruya yanıt bulabilmek adına Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1990 ve 1995 yılı verilerine göre Orta Doğu ülkelerini Uzak Doğu Asya ülkeleri ile karşılaştırmışlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre Asya'da 1960 ve 1970'lerde kadının işgücüne katılımı tarım dışı sektörlerde artış gösterirken, Orta Doğu'da ya sabit kalmış ya da gerilemiştir. Bunun nedeni olarak kişi başı gelir ve ücret açısından daha kötü durumda olan Asya ülkelerinde kadınların çalışmak zorunda kalması ve bunun sonucu olarak ataerkil aile yapısının bozulması gösterilmiştir. Görece ekonomik olarak daha iyi durumda olan Orta Doğu'da ise ataerkil aile yapısı devam etmiştir. Ayrıca Orta Doğu'daki kadınların düşük eğitilmiş ve düşük becerili olması nedeniyle, kadınlar işgücüne katılsa bile düşük ücretler ile çalışacakları için aldıkları ücretlerin aile bütçesine fazla getiri sağlamayacağı düşüncesi de yaygındır. İlkkaracan'ın çalışması da (2012) bu bulguları destekler niteliktedir. İlkkaracan'a göre erkeğin işsizliği kadını iş hayatına katılmaya iten güçlü bir etken olabilmektedir.

Petrol gelirleri ve işgücü göçünün büyüme ve ücretler üzerinde pozitif bir etkisi olsa da, kadın istihdamı üzerine etkisi negatiftir. Örneğin Moghadam'ın (2005) bir çalışmasına göre ODKA bölgesinde petrol döneminde çalışanların aldığı ücretler; Güney Kore, Malezya ve Filipinler'de kazanılan ücretlerden çok daha yüksektir. Hatta bölgede ihracatın büyümeye başladığı dönemde bile Asyalı çalışanlar, ODKA'daki çalışanlardan çok daha az ücret almaktadır. Asya'daki düşük ücretler kadınların ekonomik aktiviteye katılmasını teşvik ederken; ODKA bölgesindeki yüksek ücretler, kadın emek arzını kısıtlayıcı bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışan erkeğin yüksek ücret alması, petrol döneminde ataerkil yapıyı güçlendirici ve sağlamlaştırıcı bir etki yaratmak ve kadının işgücüne katılımını olumsuz etkilemek dışında yüksek doğurganlık ve nüfus artışı da beraberinde getirmiştir. Petrol dönemi içerisinde bölgedeki hükümetler çalışanlar için sosyal güvenlik programları uygulamalarına başlamıştır. Özellikle çalışan kadınlara yönelik ücretli doğum izni ve iş yeri kreşleri gibi koruyucu yasalar uygulamaya konmuştur. Bu yasalar kamu sektöründe ve büyük şirketlerde çalışan az sayıdaki kadın için olumlu bir gelişme olsa da; tarım, yerel hizmetler ve ev işleri ile uğraşan çoğunluk için bir fayda sağlayamamıştır.

Petrol döneminde ODKA bölgesindeki kalkınmanın önemli nedenlerinden biri de emek arzının bol olmasıdır (Karschenas, 1997). 1960'lı yıllarda iş gücüne katılan insanların %60'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ürdün dışında ülkelerin hepsinde tarımda istihdam edilenlerin oranı yaklaşık %50 ve üzerindedir. ODKA bölgesi, petrol döneminde gelişmekte olan ülkeler içerisinde işgücüne katılım artışının da en yüksek olduğu bölgelerden biridir. Tarım sektöründe çalışan kesim ve bölgedeki nüfus artış oranlarının yüksek olması petrol döneminde emek arzının yüksek kalmasına neden olmuştur. Petrol döneminde bölgeye yapılan yatırım oranlarının yüksek olması ve büyüme oranlarındaki hızlı artışlar mevcut emek arzını dengelemiş ve işsizlik sorunu henüz belirgin olarak ortaya çıkmamıştır. ODKA bölgesinde, kısmen daha az petrol geliri olan ülkelerde de işsiz olan erkeklerin mobilitesi yüksek olduğu için petrol bakımından daha zengin bölgelere göç olmuş ve bu şekilde emek ve talep arzı arasındaki denge sağlanabilmiştir. 1980'li yıllarda ise istihdam alanlarında büyük değişiklikler göze çarpmaktadır. Ve emek arzındaki yüksek rakamlar, 80'li yıllarda işsizlik oranını artırıcı bir etki olarak karşımıza çıkacaktır.

3.1.2 İhracata dayalı büyüme modeli uygulamalarına geçiş dönemi

1980’li yıllar itibarı ile bütün ODKA ülkeleri özellikle petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşler nedeni ile ekonomik ve politik zorluklarla karşılaştılar. Dünya genelinde petrol fiyatları büyük dalgalanmalar yaşadı ve bu durum özellikle geliri petrole dayalı olan ülkelerde istikrarsızlık ve belirsizlik ortamı yarattı. Sonucunda da bölge sadece petrol gelirinden olmakla kalmadı, yapılacak olan yatırımların büyük bir kısmı da güvensizlik ortamı nedeniyle iptal edildi. Bölge ülkeleri bu dönemde düşük veya negatif büyüme oranları sergilerken diğer taraftan da yabancı finansörlere giderek artan miktarlarda borçlandılar. Hatta Birleşmiş Milletler raporuna göre Mısır, Fas, Cezayir ve Türkiye gibi bazı ülkelerin borçları, ekonomik kapasitelerinin çok üzerine çıktı (UNDPI, 1989). Ortaya çıkan bu kötü tablo, bölgedeki çoğu ülkeyi Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlardan fon almaya ve aldıkları fon karşılığında da yapısal uyum programlarına uymaya mecbur bıraktı.

Tüm bunların ışığında, 1980’lerin başından itibaren küreselleşmenin de etkisi ile işgücü yapısı dünya genelinde değişim evresine girmiş ve yeniden şekillenmeye başlamıştır. Yapısal uyum programları vasıtasıyla pek çok gelişmekte olan ülkede serbest piyasa ekonomisi kuralları hakim olmuş, devlet kontrolünü ve kamu kesimini daraltmaya yönelik politikalar uygulanmaya başlanmış ve özel sektör uygulamaları ön plana çıkmıştır. Bu esnada da ithal ikameci sanayileşme modeli yerini ihracata dayalı büyüme modeline (İDB) bırakmıştır. ODKA bölgesinde İİS modelini terk ederek İDB stratejileri uygulamada öncülük eden ülke Türkiye’dir (Moghadam, 2005). Türkiye’de 1990’lı yıllarda imalat ihracatı toplam ihracatın %68’ini oluştururken, 2000 yılında bu rakam %81’e çıkmıştır. Fas ve Ürdün de imalat sanayilerini bu dönemde genişletmiş; Ürdün 1990-1991 yıllarında yapısal uyum programı uygulamalarıyla liberalleşme dönemine girmiştir. İran’da da liberalleşme sinyalleri 1990’lı yılların başlarında görülmeye başlanmış ve daha az petrole dayalı bir ekonomi oluşturma amacı hedeflenmiştir. Tunus ise liberalleşme dönemine biraz daha önce girmiş, petrol dışı ürünlerin ihracatı artış göstermiştir. Bu nedenle toplam ihracattaki petrol payı artışı OPEC ülkelerine göre daha düşük seyretmiştir. İhracata dayalı büyüme stratejileri, ithal ikameci sanayileşme politikalarının aksine kadının işgücüne katılımını destekleyici bir etki gösterir. Küreselleşmenin etkisi ile uluslararası rekabete açılabilme ve emek yoğun sektörlerde ihracat yapabilme

adına ucuz ve vasıfsız kadın emeğine talep artmaktadır. Ticarete açıklık arttıkça rekabet gücünü artırmak isteyen firmalar, eğitimsiz ve vasıfsız işgücünün bol olduğu bölgeleri tercih ederek üretim maliyetini düşürmek istemektedir. Bu durum da cinsiyet eşitsizliği ve ticarete açıklık arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır (Baliamoune-Lutz, & McGillivray, 2009). Eğitimsiz ve düşük vasıflı kadının ücretinin düşük olması ihracat sektörünün büyümesine yardımcı olmaktadır. Çağatay ve Özler'in çalışmasına (1995) göre de yapısal uyum programları gelir dağılımını olumsuz etkileyerek kadınların ek gelir yaratabilmek adına işgücüne katılmasına neden olmaktadır. Yapısal uyum programlarının amaçlarından biri de ihracata dayalı büyümenin genişlemesini sağlamaktır. İDB'de emek yoğun ve ucuz işgücü talep eden bir sektör olması açısından kadının işgücüne katılımı demektir.

Gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı büyüme stratejilerinin kadın emeğine olan talebi artırmasının ODKA bölgesinde, çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi büyük farklılıklar yaratmadığı görülmektedir. Assaad ve Arntz'ın (2004) Mısır için yapmış olduğu bir çalışmanın sonuçlarına göre petrol dönemi sonrasında tek çalışanlı aile modelinde düşen gelirler yüzünden çalışmak isteyen kadınlar özellikle kamu dışı istihdamda cinsiyet ayrımcı uygulamalarla karşılaştılar. Kamu işlerine girebilecek kadar eğitimi olmayan kadınlar, bir de ataerkil yapının getirdiği mobilite engelinden dolayı çözümünü ücretsiz işlerde (yani genellikle tarım yada ev işlerinde) çalışmakta buldu. Ayrıca yapısal uyum programlarının yarattığı coğrafi ve sektörel değişimlere kadınların katılabilmesinin kısıtlı olması; buna karşılık erkeklerin coğrafi mobilitelerinin kadınlara göre çok daha fazla olması, erkeklerin düzenli çalışılan bir özel sektörde çalışma şansını artırırken cinsiyetler arasındaki fark giderek açıldı. Bu durum da kamu dışı ücretli istihdamda defeminizasyona yol açtı. Tüm bunlara ek olarak bölgedeki yabancı yatırımların diğer bölgelere göre çok daha düşük seviyelerde olması hem kadın istihdamını hem de ücretli istihdam oranını olumsuz etkileyen bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak ODKA'da kadının işgücüne katılımının düşük olmasının ekonomik nedenleri talep yönlü olarak değerlendirildiğinde ODKA ülkelerinin büyük kısmının gelirlerinin petrole dayalı olması, döviz kurunun yüksek olmasına ve dolayısıyla ihracat performansının düşük kalmasına neden olmaktadır (Assaad 2004 ve 2005). İhracat sektöründeki nispeten düşük ivmeli büyüme de kadın istihdamı için kısıtlı talep oluşturmaktadır. Sonuç olarak dünya genelinde ihracata dayalı büyüme, kadının

tarım dışı sektörlerde istihdam oranını artırırken, ODKA ülkelerinde kadın istihdam oranının diğer ülkeler kadar artış göstermemesine yol açmaktadır.

İlkkaracan'ın (2010, 2012) Türkiye için yapmış olduğu analizine göre ihracata dayalı büyümenin Türkiye'deki kadın istihdamını artırma kapasitesinin zayıf kalması, bir dizi iç ve dış makroekonomik kısıttan kaynaklanabilmektedir. Emek yoğun sektörlerde yükselen Çin rekabeti nedeni ile ücret üzerinden rekabetin sınırlarına ulaşılmış ve ihracatta kadın istihdamının etkisini zayıflatan yapısal bir dönüşüme neden olmuştur. Türkiye gibi petrol geliri olmayan ODKA ülkeleri, 1990 sonrası finansal serbestleşme adına yüksek faiz politikası izlemiş, bu yüksek faizler ülkeye gelen yabancı yatırımların artmasına ve döviz kurunun değer kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönüşümün arkasında yatan neden rekabetin ağırlıklı ücret-kur ikilisi üzerinden işlediği emek yoğun sektörlerden, rekabetin verimlilik artışları üzerinden işlediği sermaye yoğun sektörlerle kaymaya başlaması olarak gösterilebilir. Türkiye ve benzeri petrol ülkesi olmayan ODKA ülkeleri için ihracat performansını olumsuz etkileyen önemli bir etken de ithal ara girdi mallara olan bağımlılıktır. İhracat üretiminin büyük ölçüde ithal ara girdilere bağımlı gelişmesi, reel kur düşüşlerinin fiyat avantajı üzerindeki etkisini zayıflatmıştır (İlkkaracan, 2010). Aynı zamanda ihracatın ithal ara girdilere bağımlılığı, ihracata dayalı büyümenin istihdam yaratma kapasitesinin kısıtlı kalmasının nedenlerinden biridir. Ward'ın (1984) çalışmasına göre ise gelişmiş ülkelere bağımlılık yüksekse, ekonomik gelişmişlik düzeyi ve kadının işgücüne katılımı arasındaki ilişki negatif olmaktadır.

Başlevent ve Onaran'ın (2004) yine Türkiye için yapmış olduğu bir çalışmaya göre kadınların işgücüne katılım azlığının arkasında yatan neden cinsiyete dayalı ücret farklılıkları ve kadınların eğitim olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Türkiye'de ihracat oranı artış gösterirken imalat sektöründe çalışan kadın sayısının düşmesi; yiyecek ve tekstilde istihdam edilen kadın sayısının ise artmasının nedeni de budur. Şehirlerde yaşayan kadınların eğitim oranları düşük olduğu için genel olarak düşük beceri isteyen ve karşılığında da düşük ücret ödeyen firmalarda çalışabilmektedirler (Çağatay & Berik, 1990). Hizmet sektörünün kadın işgücüne katkısı da dikkate değerdir. İhracata dayalı büyüme döneminde gözlemlediğimiz tarım dışı istihdamdaki kadın oranı artışına, ihracat sektörleri ucuz ve düşük eğitilmiş kadın emeğini emerek kısmi bir katkıda bulunduyorsa da, ağırlıklı kaynak eğitilmiş kadın emeğine yönelik hizmet sektörü talebi olmuştur (İlkkaracan, 2010, 2012). Yapısal

uyum programları ile liberalleşmeye adım atan ülkeler, vergi gelirlerini artırabilmek için mali politikalarında bir takım değişikliklere gittiler. Gelir vergisi kazancını artırabilmek adına, daha çok istihdama özellikle istihdam oranı düşük olan kadın istihdamına önem vermeye başladılar. Kadının işgücüne katılımını ve vasıflı işçi sayısını artırabilmek adına eğitim ve mesleki kurslar ile yetenek geliştirici bir ortam sunmayı amaç edindiler. Bütün bu çabalar sonucunda da kadının işgücüne katılımı özellikle bankacılık, sigortacılık, muhasebe ve turizm sektöründe artış gösterdi (Moghadam, 2005). Öte yandan, liberalizasyon sonrası düşüş trendine giren reel ücretler ve ekonomik krizlerle artan erkek işsizliği, kadınlar üzerinde “ek işçi” etkisi yaratmıştır. Yani ikincil işgücü konumundaki kadınlar, düşen aile gelirini telafi etmek için işgücüne katılmaya bir anlamda itilmişlerdir.

Geleneksel bakış açısına göre ekonomik uyum politikaları uygulamak niceliksel kısıtlamaları kaldırmak suretiyle ticarete konu olan mallar sektörünü geliştirirken ticarete konu olmayan mallar sektörünün daralmasına yol açmaktadır. Bu durum ekonomik büyüme açısından olumlu sonuçlar doğurabileceği gibi ticarete konu olmayan mallar sektöründe çalışanlar ve sektörler arası geçişte engellerle karşılaşan kadın çalışanlar için olumsuz etki yaratacaktır. Feminist yaklaşım ise daha çok hane içerisindeki eşitsizliğe dayalı uygulamalara ve uyum politikalarının kadının üretimdeki rolüne katkısına önem vermektedir. Kadınların görev tanımı içerisinde genellikle yemek yapma, temizlik, eğitim, sağlık ve bakım konuları bulunmaktadır. Eğer yapısal uyum programları eğitim, sağlık ve diğer sosyal konularda devletin yaptığı sosyal katkıları azaltıcı etkiler içeriyorsa veya en basit şekli ile yiyecek fiyatlarında artışa neden oluyorsa, bu durum kadının hane içerisindeki görevini zorlaştıracı etki yapacaktır (Karshenas & Moghadam, 2001). Sonuç olarak kadın, aradaki gelir kaybını giderebilmek adına evdeki iş yüküne ek olarak ev dışında da ek gelir sağlayabilecek iş bakacaktır.

ODKA bölgesindeki ataerkil yapı ise yukarıda belirtilen durumun farklılaşmasına yol açmaktadır. Ev işleri, çocuk ve yaşlıların bakımı gibi sorumlulukları kadınların asli görevi olarak tanımlaması, çalışmak ve işgücüne katılmak isteyen kadınların da isteğini azaltan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Hane içerisinde üzerine çok fazla sorumluluk düşen kadın, işgücüne katılmaya gönüllü olmamaktadır. Bunun yanında yapısal uyum programları, özelleştirmeler ve finans akımlarıyla sağlık ve eğitim gibi kamu harcamalarının azalmasına dolayısıyla kadınlara güvensiz bir iş

ortamı sağlanmasına yardımcı olmakta ve sonuç olarak işgücüne katılan kadın oranını azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Özel sektörde hizmet veren firmalar da kadın ve erkek çalışanlar için ayrı ofisler sağlamak veya eğitim olanaklarında erkeğe öncelik vermek gibi cinsiyet ayrımını destekleyici uygulamalarda bulunmaktadır (Metcalf, 2008).

Özelleşen piyasalar ve yapısal uyum programları ile ticarete açıklık arttıkça kadınların çalışma koşullarının daha iyi olması nedeniyle çalışmayı tercih ettiği kamu kesimi küçülmeye gitmiş ve durumdan da en çok kadınlar zarar görmüştür. Kamu harcamalarındaki azalma her ülkede direk olarak işten çıkarma ya da iş gücü alımını durdurma şeklinde olmayabilir. Örneğin Mısır'da, bu dönemde kamuda istihdam edilen kişi sayısı artmasına rağmen reel ücretlerde büyük oranlarda azalma meydana gelmiştir. Özel kesimde var olan ayrımcılıktan ötürü veya farklı sebeplerden dolayı kamu kesiminde çalışmaya devam eden kadınlar ve kamudan ayrılarak özel sektörde görece daha iyi ücretlerle çalışmaya başlayan erkekler arasında ücret farklılıkları ortaya çıkmıştır. Kamu istihdamı için ayrılan bütçeler zamanla "sosyal fon" ve "mikrofinans programları" adı altında ikame edilmiştir. Amacı özellikle kayıt dışı çalışan ve yoksul olan kadınlara ulaşmak olan bu programların amacına ne kadar hizmet edebildiği tartışma konusudur (Olmsted, 2005a). Çünkü Dünya Bankası (2002) raporlarına göre 7,5 milyon fakirin yaşadığı ODKA bölgesinde bu programların ulaşabildiği insan sayısı % 2'nin altındadır.

Petrol döneminde özellikle ODKA bölgesinde kişi başına düşen gelirin düşük olduğu Yemen, Mısır gibi ülkelere iş bulma amaçlı olarak farklı bölgelere veya petrol bakımından zengin olan ülkelere göç eden erkekler, geniş aile yapısının küçülmesine neden olmuştur. Göçler sonucunda çözülmeye uğrayan geniş aile yapısının çözülme hızı 1980'li yılların ortalarından itibaren yavaşlamaya başlamış; artan işsizlik nedeniyle ekonomik bağımsızlığını kazanamayan erkekler, aileyle yaşamaya devam etmiştir. Bu dönemde iş bulma amacıyla köyden kentlere göçün başlaması ve sanayileşme ile ortaya çıkan modernleşme hareketleri daha çok tarım sektöründe çalışan ücretsiz işçi konumundaki kadını olumsuz etkilemiştir. Şehirleşme ve sanayileşme ile kadına dayalı üretim erkeğe dayalı sanayi üretimine dönüşmüş ve bu nedenle de kadının işgücüne katılma oranı giderek düşmüştür. Fakat Çağatay ve Özler'e (1995) göre düşme eğiliminde olan kadının işgücüne katılma oranı kalıcı bir durum değildir. Kadının işgücüne katılım oranı ve uzun dönemli gelişme arasında U

şeklinde bir ilişki vardır (Boserup, 1990; Çağatay & Özler, 1995). Şehirleşme ve sanayileşme ile düşen kadının işgücüne katılım oranı gelişme ile birlikte arttıkça kadının eğitim düzeyi de artmakta ve bu durumda U şeklindeki artış gözlemlenmektedir. Serbestleşen piyasalar yapısal uyum programları ile U şeklini kontrol etmek istedikçe kadının işgücüne katılımını artırıcı etki yaratmakta fakat gelir dağılımı bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve cinsiyetler arası farklılaşma ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak yapılan çalışmalar ihracat artışı ile kadının işgücüne katılımı arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterse de Başlevent ve Onaran'ın (2004) Türkiye için yapmış olduğu çalışma bu pozitif ilişkinin sadece bekar ve genç kadınlar için geçerli olduğunu; evli kadınlar için ihracat artışının işgücüne katılım üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını ortaya koymaktadır. Ozar ve Günlük-Şenesen'in (1998) yapmış olduğu çalışma da bu bulguları desteklemektedir. Bu çalışmaya göre kadınların "medeni hâli" imalat sanayisinde çalışmalarını belirleyen önemli bir faktördür. Eş ve anne olan kadınların imalat sanayisinde sigortalı olarak çalışma olasılıkları düşüktür. Bu kadınların genel olarak çalışma alanları ev içerisinde ve bu nedenle istatistiksel olarak rakamlarının hesaplanması çok zordur. Kadınların büyük bir kısmının ev dışındaki çalışma alanının çok dar olması ve kayıt dışı çalışma oranının çok yüksek olması da istatistiksel anlamda durumu zorlaştıran bir etkidir.

3.2 Ataerkil Yapı Ve Dini-Kültürel Faktörlerin Etkisi

Ekonomik etkilerin yanında, ODKA'da kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörlerden bir diğeri de dini ve kültürel etkilerdir. Ekonomik etkilerin önemli olduğunu fakat dini ve kültürel yapının kadın üzerinde daha baskın olduğunu savunan görüşler araştırmalara farklı bir açı getirmişlerdir. Youssef'in çalışmasına göre (1971) eşit gelişme düzeyi ve benzer ekonomik yapıları olan ülkeler arasında da kadınların tarım dışı sektörlerde çalışma oranları farklılık göstermektedir. Bu nedenle farklı faktörlerin varlığı kanıtlanmış olmaktadır. Youssef'in 1968 yılına ait veriler ile Birleşmiş Milletler yayınlarından derlediği ve ekonomik gelişim düzeyleri benzer fakat sosyal ve kültürel sistemleri tamamen farklı Latin Amerika (LA) ile Orta Doğu ülkelerini karşılaştırması bu farklı faktörleri araştırmaya yönelik bir çalışmadır. Bu çalışmaya göre Jamaika, Şili, Mısır ve Irak'ın gelişme düzeyleri birbirine yakınken, kadınların işgücüne katılım oranları büyük farklılıklar göstermektedir. Orta Doğu'da

en gelişmiş ülke olan Irak'ta 15 yaş üzeri kadının işgücüne katılım oranı (% 2,6) Latin Amerika'daki en az gelişmiş ülke olan Honduras'tan (%13,1) daha düşüktür.

Dini ve kültürel etkiye dikkat çeken bir diğer çalışma ise Clark, Ramsbey ve Adler (1991) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya göre ODKA ülkelerinde kadının işgücüne katılım oranı dini ve kültürel değerlerden dolayı diğer ülkelerden daha düşüktür. Bunun arkasında yatan neden olarak “aile şerefi”, “erkek namusu” gibi sosyal yapıda yer etmiş kavramlar gösterilmektedir (Youssef, 1971; Clark, Ramsbey ve Adler, 1991). Kız kardeşin veya kız çocuğunun iffeti, eşin sadakati erkek için aile şerefi anlamına gelmektedir. Ayrıca Orta Doğu'daki kadınların işgücüne katılımının düşük olması inziva ve dışlanma kavramları ile de doğrudan ilişkilidir. İnziva, kadının kendi iradesi ile günlük hayata yönelik aktivitelerden uzak durması; dışlanma ise erkekler tarafından konulan yasaklar ve engelleri ifade etmektedir. Kadın gündelik hayatın aktivitelerine katılırsa kendisine yasaklanmış olan karşı cins ile kontak kuracağından çekinmektedir. Bu durumun en güzel açıklayıcı örneği okullarda kız ve erkeklerin ayrı sınıflarda eğitim almasıdır. Sosyal damgalanma kaygısı ile kadın, kendi iradesi dahilinde meslek sahibi olmaktan kaçınır. Ayrıca erkek tarafından empoze edilen yasakların da etkisi büyüktür. İlkcaracan'ın (1998) çalışması da bu bulguları destekler niteliktedir. Türkiye için yapılan bu çalışmanın sonuçlarına göre işgücüne katılımda kadın-erkek arasındaki farklılıkların arkasında cinsiyete dayalı toplumsal ve aile içi iş bölümünün ve kadınların kamu alanındaki hareket alanlarının sınırlarını çizen sosyal ve kültürel faktörlerin bulunduğunu göstermektedir. Cinsiyete dayalı iş bölümünde islami söylemin etkisi büyüktür. İslami söylem açısından antropolojik yapıları farklı olan kadınlar toplumda bazı görevlere uygun değildirler; yine İslami söyleme göre kadının asıl görevi ilahi kanunlara göre çok kutsal ve aziz olan analık görevidir. Bu yüzden ev dışındaki alanlara ilişkin sorumluluklar erkeğe yüklenmekte ve ev dışındaki sorumlu konumundan dolayı erkek, aile birliğinin reisi kılınmaktadır. Ataerkil aile yapısı ve İslam dininin etkisi toplumun kadına bakış açısını şekillendirmektedir. Ataerkil aile yapısı içerisinde aile üyelerinin cinsiyet ve yaş gibi faktörlere bağlı olarak önceden tanımlanmış rolleri bulunmaktadır. Bu yapıya göre kadının asli görevi ev içerisinde, Evin geçimini sağlamak ise erkeğin sorumluluğundadır.

Ataerkil aile yapısının egemen olduğu toplumlarda kadınların iş gücüne katılım oranları düşüktür. Kadının namusunun korunması, ailenin korunması ve

desteklenmesi erkeğin en temel görevi sayıldığı ataerkil toplum yapısı, kadının iş gücüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Kadınların mobilitesinin kısıtlı olması, kadının ODKA bölgesindeki işgücüne katılım azlığını açıklayan önemli faktörlerden biridir (Metcalf, 2008). Kadınların iş potansiyelinin daha fazla olduğu bölgelere gitmesi veya sabah evden çıkıp akşam eve gelmesi ataerkil toplum kültürüne ters düşen bir olgu olması açısından, kadınlar işgücüne katılmak istese bile bu istekleri olumsuz olarak karşılanabilmektedir.

Klasik ataerkil yapıda erkek ailenin reisi ve ailedeki herkesten daha üstün bir otoritedir. Yaşça daha büyük olan erkek, kendisinden daha genç olan erkeklerin de üzerinde bir otoriteye sahiptir; kadınlar ise sürekli olarak kontrol ve itaat altında tutulmalıdır. Bu ataerkil yapı içerisinde kadınlar daha çok bir mal gibi düşünülmekte ve kendilerine karar yetkisi verilmemektedir. Aynı kapitalizm sistemindeki işçi sınıfında olduğu gibi kadınların ürettikleri –yani çocukları- kendilerine ait olmamakta; erkek tarafı çocuğu kendilerine ait olarak görmektedir (Moghadam, 2005). Ataerkil yapıda sıkça karşılaşılan endogami (aile içi evlilik) geleneğinin varlığı kadını baskı altına alan önemli bir faktördür. Aile birliğini güçlendirme, malı aile içerisinde tutma ve kadını kontrol edebilmek adına sürdürülen bu gelenek kadınların haklarını ve seçimlerini kısıtlayan bir gelenektir. Geleneksel yapıda kadınlar için sorun yaratan diğer önemli faktör ise mirastır. Kadının yasal ve dini olarak miras hakkı olsa da ailedeki erkekler kadının bu hakkı kolay elde etmesine izin vermeyebilir (Olmsted, 2005b). Erkeğin egemen, kadın haklarının kısıtlı olduğu bu yapıda kadın her zaman itaat eden pozisyonudadır. Sadece erkeklerin eşlerini boşamaya hakkı vardır; çocuklar dinlerini ve vatandaşlıklarını babalarından alırlar; müslüman bir kadın gayrimüslim bir erkekle evlenemez. Bu kurallara uymayan kadınlar, toplum tarafından dışlanma tehdidi ile karşı karşıyadır. Fakat kadınların içerisinde yaşadığı bu toplumsal yapı yine kadınlar tarafından da destek görmektedir. Bahreyn’de yapılan bir çalışmaya göre kadınların %60’ı, kadın bir politikacıyı desteklemeyeceklerini belirtmiş. Buna neden olarak da kadınların politika ile uğraşabilecek kadar bilgi ve beceriye sahip olmadıklarını düşünmelerini göstermişler (Metcalf, 2008). Metcalf’e göre ODKA Bölgesi’ndeki kadınların en büyük problemi kadınların kendi yapabileceklerinden ve başarılarından haberdar olmamasıdır.

Uygulamalı çalışmalar içerisinde önemli bir yere sahip diğer bir çalışma ise Morrisson ve Jütting'e (2005) aittir. Geleneklerin ve kanunların gelişmekte olan ülkelerde kadının ekonomik rolü üzerinde ne derecede etkili olduğunu araştırmaya yönelik yapılan çalışmada 1990-2000 yılları arasında 5 bölgeye ait toplam 65 ülke verisi içeren yatay kesit analizi yapılmıştır. Sosyal kurumlar ve kaynaklara erişim olarak iki başlık altında incelenen bağımsız değişken gruplarında özellikle geleneklerin ve kültürün etkisini görebilmek adına poligami, miras hakkı, hareket etme ve kılık kıyafet özgürlüğü, sahiplik hakkı gibi gölge değişkenler kullanılmıştır. Yapılan bu çalışmanın temel bulgularına göre ülkelerin ekonomik faktörlerinin dışında gelenekleri ve kanunları da bölgeler arasında önemli farklılaşmalara neden olmaktadır. Ülkelerdeki egemen dinin yorumlanma ve uygulanma biçimleri kadının ekonomik rolü üzerinde farklılıklara yol açmaktadır. Örneğin Müslüman ve Hindularda kadının ekonomik rolü çok daha azken, Hristiyan ve Budistlerde kadınlar ekonomik olarak daha aktiftir.

Erkeğin bağımsızlığına kadının ise erkeğe olan bağımlılığına dayalı olan bu yapı feminist görüş tarafından büyük eleştiriler almaktadır. Çünkü aslında bu yapı erkeklerin ve çocukların aile içi görevler açısından kadına bağlı olduğu; aynı zamanda yine çocukların ve kadınların gelir elde etme açısından erkeğe bağlı olduğu bir yapıdır. Yani karşılıklı olarak bağımlılığı ifade etmektedir (Himmelweit, 1999). Mevcut ataerkil yapının sadece toplum tarafından değil, devletler tarafından da desteklendiği görülmektedir. Ataerkil yapı, aile içerisinde geliştirilen fakat devlet tarafından sistemleştirilen bir yapıdır (Olmsted, 2005a, b). Devlet ile erkeğin geçimi sağladığı aile arasında güçlü bir "ataerkil toplumsal sözleşme" ortaya çıkmaktadır. Bu sözleşmeyi korumak ve uygulamak adına resmi emniyet ağı devlet tarafından uygulanan politikaları ifade ederken, resmi olmayan emniyet ağı ise toplumun kendi içerisinde akrabalık ve dini ilişkilere göre oluşturduğu kuralları ifade etmektedir. Sonuç olarak ODKA bölgesinde kurulu olan kadının erkeğe bağlı olduğu ataerkil yapı devlet ve toplum tarafından aldığı destek ile varlığı sürdürülen bir yapıdır. Moghadam'ın (2005) İran, Ürdün ve Tunus için yapmış olduğu bir çalışmaya göre ataerkil yapı özellikle İran ve Ürdün gibi korumacı ülkelerde aile kanunu ile korunmaktadır. Özellikle Şeriat kanunlarına dayalı bir aile kanununa sahip olan İran'da kadının ve erkeğin rolleri kesin olarak belirlenmiştir. Ürdün'ün aile kanununa göre kadın, işgücüne katılmak için eşinin iznini almak zorundadır fakat kültürel yapı

sadece eşin iznini almayı yetersiz görmekte, evli olan kadının eşinin dışında kendi babasından da izin almasını öngörmektedir. Yani evli olan kadın, eşinden izin alsa bile babasının onayını da almadan çalışmaya başlayamamaktadır. Tunus’da uygulanan aile kanunu ise 1990’lardaki reform hareketlerinden sonra modernleşme eğilimine girmiş; Tunus’ta İran ve Ürdün’e göre daha ılımlı politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

ODKA’da ataerkil aile yapısına dayalı iş bölümünün kurumsallaşması ekonomik büyüme ile kadın iş gücüne katılım arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır (İlkkaracan, 2012; Karshenas, 1997; Karshenas & Moghadam, 2001). İlkkaracan (2012), en başında makroekonomik dinamiklerden kaynaklanan kadın istihdam düşüklüğünün zaman içerisinde ev kadınlığı statüsünün ve ataerkil aile yapısının kurumsallaşmasına neden olduğunu öne sürmektedir. Bu argümana göre ataerkil yapı ve kadının görevlerinin kurumsallaşması da “(olumsuz) patika bağımlılığı” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu kavrama göre tarihsel konjonktürler içerisinde belirli kurumsallaşmalar bir kez oluşunca, uzunca bir süre ekonomik ilişkilerin işleyişini belirleyebilirler (İlkkaracan, 2012; Nelson, 1995). Ev işleri kadınlar tarafından üstlenilen işler olarak kurumsallaşmakta, örneğin bakım hizmetleri kamusal alana yada piyasaya taşınamamaktadır. İlkkaracan (2012) bunun bir sonucu olarak ihracat performansı veya iç ve dış piyasaya dayalı istihdam talebi artışlarının kadın istihdamını artırma üzerinde kısıtlı etki yaratabileceğine dikkat çekmektedir.

4. ODKA BÖLGESİ KADINLARININ GENEL EĞİLİMLERİ VE EMEK PİYASASINDAKİ EŞİTSİZLİKLER

ODKA bölgesi kadınlarının genel eğilimlerinin ve emek piyasasındaki eşitsizliklerin ele alındığı bu bölümde, kadın işgücüne katılımının ve bununla bağlantılı demografik ve ekonomik etkenlerin ODKA bölgesi ülkelerindeki dağılımı ve bölge içerisinde ülkeler arası çeşitlilikler değerlendirilmektedir. Ayrıca ODKA bölgesindeki durum diğer bölgelerle karşılaştırmalı olarak ele alınarak, bir sonraki bölümde tartışılan panel analizi için arka plan oluşturulmaktadır.

4.1 Kadın ve Erkek İşgücüne Katılım Oranları

Çalışmamın temelini oluşturan ODKA bölgesi ülkelerindeki kadın işgücüne katılım oranları Çizelge 4.1.1’de görülmektedir. 2010 yılına ait verilere göre bölgede kadın işgücüne katılım oranının göreceli olarak yüksek olduğu BAE (%43,7) ve Kuveyt (%43,3) gibi ülkeler de bulunmaktadır. Öte yandan Suriye (%12,9), Irak (%14,3) ve Cezayir (%14,7) gibi bölge ülkelerinde kadın işgücüne katılım oranlarının %15’lerin bile altında olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye ise %28,1’lik kadın işgücüne katılım oranı ile bölge ortalamasına yakın fakat dünya ortalamasının çok uzağında bir görüntü sergilemektedir. Erkek işgücüne katılım oranının ortalama %73 olduğu bölgede, kadınlarda olduğu gibi erkeklerde de yüksek erkek işgücüne katılım oranına sahip olan ülkenin BAE olması dikkat çekicidir.

Çizelge 4.1.1 : ODKA'da kadın ve erkek işgücüne katılım oranları (15+), 2010.

Ülke	Kadın(%)	Erkek(%)
Bahreyn	39,20	87,20
BAE	43,70	92,00
Cezayir	14,70	71,70
Cibuti	35,50	67,00
Fas	25,90	74,70
Irak	14,30	69,30
İran	16,10	71,80
Kuveyt	43,30	82,20
Lıbya	30,40	76,90
Lübnan	22,50	70,80
Mısır	23,50	74,20
Suriye	12,90	71,60
Suudi Arabistan	17,40	74,20
Tunus	25,30	69,70
Türkiye	28,10	71,40
Ürdün	15,30	65,40
Yemen	24,80	71,70

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

ODKA bölgesindeki kadın ve erkek işgücüne katılım oranlarını diğer bölgelerle karşılaştırmak adına Çizelge 4.1.2'den faydalanılabilir. Burada da görüldüğü gibi kadın işgücüne katılım oranının en düşük olduğu bölge ODKA bölgesidir (%21). ODKA bölgesini yaklaşık %32'lik kadın işgücüne katılım oranı ile Güney Asya bölgesi takip etmektedir. Kadın işgücüne katılım oranlarının en yüksek olduğu bölgeler ise %64 ile Doğu Asya ve Pasifik bölgesi ve %63 ile Sahra Altı Afrika bölgesidir.

Çizelge 4.1.2 : Bölgelere göre kadın ve erkeklerde işgücüne katılım oranları (15+), 2010.

Bölge	Kadın(%)	Erkek(%)
ODKA	20,90	73,32
Güney Asya	31,73	81,34
Doğu Asya ve Pasifik	63,62	79,79
Avrupa ve Orta Asya	50,25	67,25
Kuzey Amerika	57,94	70,34
LAK	53,19	79,80
Sahra Altı Afrika	62,61	76,11

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

4.2 Nüfus Artışı ve Doğurganlık

ODKA bölgesi, 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren nüfus artış hızının en yüksek olduğu bölgelerin başında gelmektedir. Çizelge 4.2.1'den de görüleceği gibi nüfus büyüme oranında dünya ortalaması 1,6 seviyelerinde iken İran, Lübnan ve Türkiye hariç tüm ODKA ülkeleri bu ortalamadan üzerindedir. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olan yüksek doğurganlık oranları da genel olarak dünya ortalamasının üzerindedir. 1970'lerden 2000'lere bölgedeki doğurganlık oranlarında açıkca bir düşüş yaşanmasına rağmen bir çok ülkede doğurganlık oranları hâlâ dünya ortalamasının üzerindedir. Moghadam'a (2005) göre dünya genelinde doğurganlık oranlarının azalmasının temel nedenleri; bebek ölümlerinin azalması, çocuktan gelen ekonomik katkının azalması, çocuk doğurmanın fırsat maliyetinin artması (özellikle anneler için), aile yapısındaki dönüşümler, çocuk doğurmada kültürel desteklerin ortadan kalkması, etkili doğurganlık yöntemlerine ulaşımın kolaylaşması ve evliliklerin geç yaşlarda olması sayılabilir.

Çizelge 4.2.1 : Nüfus artışı ve doğurganlık.

Ülke Adı	Yıllık Nüfus Büyüme Oranı (%)	Toplam Doğurganlık Oranı (Kadın başına düşen doğum)	
	1975-2005	1970-1975	2000-2005
Bahreyn*	7,6	5,5	2,6
BAE	6,8	6,4	2,5
Cezayir	2,4	7,4	2,5
Cibuti	4,3	7,2	4,5
Fas	1,9	6,9	2,5
Irak	2,8	7,2	4,9
İran*	1,2	6,2	1,8
Kuveyt*	3,3	6,4	2,2
Libya	2,9	7,6	3,0
Lübnan	1,3	4,8	2,3
Mısır	2,1	5,9	3,2
Suriye	3,1	7,5	3,5
Suudi Arabistan	3,9	7,3	3,8
Tunus	1,9	6,2	2,0
Türkiye*	1,3	5,02	2,18
Ürdün	3,5	7,8	3,5
Yemen	3,6	8,7	6,0
Dünya	1,6	4,5	2,6

Kaynak: UNDP, Arab Human Development Report 2009, Çizelge 4

*Bahreyn, İran, Kuveyt ve Türkiye 2005 yıllık nüfus büyüme oranları ve 1975-2005 doğurganlık oranları Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Kadının işgücüne katılımını doğrudan etkileyen evli ve/veya çocuk sahibi olma, aynı zamanda kadınların çalışmayı seçtikleri sektör (kamu veya özel sektör) veya çalışma statüleri (ücretli veya kendi hesabına) üzerinde de belirleyici olmaktadır (Moghadam ve Guiahi, 2010). Özel sektörde veya kendi işinde çalışan kadınlar için altı yaşından küçük çocuk sahibi olmanın işgücüne katılımı negatif bir etkisi olmaktadır. Kamu sektörüne göre doğum izni, hafta sonu tatili ve çalışma saatleri açısından daha katı kuralları olan özel sektör ile devamlı sorumluluk gerektiren kendi işinde çalışma, küçük çocuk sahibi olan kadınlar için zorluklar yaratacağı ve yükümlülüklerini ağırlaştıracağı için işgücüne katılımı olumsuz etkilemektedir. Başka bir ifade ile küçük çocuğu olan kadınlar, özel sektörde veya kendi işinde çalışmayı tercih etmemekte; fakat öte yandan kamu sektöründeki istihdam olanaklarının sınırlı olması da kadın istihdamı için kısıtlı talep sağlamaktadır.

ODKA bölgesi için büyük önem arz eden diğer bir konu ise kadınların çocuğu olduğunda işten ayrılma bile çocuğu büyüdüğünde tekrar işe dönmemesidir. İlkkaracan'ın (2012) Türkiye için yapmış olduğu çalışmasına göre toplumda evlilik ve çocuk sahibi olma neredeyse eş anlamlı olarak görülmektedir. Hatta evlilik, kadının işgücüne katılımı üzerinde çocuk sahibi olmaktan daha fazla olumsuz etkiye sahiptir. Erken yaşlarda iş hayatına atılan kadınlar çocuk sahibi olduktan sonra iş hayatından çekilmekte ve aile maddi zorluklarla karşılaşmadığı sürece de iş hayatına geri dönmemektedir.

4.3 Eğitim ve Kadının İşgücüne Katılımı Arasındaki İlişki

ODKA bölgesinde kadın işgücüne katılım azlığına dikkat çeken araştırmaların büyük kısmı bunun altında yatan temel nedenlerden birinin de eğitim olduğunu öne sürmektedir. Ancak Çizelge 4.3.1'de de görüleceği gibi ODKA bölgesinde Cibuti, Ürdün ve Yemen dışında tüm ülkelerde ilkokula kayıtlı brüt kız öğrenci oranı %100'ün üstündedir. Ayrıca, gerek kızlar gerek erkekler için ortaokul ve lise seviyesindeki okullaşma oranları %100'ün altına düşse de, bölgedeki ülkelerin yaklaşık yarısında ortaokula ve liseye kayıtlı brüt kız öğrenci oranının erkek öğrenci oranından yüksek olduğu görülmektedir. Bu açıdan bölgede ülkelerin çoğunluğu için erkek ve kız okullaşma oranları arasında farklılaşmaların büyük ölçüde giderilmiş olduğu söylenebilir. Ancak gene de genel bir eğitim sorunu dikkat çekmektedir. Ülkelerin büyük bir kısmında brüt olarak liseye kayıt oranı %50'lerin altındadır.

Sadece Libya ve Lübnan'da liseye kayıtlı brüt kız öğrenci sayısı %50'nin biraz daha üzerindedir. Liselerde erkek okullaşma oranının brüt olarak %50'lerin üzerinde olduğu iki ülke ise Libya ve Türkiye'dir. Cibuti, Fas, Irak ve Yemen'deki özellikle yüksek öğrenim seviyesindeki düşük okullaşma oranları dikkat çekicidir.

Çizelge 4.3.1 : ODKA bölgesinde kadın ve erkeklerde okullaşma oranları, 2006-2011.

Ülke Adı	İlkokula kayıt, (% brüt)		Ortaokula kayıt, (% brüt)		Liseye kayıt, (% brüt)	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Bahreyn	106,86	107,73	105,32	100,92	(-)	(-)
BAE	106,02	102,65	93,01	91,66	38,82*	12,27*
Cezayir	106,71	113,61	95,79	94,11	36,49	25,31
Cibuti	56,01	62,11	31,93	40,11	3,94	5,86
Fas	102,25	112,88	51,80	60,28	10,88	12,21
Irak	95,40	113,12	45,09	60,30	12,17***	20,32***
İran	107,78	108,54	81,06	85,88	37,86	35,38
Kuveyt	107,47	103,85	104,30	97,88	32,46*	14,70*
Libya	111,75	116,53	119,44	101,53	56,63*	52,14*
Lübnan	103,13	106,01	86,23	76,79	58,79	49,38
Mısır	103,28	107,97	81,92**	87,47**	25,51**	33,32**
Suriye	116,40	119,16	72,57	72,21	(-)	(-)
Suudi Arabistan	105,74	106,32	97,79	103,26	38,82	34,73
Tunus	106,54	110,88	93,09	87,95	41,43	27,53
Türkiye	101,49	103,22	74,06	80,94	40,46	51,04
Ürdün	97,55	96,54	93,00	89,27	43,59	38,80
Yemen	78,32	95,89	33,67	54,15	4,90***	13,43***

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

*2003 yılına ait veriler.

**2004 yılına ait veriler.

***2005 yılına ait veriler.

Moghadam'a (2005) göre şehirleşme, endüstrileşme ve eğitim ataerkil yapıyı ve sosyal kültürü değiştirici etkiye sahiptir. Eğitime devam eden gençlerde ataerkil yapının temel özelliklerinden biri olan erken yaşta evlenme giderek azalmaktadır. Yani kadının eğitimi en az iş gücüne katılımı kadar önemli ve ataerkil aile yapısını etkileyecek bir konudur. Genel kanıya göre kadının eğitim seviyesi arttıkça her hangi bir iş pozisyonu için aranan özelliklere sahip olma şansı da artacağından iş bulma olasılığı da yükselecektir. Fakat eğitimin kadının işgücüne katılımına olan etkisi tüm ODKA bölgesi için aynı derecede öneme sahip değildir (Gündüz-Hoşgör & Smits, 2008; Spierings, Smith & Verloo, 2008). Eğitimin kadın işgücü üzerindeki etkisi hane içerisindeki ihtiyaçlardan etkilenebilir. Çünkü hane geliri ve bakım ihtiyaçları insan hayatı için temel ihtiyaçlardır ve eğitim isteğini gölgede bırakabilir. Örneğin gelire ihtiyacı olan bir ailede kadın, eğitimi ne olursa olsun iş bulmak ve

çalışmak isteyecektir veya evde küçük çocuğu olan kadın para kazanmaktan ve eğitmeden önce çocuk bakımına öncelik verecektir (Spierings, Smith & Verloo, 2008).

ODKA bölgesindeki okullaşma oranlarını diğer bölgelerle karşılaştırabilmek ve aradaki farklılıkları görebilmek adına Çizelge 4.3.2 faydalı olacaktır. Çizelgeden de görüldüğü gibi tüm bölgelerde öğrenim seviyesi arttıkça okullaşma oranları cinsiyet farkı gözetmeksizin azalmaktadır. Sahra Altı Afrika, Güney Asya, ODKA ve Doğu Asya ve Pasifik bölgelerinde ortaokul ve liseye kayıtlı brüt kız öğrenci oranlarında düşüşler özellikle göze çarpmaktadır. Kuzey Amerika, Avrupa ve Orta Asya ile LAK bölgelerinde ise diğer bölgelere kıyasla özellikle liseye kayıtlı brüt kız öğrenci oranlarının biraz daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Çizelge 4.3.2 : Bölgelere göre kadın ve erkeklerde okullaşma oranları, 2008-2009.

	İlkokula kayıt, (% brüt)		Ortaokula kayıt, (% brüt)		Liseye kayıt, (% brüt)	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
ODKA	98,22	105,19	71,58	77,25	28,22	28,03
Güney Asya	107,21	112,79	51,02	57,90	9,24	13,40
Doğu Asya ve Pasifik	111,04	110,03	79,71	76,13	28,43	27,33
Avrupa ve Orta Asya	101,13	102,05	95,58	97,64	64,47	52,02
Kuzey Amerika	98,69	97,86	94,76	93,81	97,94	70,23
LAK	114,68	118,57	93,11	86,13	41,49	32,93
Sahra Altı Afrika	95,48	104,18	31,81	40,14	4,84	7,65

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Yapılan çalışmalar ODKA bölgesinde eğitimli kadın ve erkeğin işsizlik oranlarında cinsiyete dayalı farklılaşmalar olduğunu göstermektedir. Moghadam'ın (2005) yapmış olduğu çalışma bölgedeki farklılaşmaya vurgu yapmaktadır. Bu çalışmaya göre Ürdün'de 2000'li yılların başında görülen eğitimli kadınların işsizliği, eğitimli erkeklerin işsizliğinden daha yaygın bir durumdur. Ürdün'de işsiz kadınların %72'si lise mezunudur. Moghadam'a göre bu durumun nedeni büyüyen sektörlerin yüksek eğitimli işgücü talep etmemesidir. Bu nedenin doğru olduğunu varsaysak bile eğitimli erkeklerin işsizlik oranının kadınlar kadar yüksek olmaması, cinsiyete dayalı farklılaşmayı gözler önüne sermektedir. Tunus'taki kadınların işgücüne baktığımızda ise, yine 2000'li yılların başında ülkedeki kadın işgücüne katılımının diğer ülkelere kıyasla daha yüksek olduğunu fakat sabit bir şekilde kaldığını vurgulayan Moghadam; kadınların eğitim oranlarının artmasıyla birlikte ülkede evlilik yaşlarının

yükseldiğine ve doğurganlığın azalması sonucunda ücretli istihdamda kadın-erkek farkının giderek azaldığına dikkat çekmektedir.

Klasen ve Lamanna (2009), eğitimde cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisini araştırmış ve ODKA bölgesinin; Latin Amerika ve Karayipler, Doğu Asya ve Pasifik, Sahraaltı Afrika ve Doğu Avrupa ve Merkez Asya bölgelerinden farklı bir takım özelliklere sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Bu çalışmaya göre eğitimde cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki vardır. Günümüze kadar yapılan çalışmalara göre bu durumun üç temel nedeni olabilir. Birincisi; eğitimde cinsiyete dayalı eşitsizlik toplumdaki mevcut insan sermayesini azaltır, toplumun yetenek havuzundan yüksek nitelikli kızları çıkararak onların yerine daha az nitelikli erkekleri koyar ve sonucunda ekonomik performansa zarar verir. İkincisi; kızların eğitimini teşvik etmek, doğurganlık oranlarının ve çocuk ölümlerinin azalmasına ve gelecek nesillerin daha bilinçli kadınlar tarafından yetiştirilmesine olanak sağlamak anlamına gelecektir. Bahsedilen her faktörün de ekonomik gelişme üzerinde pozitif etkisi olacaktır. Son olarak ise; eğitimdeki eşitsizlikler uluslararası rekabeti olumsuz etkileyeceği için ekonomik gelişme açısından negatif bir etki yaratmaktadır. Günümüzde bir çok Doğu Asya ülkesi dünya pazarında kadın emeğinin yoğun olduğu ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini kullanmakta ve bu durum başta Güney Asya olmak üzere bir çok gelişmekte olan ülke için örnek model olarak benimsenmektedir. İhracata yönelik uluslararası bu rekabetin ortaya çıkması sonucunda kadınların eğitilmesi ve ihracata yönelik sektörlerde çalışması önündeki engellerin kaldırılması daha da önemli bir konu haline dönüşmüştür. Eğitimde ve istihdamda cinsiyet eşitsizlikleri, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarda rekabet edebilirliğini de azaltmaktadır.

Klasen ve Lamanna'nın (2009) çalışmasının sonuçlarına göre ODKA bölgesinde cinsiyete dayalı eğitim farklılıkları giderek azalmakta fakat buna rağmen kadının işgücüne katılım oranlarındaki artış hâlâ tüm bölgelerin gerisinde kalmaktadır. Kadın işgücüne katılımının en düşük olduğu bölgeler olan ODKA ve Güney Asya'da mevcut olan bu durum, ekonomik büyümelerini de olumsuz olarak etkilemektedir. ODKA bölgesinde kadınların eğitim oranları artış göstermesine rağmen, eğitimde görülen bu artışlar çoğu Asya ülkelerinde olduğu gibi kadınların işgücüne katılmasını destekleyici bir unsura dönüşmemiş; ODKA'daki kadınlar, işgücüne katılımda bir

takım sosyal, kültürel ve ideolojik engellerle karşılaşmışlardır. Bu engeller, sadece kadını olumsuz olarak etkilemekle kalmamış aynı zamanda bölgedeki ülkelerin ekonomik büyümelerini de olumsuz olarak etkilemiştir. Sonuç olarak kadınlarının eğitimlerinin artması, onları işgücüne çekmeye yeterli olmamıştır.

İstihdamdaki eğitime bağlı uçurumlar sadece kadın-erkek arasında değil, aynı zamanda eğitim düzeylerine göre kadınlar arasında da bulunmaktadır (İlkkaracan, 2010). 2008 ait verilere göre üniversite mezunu kadınların Türkiye’de işgücüne katılım oranı lise eğitilmişlerinkinin iki katından fazla, ilköğretim mezunlarının takriben yedi katıdır. Erkeklerde ise benzer uçurumlar bulunmamaktadır, ilköğretim düzeyindeki erkeklerin dahi en az %70’i işgücündedir. İşgücüne katılım-eğitim ilişkisinin kadınlarda erkeklere oranla çok daha güçlü ve belirleyici olması iki cins arasındaki farklılaşmayı açıkça göstermektedir. Hem kadın hem de erkeklerde eğitimle birlikte ücretlerde arttığından işgücüne katılım olasılığı yükselmektedir.

Kadınlar için eğitim-işgücüne katılım ilişkisini erkeklerden farklı olarak, bir de eğitimle birlikte iş ve aile yaşamını uzlaştırma olanaklarının da farklılaşması belirlemektedir (İlkkaracan, 2010). Yüksek eğitilmiş, özellikle üniversite mezunu kadınlar açısından, iş ve aile yaşamını uzlaştırmanın düşük eğitilmiş kadınlara göre daha mümkün olmasının iki sebebi vardır. Birincisi, aldıkları nispeten yüksek ücretler, piyasa üzerinden tedarik edilen çocuk bakımı ve ev işi hizmetlerine ulaşımı olanaklı kılmaktadır. İkincisi, yüksek eğitilmişlerin istihdam edildikleri formel sektör işleri, İş Kanunu’nda öngörülen doğum ve emzirme izninden faydalanabilmelerini, doğum yapsalar bile işlerine geri dönmelerini, kesintisiz çalışma yaşamını sürdürerek emeklilik hakkını sağlamaktadır. Daha düşük eğitim seviyesindeki kadınlar içinse, gerek ücretlerin düşüklüğü gerekse enformel sektörde istihdam olasılığının daha yüksek olması, benzer uzlaştırma olanaklarını dışlamaktadır. Resmi veriler, kadınların emek piyasasına girdikleri durumlarda bile kalıcı olamamalarının arkasında aile içi yükümlülüklerin önemli rol oynadığını göstermektedir.

4.4 Sektörel ve Mesleki Cinsiyet Ayrımcılığı

Sektörel ve mesleki cinsiyet ayrımcılığı için literatürde genel olarak iki yaklaşım benimsenmektedir (Blau & Ferber, 1992). Bunlardan ilki, sektörel ve mesleki cinsiyet ayrımcılığının doğal bir sonuç olduğunu, aynı cinsiyete sahip kişilerin bir takım ortak özellikler taşıdığını ve bu ayrımı değiştirmeye çalışmanın ekonomik

verimsizlik ve kişisel hüsrana gibi sonuçlar doğuracağını savunmaktadır. Diğer görüşe göre ise aynı cinsiyete sahip kişiler de birbirinden farklıdır ve cinsiyet klişeleri geçerli değildir; bu nedenle önemli olan cinsiyetlerine bakılmaksızın kişilerin istekleri ve tercihleridir. Kişilerin önlerinde engel teşkil eden cinsiyet klişelerinin kaldırılması, verimliliği artıracak ve kişilerin hüsrana uğramasını engelleyecektir.

ODKA bölgesinde son yıllarda mevcut sektörlerde görülen değişikliklerin başında tarım sektöründe ortaya çıkan çözülme gelmektedir. Dünya Bankası, WDI & GDF veri tabanından elde edilen verilere göre oluşturulan Çizelge 4.4.1’de görüldüğü üzere ODKA bölgesinde çalışanların cinsiyetlere göre sektörlerle dağılımına baktığımızda Fas dışındaki tüm bölgelerde genel olarak hizmet sektörünün hem kadınlar hem de erkekler için en büyük istihdam sağlayıcı sektör olduğu görülmektedir. Fas’ta ise tarım sektörü hâlen en büyük istihdam sağlayıcı sektördür. Özellikle Bahreyn ve Suudi Arabistan’da çalışan kadınların çok büyük bir kısmının hizmet sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Çizelgede görülen diğer önemli nokta ise bölge ülkelerinin büyük çoğunluğunda tarım sektöründeki kadın istihdam oranlarının erkeklerden çok daha yüksek olmasıdır. Tarım ülkesi olmayan Bahreyn, Suudi Arabistan ve Ürdün dışında tüm ülkelerde tarım sektöründe kadın çalışanların egemen olduğu yapı varlığını sürdürmektedir. Türkiye’deki çalışanların sektörel dağılımına baktığımızda da kadınların büyük kısmının hizmet sektöründe istihdam edildiği fakat tarımda istihdam edilen kadın oranlarının hâlen erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm bölgelere ait diğer bir ortak özellik ise imalat sektöründeki erkek egemen yapıdır. Bölgedeki tüm ülkelerde imalat sektöründe istihdam edilen erkek oranları kadınların oranlarından yüksektir.

Çizelge 4.4.1 : ODKA bölgesinde çalışanların cinsiyetlerine göre sektörlerle dağılımı, 2008-2010 (%).

Ülke Adı	Tarım		İmalat		Hizmet	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bahreyn	0,2	5,2	7,1	28,3	92,5	66,3
Fas	59,2	34,2	15,4	24,0	25,2	41,6
Irak	50,7	17,1	3,7	21,6	45,6	61,3
İran	30,6	19,3	27,3	33,2	41,9	47,4
Mısır	45,6	28,2	5,6	27,3	48,8	44,4
Suriye	23,8	13,6	9,3	35,8	66,9	50,7
Suudi Arabistan	0,2	4,7	1,5	23,3	98,4	72,0
Türkiye	39,3	17,5	15,9	30,3	44,7	52,2
Ürdün	1,0	2,2	9,3	20,5	89,7	77,2

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

ODKA bölgesindeki çalışanların cinsiyetlere göre sektörlere dağılımını diğer bölgelerle karşılaştırabilmek ve farkları analiz edebilmek adına Çizelge 4.4.2'den yararlanılmıştır. Çizelgede görüldüğü üzere Güney Asya bölgesi dışında tüm bölgelerde kadınlar için en büyük istihdam kaynağı hizmet sektörüdür. ODKA bölgesinde hizmet sektöründe istihdam edilen kadın oranı ve erkek oranı birbirine yakın olsada hizmet sektöründeki kadın istihdam oranı erkek istihdam oranından yüksektir. Güney Asya'da yine en büyük istihdam yaratıcı sektör tarımdır. ODKA bölgesinde görülen imalat sanayisindeki erkek egemen yapının ise sadece ODKA bölgesine ait bir durum olmadığı ve bu durumun tüm bölgeler için geçerli olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.4.2 : Bölge bazında kadın ve erkek istihdamının sektörlere dağılımı (%), 2008-2010.

	Tarım		İmalat		Hizmet	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
ODKA	35,00	19,97	12,29	28,03	52,55	51,89
Güney Asya	65,30	46,20	17,70	24,00	17,00	29,80
Avrupa ve Orta Asya	6,87	7,50	12,89	35,35	79,69	56,58
Kuzey Amerika	0,80	2,30	7,20	25,10	91,90	71,70
LAK	8,14	18,66	14,07	28,69	77,61	52,10

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Tarım istihdamının daha çok kadın egemen yapısı ve imalat sektörünün erkek çalışanlara hitap etmesinin yol açtığı cinsiyete dayalı sektörel farklılıkların yanında bölgede, kadın-erkek arasındaki mesleki farklılıklar da önemli boyutlardadır. Mesleki farklılıkları daha iyi analiz edebilmek adına bölgede petrole dayalı gelir elde eden ülkeleri temsilen Suudi Arabistan'ı; petrol ekonomisi olmayan fakat göçmen işçiler yoluyla kısmen de olsa petrol gelirlerinden pay alan ülkeleri temsilen Mısır'ı ve özellikle laik yasal çerçeve ile yönetilmesi ve petrole dayalı bir ekonomisi olmaması açısından Türkiye örneğini ele alabiliriz. Ayrıca bu üç ülkenin, bölgede nispeten daha büyük nüfusa sahip ülkelerden olması da önemlidir.

Çizelge 4.4.3'te görüleceği gibi Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'de petrol gelirinden bağımsız olarak istihdam edilen erkeklerin büyük kısmı imalat, inşaat ve toptan ve perakende ticaret sektöründe çalışırken, eğitim sektöründe çalışan kadın oranları Mısır ve Suudi Arabistan'da yüksektir. Türkiye'de ise diğer iki ülkeye kıyasla eğitim sektöründe istihdam edilen kadın oranı düşüktür. Tarım ülkesi olmayan Suudi Arabistan'da çalışan kadınların yarıya yakını (%49,3) ev içerisinde

yapılabilecek işlerde istihdam edilirken, petrol gelirlerine dayalı ekonomileri olmayan Mısır (%45,5) ve Türkiye’de (%42,1) kadınların büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Türkiye ile ilgili göze çarpan diğer nokta ise dünya genelinde erkek egemen bir sektör olarak kabul edilen imalat sanayisinin kadınlar için tarımdan sonra en büyük istihdam sağlayıcı sektör olmasıdır.

Çizelge 4.4.3 : Sektör ve cinsiyete göre toplam istihdamın dağılımı , 2008.

Sektörler	Mısır(15-64)		Suudi Arabistan (15+)		Türkiye (15+)	
	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %
<i>Tarım, avcılık ve ormancılık</i>	27,3	45,5	5	0,1	17,1	42,1
Balıkçılık	0,8	0	(-)	(-)	(-)	(-)
<i>Madencilik ve taş ocakçılığı</i>	0,2	0	1,5	0,1	0,7	0,1
İmalat	13,1	4,5	7,3	1	21,8	14,8
<i>Elektrik, gaz ve su</i>	1,5	0,4	1	0	0,5	0,1
İnşaat	12,4	0,6	12,8	0,2	7,7	1,0
<i>Toptan ve perakende ticaret, motorlu araçların, motosikletlerin ve kişisel ve haneye ait eşyaların tamiri</i>	11,8	5,9	18,6	0,9	19,1	10,7
Otel ve restoranlar	2,5	0,2	3,6	0,3	5,4	2,6
<i>Ulaştırma ve depolama</i>	8,4	1,3	5,2	0,2	6,4	1,6
Finansal aracılık	0,7	0,9	1,2	0,5	1,0	1,9
<i>Gayrimenkul, kiralama ve işletme aktiviteleri</i>	2,1	1,5	4,4	0,4	4,4	3,9
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	8	10	21,3	2,7	7,0	3,1
<i>Eğitim</i>	6,2	20,6	7,5	36	3,2	7,5
Sağlık ve sosyal işler	1,5	7,1	4	7,5	1,6	6,0
<i>Diğer toplumsal hizmetler</i>	2,9	1	2,2	0,7	3,9	4,8
Evde çalışan olarak istihdam edilenler	0,3	0,3	4,2	49,3	(-)	(-)
<i>Dokunulmazlığı olan kuruluşlar ve temsilcilikleri</i>	0	0	0,1	0,1	(-)	(-)
İktisadi faaliyet dalına göre sınıflandırılmayanlar	0,1	0,1	(-)	(-)	(-)	(-)
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak : ILO web sayfası, Key Indicators of the Labor Market Veri Tabanı

Aynı üç ülkeyi kadın ve erkeklerin sahip oldukları meslekler açısından ele aldığımız takdirde cinsiyete dayalı farklılıklar yine ortaya çıkmaktadır. Çizelge 4.4.4’te görüleceği üzere üç ülkede de sanatkarlık ve ilgili işlerde çalışma erkek egemen bir meslek haline gelmiştir ve kadınların sanatkarlık işinde çalışması pek muhtemel

değildir. Profesyonel meslek mensupları ve yardımcı profesyonel meslek mensupları arasında ise her üç ülkede de kadın egemen bir yapı olduğu gözlenmektedir. Tarıma dayalı bir ekonomisi olan Mısır ve Türkiye’de kadınların başlıca mesleği tarım iken; Suudi Arabistan’da kadınların en çok tercih ettiği meslekler hizmet ve satış alanındadır. Ayrıca Türkiye’de Mısır’dan farklı olarak nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan kadınların oranı çok daha yüksektir.

Çizelge 4.4.4 : Meslekler ve cinsiyete göre toplam istihdamın dağılımı, 2007.

Sektörler	Mısır(15-64)		Suudi Arabistan (15+)		Türkiye(15+)	
	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %
<i>Kamun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler</i>	9,3	4,3	4,5	3	10,9	2,9
Profesyonel meslek mensupları	10,9	20,6	7,5	10,4	5,3	9,6
<i>Teknik çalışanlar ve yardımcı profesyonel meslek mensupları</i>	7,6	14,6	8,5	28,6	6,4	7,7
Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar	2,8	4,3	7,9	4,6	5	10,4
<i>Hizmet ve satış elemanları</i>	10,9	4,7	38,3	51,7	13,3	9,8
Vasıflı tarım ve balıkçılık elemanları	26,9	46	5,8	0,4	14,8	33,3
<i>Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar</i>	18,8	2,5	27,4	1,3	17,9	5,3
Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	8,7	1,4	(-)	(-)	13,5	4,3
<i>Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar</i>	4,1	1,5	(-)	(-)	12,8	16,7
Mesleğine göre sınıflandırılmayanlar	0,1	0,1	(-)	(-)	(-)	(-)
<i>Toplam</i>	100	100	100	100	100	100

Kaynak : ILO web sayfası, Key Indicators of the Labor Market Veri Tabanı

Sektörel ve mesleki cinsiyet ayrımcılığının ortaya çıkardığı bir başka durum ise kadınların üst pozisyonlarda yer almamasını ifade eden “cam tavan” olgusudur. Dünya Bankası ODKA Sosyal ve Ekonomik Gelişim Grubu’nun (2007) bulgularına göre Lübnan’da banka çalışanlarının % 41,5’i kadın iken ülkede banka CEO’su olan kadın bulunmamaktadır. Ürdün’de özel sektörde yüksek ücret karşılığında yönetsel işlerde çalışan kadınların sayısı sadece % 4,1’dir.

4.5 Büyüme ve Kişi Başı GSYH

GSYH oranlarındaki artışın, ekonomik verimliliği de artıracak beklenmesini doğurduğu için kadın işgücüne katılım üzerinde olumlu etki yapması beklenmektedir. Fakat beklenen bu olumlu etki ODKA bölgesinde kendisini göstermemekte, kişi başı GSYH oranlarının yüksek olduğu ülkelerde bile kadın işgücüne katılım oranları düşük çıkmaktadır. Çizelge 4.5.1’de ODKA bölgesi ülkelerinin kişi başı GSYH ile yıllık GSYH büyüme oranları verilmiştir.

Çizelge 4.5.1 : ODKA’daki kişi başı GSYH(\$), satın alma gücü paritesi ve büyüme oranları,2008-2010.

Ülke	Kişi başı GSYH (\$), satın alma gücü paritesi	GSYH büyüme oranları (%)
Bahreyn	25.799	6
BAE	49.987	1
Cezayir	8.194	3
Cibuti	2.308	5
Fas	4.555	4
Irak	3.609	1
İran	11.570	2
Kuveyt	52.657	4
Libya	16.987	2
Lübnan	13.137	7
Mısır	5.933	5
Suriye	5.184	3
Suudi Arabistan	22.232	4
Tunus	9.231	4
Türkiye	15.321	9
Ürdün	5.655	3
Yemen	2.507	4

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Petrole dayalı bir ekonomiye sahip olan BAE ve Kuveyt, diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksek kişi başı GSYH’ya sahiptir. Cibuti, Yemen, Irak ve Fas ise 5.000 \$’ın altında GSYH’ya sahip ülkelerdir. Genel olarak petrol ekonomine sahip ülkelerin beklenildiği gibi diğer ülkelere kıyasla daha yüksek kişi başı GSYH’ya sahip oldukları söylenebilir. 2008-2010 yılları arasında bölgede GSYH büyüme oranının en yüksek olduğu ülke ise %9 ile Türkiye’dir.

ODKA bölgesi ülkeleri için derlenen bu sonuçları daha iyi analiz edebilmek adına ODKA bölgesi ortalamalarını diğer bölgelerle karşılaştıran Çizelge 4.5.2’ye göre en yüksek kişi başı GSYH’ya sahip bölgeler Kuzey Amerika ile Avrupa ve Orta Asya

bölgeleridir. Hatta bu iki bölge ile diğer bölgeler arasında büyük uçurumlar bulunmaktadır. Sahra Altı Afrika ile Güney Asya ise kişi başı GSYH oranlarının en düşük olduğu bölgelerdir. En düşük kişi başı GSYH oranına sahip bölgelerden biri olan Sahra Altı Afrika'nın GSYH büyüme oranı ise yaklaşık %8'dir ve diğer bölgelerden daha yüksek GSYH büyüme oranına sahiptir.

Çizelge 4.5.2 : Bölgelere göre kişi başı GSYH (\$) değerleri ve büyüme oranları, 2008-2010.

Bölge	Kişi başı GSYH (\$), satın alma gücü paritesi	GSYH büyüme oranları (%)
ODKA	10.562	3,8
Güney Asya	3.123	8,1
Doğu Asya ve Pasifik	9.674	6,6
Avrupa ve Orta Asya	24.437	2,4
Kuzey Amerika	46.349	3,0
LAK	11.431	6,0
Sahra Altı Afrika	2.285	5,1

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

4.6 Doğal Kaynak Ekonomilerine Karşılaştırmalı Bakış

ODKA bölgesinin doğal kaynaklara dayalı bir ekonomisi bulunması 3. Bölümde de belirtildiği gibi gerek ekonomideki yapısal dönüşümü engellemek, gerekse gelir seviyelerini yüksek tutarak ataerkil yapının kurumsallaşmasına yol açmak sureti ile kadın işgücüne katılım üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. Doğal kaynaklardan elde edilen rant geliri, doğal kaynağın çıkarım maliyeti düşüldükten sonra kalan toplam geliri ifade etmektedir. Bu gelir aynı zamanda doğal kaynaklar ile ilgili yapılan yatırımların getirisini de içermektedir. Toplam doğal kaynak gelirleri petrol gelirleri, doğal gaz gelirleri, kömür gelirleri, mineral gelirleri ve orman gelirlerinden oluşmaktadır. Genel olarak doğal kaynak ekonomisine yani petrol gelirlerine bağlı bir ekonomisi bulunan ODKA bölgesinde Çizelge 4.6.1'den de anlaşıldığı üzere Irak, Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, İran, Bahreyn, Cezayir ve BAE doğrudan petrol geliri elde eden ülkeler iken; bölgedeki diğer ülkelerin doğal kaynak gelirleri çok daha düşüktür veya bu ülkeler genellikle göçmen işçiler vasıtası ile dolaylı olarak petrol gelirlerinden faydalanmaktadırlar. Özellikle Irak ve Kuveyt'in doğal kaynaklardan elde ettikleri rantın GSYH içerisindeki payı yarıdan çok daha fazladır.

Çizelge 4.6.1 : ODKA'da doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı (%), 2008-2010.

Ülke	Doğal kaynaklardan elde edilen rant (GSYH'nın %'si)
Bahreyn	23,16
BAE	20,88
Cezayir	25,15
Cibuti	0,33
Fas	2,27
Irak	68,63
İran	28,39
Kuveyt	63,28
Libya	48,43
Lübnan	0,01
Mısır	10,70
Suriye	14,37
Suudi Arabistan	47,24
Tunus	4,85
Türkiye	0,29
Ürdün	1,71
Yemen	19,70

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Dünya Bankası WDI & GDF veri tabanından alınan 2010 yılına ait verilere göre ODKA bölgesinin doğal kaynaklardan elde ettiği rantın GSYH içerisindeki payı yaklaşık %14'tür (bkz. Çizelge 4.6.2). Sahra Altı Afrika bölgesinden sonra GSYH içerisindeki doğal kaynak rant payının en yüksek olduğu bölgedir. Sahra Altı Afrika bölgesindeki bu yüksek oran, elmas gibi değerli madenlerden elde edilen rantı göstermektedir. Kuzey Amerika (%2) ise doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payının en düşük olduğu bölgedir.

Çizelge 4.6.2 : Bölgelere göre doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı (%), 2010.

Bölge	Doğal kaynaklardan elde edilen rant (GSYH'nın %'si)
ODKA	14,49
Güney Asya	6,15
Doğu Asya ve Pasifik	4,59
Avrupa ve Orta Asya	2,86
Kuzey Amerika	1,63
LAK	8,08
Sahra Altı Afrika	17,16

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

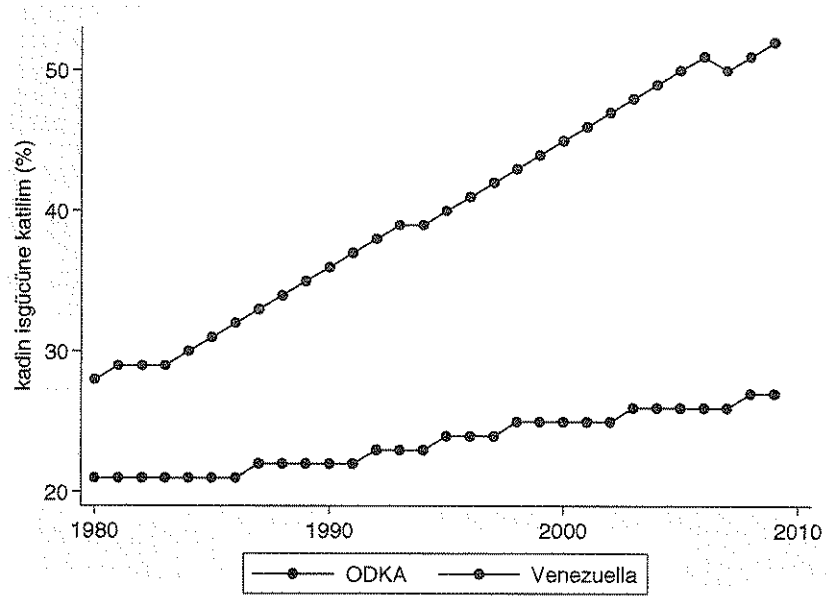
Bölgedeki ekonomik yapının bir sonuç mu yoksa toplumsal yapıyı ve kültürü şekillendiren bir sebep mi olduğunu anlayabilmek adına dünya genelinde doğal kaynak ekonomisine dayalı ülkelerden biri olan Venezuela ile bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Venezuela'nın 2010 yılına ait verilerine göre doğal kaynaklardan elde ettiği rantın GSYH içerisindeki payı ise %20'dir (bkz. Çizelge 4.6.3) Hem ODKA bölgesindeki çoğu ülkenin hem de Venezuela'da doğal kaynaklardan elde edilen rant bedelinin GSYH içerisindeki payı yüksek olmasına rağmen kadın işgücüne katılım oranları büyük farklılıklar göstermektedir.

Venezuela, ekonomisi petrol ve petrol ürünlerine dayalı, OPEC ülkeleri içerisinde petrol üreticisi olarak 5. sırada yer alan bir ülkedir. Toplam ihracatının %95'i petrol ve petrol ürünlerinden oluşur. Nüfusun büyük çoğunluğu katoliktir. Çizelge 4.6.3'te de görüldüğü gibi 29 milyon nüfusu olan ülkede kadın başına düşen doğurganlık oranı 2,4'tür ve ODKA'ya göre biraz daha düşüktür. 15 yaş üstü nüfusun okur yazarlık oranı ise ODKA'ya kıyasla çok daha yüksektir. Kayıt dışı istihdamın %29,8 olduğu ülkede cinsiyete dayalı kayıt dışı istihdam farklılaşmasından bahsetmek pek mümkün değildir. Kazanımlar açısından kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğini ifade eden Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) 0,561'dir. Bu durum, eşitsizliği üç boyutta yansıtan ve üreme sağlığı, güçlendirme ve iş gücü piyasası konularını içeren TCEE'ye göre kadın ve erkek arasında belirtilen konularda farklılaşma olduğunun bir göstergesidir. Arap ülkeleri TCEE ortalaması ise 0,699'dur. Yani Arap ülkelerinde belirtilen kriterlerde kadın erkek farklılaşması çok daha fazladır. Fakat Arap ülkelerinin kendi içerisinde de farklılaşmalar bulunmaktadır. Örneğin, Kuveyt (0,451), Birleşik Arap Emirlikleri (0,464), Libya (0,504), Bahreyn (0,512) ve Tunus (0,515) Venezuela'ya kıyasla toplumsal cinsiyet eşitsizliği kriterlerine göre daha iyi durumda iken, Arap ülkelerinde cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu Yemen (0,853), Suudi Arabistan (0,760) ve Mısır (0,714) genel ortalamayı olumsuz etkileyen ülkelerdir (Human Development Repo,rt, 2010).

Çizelge 4.6.3 : Venezuela ve ODKA'nın demografik, eğitim ve istihdam özellikleri.

	Kişi başı GSMH PPP US\$, 2008	GSYH İçerisinde Doğal Rant Kaynaklarının Payı (%)	Ortalama Nüfus Büyüme Oranı (%), 2010- 2015	Toplam Doğurganlık Oranı, 2010-2015	Yetişkin (15+) Okur- Yazar Oranı (%), 2005- 2008	Kayıt Dışı İstihdam (%), 2000- 2008	Kayıt Dışı İstihdamda Kadın/Erkek
Venezuela	11.246	20	1,5	2,4	95,2	29,8	1,18
ODKA	7.861	14	1,9	2,6	72,1	-	-

Venezuela ve ODKA ülkeleri karşılaştırılırken TCEE'nin hesaplanmasında üç kriterden biri olan iş gücü piyasası konuları tek başına ele alındığında önemli sonuçlar elde edilmektedir. Dünya Bankası, WDI & GDF veritabanından edinilen verilerle düzenlenen Şekil 4.6.1'de görüldüğü üzere ODKA bölgesinde ortalama olarak kadınların iş gücüne katılım oranları 80'li yıllardan günümüze çok küçük ilerlemelerle yol kat etmiş ve 2009 yılında ancak %26'lara ulaşmışken Venezuela'da kadınların iş gücüne katılımı 1980'lerden bu yana çok hızlı olarak artmış ve 2009 yılında %52'lere ulaşmıştır. Şekilden de görüleceği üzere iki bölge arasındaki fark giderek açılmıştır.

Şekil 4.6.1 : ODKA ve Venezuela'da kadın işgücüne katılım oranları.

Dünya Bankası WDI & GDF veri tabanından edinilen 2008 yılına ait verilere göre çalışan kadın ve erkeklerin sektörlere göre dağılımını incelediğimizde erkek ve kadınlar için en büyük istihdam sağlayıcı sektör hizmet sektörüdür. Özellikle çalışan kadınların çok büyük bir kısmı (%87'si) hizmet sektöründe çalışmaktadır.

Sonrasında sırasıyla imalat (%11) ve tarım (%2) sektörleri gelmektedir. ODKA bölgesinde daha çok kadın çalışma alanı olarak görülen tarım sektörü Venezuela'da kadınların çok düşük oranda istihdam edildiği sektördür. İmalat sanayisi ise yine erkek istihdam oranının (%31) yüksek olduğu ve kadın istihdam oranının (%11) daha az olduğu bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.7 Kadın İşgücüne Katılımı Etkileyen Kurumsal ve Kültürel Faktörler

Kadın işgücüne katılımı etkileyen demografik ve ekonomik faktörlerin yanısıra, kurumsal ve kültürel etkenler de kadın işgücüne katılımı üzerinde belirleyici olabilmektedir. Örneğin aile içi cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınlara dayattığı ev içi yükü azaltması veya iş yaşamı ile eş zamanlı götürmeyi desteklemesi açısından okul öncesi eğitim ve hamilelik izni gibi kurumsal faktörler kadın emek arzı üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca kadın ve erkeklerin toplumsal rollerine yönelik beklentileri ve pratikleri belirleyici kültürel unsurlar da kadın işgücüne katılımı üzerinde etkili olabilmektedir. Demografik ve ekonomik değişkenlerin tersine, bu kültürel unsurları niceliksel göstergeler olarak ifade edebilmek daha zordur. Gene de ilk evlilik yaşı ya da parlamentodaki kadın oranı gibi göstergeler toplumsal cinsiyet yaklaşımlarına ilişkin kültürel göstergeler olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda Çizelge 4.7.1'de verilen ODKA bölgesi ülkelerine ait kurumsal ve kültürel faktörlerin oranları önem kazanmaktadır. Bölgede okul öncesi eğitime katılım oranları büyük farklılıklar göstermektedir. Yemen'de %1 olan okul öncesi eğitime katılım oranı Kuveyt'te %82'dir. Kuveyt'in kadın işgücüne katılım oranının (%43) Yemen'in (%25) yaklaşık iki katına yakın olduğunu bu bölümde bir kez daha ifade etmek, okul öncesi eğitime katılım oranlarının kadın işgücü üzerindeki etkisini araştırmaya değer kılmaktadır.

Çizelge 4.7.1 : ODKA'da kurumsal ve kültürel faktörlere ait açıklayıcı değişkenlerin dağılımı, 2008-2010.

Ülke	Okul öncesi eğitime katılım (%)	Hamilelik izni (hafta)	Parlamentodaki kadın oranı (%)	Kadının ilk evlilik yaşı
Bahreyn	47	6	2,5	26
BAE	81	6	22,5	23
Cezayir	77	14	7,7	30
Cibuti	3	14	13,8	28
Fas	58	14	10,5	26
Irak	8	8	11,0	22
İran	43	13	2,8	24
Kuveyt	82	10	7,7	25
Libya	9	7	7,7	29
Lübnan	81	7	3,1	27
Mısır	24	13	1,8	23
Suriye	10	7	12,4	25
Suudi Arabistan	11	10	0,0	25
Tunus	37	9	27,6	27
Türkiye	22	16	9,1	22
Ürdün	36	10	6,4	25
Yemen	1	9	0,3	22

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

Hafta sayısı olarak hamilelik izni yine bölge içerisindeki ülkelerde farklılıklar göstermekte, minimum 6 hafta ile maksimum 16 hafta arasında değerler almaktadır. Türkiye, bölgede yasal olarak verilen hamilelik izninin en yüksek olduğu ülkedir.

Parlamentodaki kadın oranının en yüksek olduğu ülke ise %22,5 ile BAE'dir. Ülkede, kadınlar parlamentoda diğer bölge ülkeleri ile karşılaştırılamayacak kadar fazla koltuğa sahiptir. Suudi Arabistan ve Yemen'de ise kadınlar parlamentoda temsil edilememektedir.

Son olarak kadın işgücü üzerinde etki yaratabilecek kültürel göstergelerden biri olan kadınların ilk evliliklerini yaptıkları yaş, Cezayir dışındaki tüm bölge ülkelerinde 30 yaş altıdır. Türkiye ise bölge ülkeleri içerisinde kadınların erken yaşlarda evlendiği ülkelerden bir tanesidir. Kadınların genç yaşta evlenmesi, kadının hane içerisindeki iş yükünün artması anlamına geleceği için kadın işgücüne katılım üzerinde olumsuz etki yaratması muhtemeldir.

Aynı kurumsal ve kültürel değişkenler için ODKA bölgesi ortalamalarını diğer dünya bölgeleri ile karşılaştırdığımızda ODKA bölgesinin, Sahra Altı Afrika bölgesinden sonra en düşük okul öncesi eğitime katılım oranına sahip olan bölge olduğu görülmektedir (bkz. Çizelge 4.7.2). Parlamentodaki kadın oranında ise tüm dünya bölgeleri birbirlerine yakın değerlere sahipken ODKA bölgesi diğer

bölgelerden uzaklaşmakta ve düşük rakamlarda parlemetoda kadın oranına sahip bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Özellikle bölgedeki bazı ülkelerde kadınların seçme ve seçilme hakkının olmaması bu düşük ortalamanın nedenlerinden bir tanesi olarak düşünülebilir.

Çizelge 4.7.2 : Bölgelere göre kurumsal ve kültürel faktörlere ait açıklayıcı değişkenlerin dağılımı, 2008-2010.

Ülke	Okul öncesi eğitime katılım (%)	Hamilelik izni (hafta)	Parlamentodaki kadın oranı (%)	Kadının ilk evlilik yaşı
ODKA	37	10	9,0	26
Güney Asya	54	-	19,2	-
Doğu Asya Pasifik	47	-	18,3	-
Avrupa ve Orta Asya	75	-	22,1	-
Kuzey Amerika	58	-	19,0	-
LAK	71	-	23,4	-
Sahra Altı Afrika	17	-	19,4	-

Kaynak: Dünya Bankası, WDI & GDF Veri Tabanı

5. PANEL VERİ ANALİZİ

Bu bölümde, beş bölgeden 128 ülkeye ait verilerle yapılan bir panel analizi ile ODKA bölgesinde işgücü içerisindeki kadın oranının diğer bölgelere kıyasla düşük olmasında demografik, ekonomik, kurumsal veya kültürel etkenlerin ne dereceye kadar belirleyici olduğuna bakılacaktır. Panel analizi iki ayrı aşama içermektedir. Öncelikle temel model üzerinden tüm bölgeler için bir değerlendirme yapılmıştır. Bu temel modelde bölge gölge değişkenleri eklenerek, işgücünde kadın oranını belirlemesini beklediğimiz tüm demografik, ekonomik ve kurumsal etkenleri kontrol ettikten sonra bile ODKA bölgesinde bulunmanın diğer bölgelere göre kadın payını azaltıcı bir etkisi olup olmadığına bakılmaktadır. İkinci aşamada ise her bir bölge kendi içerisinde ayrı ayrı değerlendirilmekte ve hangi değişkenlerin hangi bölgelerde toplam işgücü içerisindeki kadının payını açıklamada ne dereceye kadar belirleyici olduğu ortaya koyulmakta ve ODKA bölgesinde açıklayıcı değişkenlerin toplam işgücü içerisindeki kadının payı üzerindeki belirleyici etkilerini diğer bölgeler ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmaktadır.

5.1 Veri

Bu çalışmada Dünya Bankası WDI & GDF ve Gender Statistics veri tabanlarından 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait toplam 128 ülkeden kadın işgücünü belirleyici olduğunu öne sürdüğümüz değişkenlere ilişkin bir veri tabanı oluşturulmuştur. Bu ülkelere ait 10 yıllık periyotlarla belirtilen üç yılı kapsayan bir rassal etkiler panel analizi yapılmıştır. Ülkeler, beş ayrı bölge grubu olarak kümelenebilir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi 17 ülke içerirken; Doğu ve Güney Asya, Pasifik 17 ülke; Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya 39 ülke; Latin Amerika ve Karayipler 26 ülke; Sahra Altı Afrika ise 29 ülke içermektedir. Bölgeler ve bu bölgelerin içinde bulunan ülkelerin tam listesi Ek A'da mevcuttur. Modeldeki eksik değerleri en az seviyeye indirebilmek adına +/- 4 yıl modeli kullanılmıştır. Örneğin bir ülkenin 2000 yılına ait verisi bulunamadığı durumlarda öncelikle aynı verinin bir yıl öncesinde (sonrasında) yani 1999 (2001) yılında olup olmadığına bakılmıştır. Veri yine bulunamadıysa, aynı

şekilde iki yıl öncesine (sonrasına) giderek bu yöntemle dört yıla kadar geri (ileri) gidip eksik değerleri olan ülkelerin sayısı azaltılmıştır. Genel olarak bir ya da iki yıl geri (ileri) gitmek eksik verileri mümkün olduğunca azaltmak için yeterli olmuştur. Modelde kullanılan veriler, yıldan yıla büyük değişimler göstermediği için bu yöntemi kullanarak daha çok ülkeyi modele katabilmek amaçlanmıştır. Dünya Bankası'nın bu beş bölge içerisine dahil ettiği toplam ülke sayısı 215 iken ülkelerin bir kısmının verilerinin tamamen veya kısmen eksik olmasından ötürü bu ülkeler, modele dahil edilememiş ve sonuç olarak kullandığım ülke sayısı 128'e düşmüştür.

5.2 Metodoloji

Panel veri, yatay kesit birimlerine ilişkin bilginin zaman içerisinde düzenli aralıklarla toplanması sonucu elde edilen veridir. Daha çok bilgi ve gözlem içermesi, modelin serbestlik derecesini artırarak daha etkin tahmin edilmesine olanak sağlaması ve olası bir çoklu doğrusallık sorununu ortadan kaldırması nedeniyle avantajlı bir modeldir (Baltagi, 2005).

Panel veri regresyonları genel olarak aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$y_{it} = \gamma + \beta x_{it} + e_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (5.1)$$

(5.1) nolu denklemde, i yatay kesit birimini; t ise zaman kesiti boyutunu temsil etmektedir. γ denklemin sabit terimin ifade ederken, K açıklayıcı değişken sayısı olmak üzere β eğim katsayısı $1 \times K$ boyutlu bir vektördür. x_{it} ise i . panel biriminin t zamanında her bir K açıklayıcı değişkeni için gözlemini ifade etmektedir. Modelin hata terimi iki şekilde ayrıştırılabilir. Panel veri uygulamalarında aşağıdaki şekilde ifade edilen tek yönlü hata bileşenleri modelinin kullanımı, çift yönlü modelin kullanımından çok daha yaygındır (Baltagi, 2005):

$$e_{it} = \alpha_i + v_{it} \quad (5.2)$$

Bu ifadede α_i gözlemlenemeyen zaman sabit bireysel etkileri ifade ederken, v_{it} bunun dışında kalan sadece zaman veya sadece panel birimine bağlı olmayan, gözlemlenemeyen etkileri ifade eden hata terimidir.

(5.2) nolu modelde belirtilen tek yönlü birleşik hata terimi içerisindeki α_i gözlemlenemeyen zaman sabit bireysel etkilerin sabit mi yoksa rassal etki mi olduğu önem kazanmaktadır. Sabit etkiler modeline göre gözlemlenemeyen zaman sabit

birey etkileri, α_i , ile açıklayıcı değişkenler, x_{it} , arasında ilişki olmasına izin vermektedir.

Sabit etkiler modeli aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Hsiao, 2002):

$$y_{it} = \alpha_i^* + \beta x_{it} + v_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (5.3)$$

Bu modelde, β eğim katsayısı $1 \times K$ boyutlu sabitler matrisini, α_i^* , 1×1 boyutlu sabit ise zaman sabit i . bireye özgü etkileri ifade etmektedir. v_{it} ise hem zaman boyutu hem de panel birimi boyutuna özgü modele dahil edilmeyen değişkenlerin etkilerini ifade eden hata terimidir.

Zaman sabit etkilerin açıklayıcı değişkenlerle tüm zaman dönemlerinde ilişkisiz olduğu varsayımı yapıldığında rassal etkiler modeli daha uygun olmaktadır. Diğer bir ifade ile rassal etkiler modelinde (5.1) nolu denkleme ilave olarak aşağıdaki varsayım yapılmaktadır:

$$Cov(\alpha_i, x_{it}) = 0 \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (5.4)$$

Hausman ve Mundlack testleri rassal etkiler mi yoksa sabit etkiler modelinin mi kullanılan veriler için daha uygun olacağını test etmektedir. Bu çalışmada, hem tüm ülkeleri içeren genel tahmin, hem de her bir bölge için yapılan tahminlere ilişkin Hausman ve Mundlack testleri yapılmış; tüm ülkeleri içeren analiz ve çoğu bölge analizi için rassal etkiler modelinin kullanılması gerektiği sonucuna varılmış; bazı bölgelerde ise sabit etkiler modelini kullanmanın daha anlamlı olabileceği sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat bölgeleri birbiriyle karşılaştırabilmek ve çalışmanın kendi içerisinde tutarlılığını sağlayabilmek adına tek bir model, rassal etkiler modeli, tercih edilmiştir. Bu tercihin yapılmasında aşağıda bahsedilecek olan bazı göstergelerin önemi büyüktür. Genellikle birbirinden çok farklı sonuçlar vermeyen sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri, bazı açılardan birbirinden farklılaşmaktadır. Ekonometrik açıdan değerlendirildiğinde genel kanıya göre örneklemdaki gözlemler anakütlenin tamamına yakını kapsıyor ise sabit etkiler; örneklem bir anakütleden seçiliyor ise rassal etkiler modelini kullanmak daha doğru ve anlamlı sonuçlar vermektedir.

Çalışmamda, veri eksikliğinden ötürü bir anakütleden örneklem seçmek durumunda kaldığım ve tüm ülkeleri analizime dahil edemediğim için rassal etkiler modelini tercih etmem daha anlamlı görünmüştür. Fakat, bunun dışında rassal etkiler modelini sabit etkiler modeline tercih etmemin farklı nedenleri de bulunmaktadır. Toplam işgücü içerisindeki kadın payını açıklamaya yönelik kurduğum modelin sabit etkiler

ve rassal etkiler sonuçları Ek B’de yer almaktadır. Sabit etkiler modeli ile tahmin edilen regresyonun en ayırıcı özelliği bölge gölge değişkenlerin çoklu doğrusallık nedeni ile modelden dışlanmış olmasıdır. Bu durumda çalışmamın temel amaçlarından biri olan ODKA bölgesinde bulunmanın, diğer tüm faktörler sabitken, farklı bölgede olmaya göre toplam işgücü içerisindeki kadın payını nasıl etkilediğini görebilmem mümkün olamamaktadır. Rassal etkiler panel analizi sonuçları ise bu etkiyi görebilmemi sağlamaktadır.

Sabit etkiler modeli sonuçlarının, rassal etkilerden farklılaştığı bir diğer nokta ise R^2 değerleridir. Ek B’de de görüldüğü gibi sabit etkiler modeli sonuçlarında gruplar arası ve karma değişkenlik grup içi değişkenliğe göre çok daha küçük ve anlamsız görünmektedir. Rassal etkiler modeli sonuçlarında ise gruplar arası ve karma değişkenlik sabit etkiler modeline göre çok daha yüksektir.

Sabit etkiler ve rassal etkiler karşılaştırmasında bakılabilecek bir diğer faktör ise korelasyon değeridir. Modelde yer almayan değişkenlerin etkilerini içeren yatay kesit birimlerine özgü terim ile modelde yer alan açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun -0,2770 olduğu görülmektedir. Sıfıra daha yakın olan bu değer rassal etkiler modeli kullanmanın daha anlamlı olacağını sinyallemektedir.

Son olarak sabit etkiler modelindeki rho değeri, rassal etki modeli hata terimindeki değişkenliğin yaklaşık % 96,69’luk kısmının yatay kesit birimlerine özgü etkiden kaynaklandığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile yatay kesit birimlerine özgü bir değişkenlik vardır ve karma model yerine panel analizi kullanılmalıdır. Paneldeki standart sapma (σ_u) değerinin de sıfıra yakın ve küçük bir değer olması, panel analizi yöntemlerinden rassal etkiler yönteminin kullanılmasının daha geçerli sonuçlar vereceğini işaret etmektedir. Tüm bu göstergeler doğrultusunda iktisadi olarak da daha anlamlı sonuçlar veren rassal etkiler modeli sabit etkiler modeline tercih edilmiştir.

Çalışmada açıklanan değişken toplam işgücü içerisinde kadının payıdır ve 15 yaş ve üzerinde olup işgücü içerisine dahil edilen kişileri içermektedir. Açıklanan değişkenin farklı bir ifadesi kadın işgücüne katılım oranı da olabilirdi. Ancak bu durumda demografik etkenlerin işgücüne katılım üzerindeki etkilerini ayırtırmak bir gereklilik olarak ortaya çıkacaktı. Örneğin kadın işgücüne katılım oranının bir ülkede düşük olması o ülkede 15 yaş altı ve/veya 65 yaş üzeri kadın nüfusunun fazla olmasından kaynaklanabilir. Bu demografik faktörlerin işgücüne katılım oranı

üzerindeki etkisini dikkate alabilmek adına genç ve yaşlı nüfus oranlarının açıklayıcı değişkenlere dahil edilmesi ya da kadın işgücüne katılım oranının sadece çalışabilir nüfus olan 15-65 yaş için alınması gerekirdi. Bu veriler pek çok ülke için mevcut olmadığından, açıklanan değişken olarak toplam işgücü içerisindeki kadın payı kullanılmıştır.

Çalışmadaki açıklayıcı değişkenler demografik değişkenler, ekonomik göstergeler, iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarına yönelik kurumsal göstergeler ve kültürel göstergeler olarak dört ana başlık altında toplanmıştır.

Doğurganlık oranı (kadın başına düşen çocuk sayısı) ve erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı (% brüt) çalışmamdaki demografik değişkenleri oluşturmaktadır. Doğurganlık oranının toplam işgücü içerisindeki kadının payını olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Kadınların sahip oldukları çocuk sayısının artması, kadınları iş dünyasından uzaklaştıran, çocuk bakımı gibi hane içerisindeki konulara yönelmesini sağlayan ve dolayısıyla toplam işgücü içerisindeki kadın katılımını düşüren bir faktör olarak düşünülebilir.

Çalışmada erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı brüt olarak hesaplanmıştır. İlköğretime kayıtlı öğrenci sayısının brüt olması, ilköğretim eğitimi veren okullardaki -yaş grubu gözetmeksizin- toplam erkek (kız) öğrenci sayısının ülkedeki ilköğretim yaş grubundaki erkek (kız) sayısına oranlanmasıyla elde edilmektedir. Erkeklerin ilköğretim okullaşma oranından kızların oranını çıkararak bu veri elde edilmiştir. Bu değişkenin değerinin yüksek olması, erkeklerin kızlardan daha fazla eğitime katılması ve dolayısı ile toplam işgücü içerisinde kadının payının azalması beklentisini oluşturmaktadır.

Çalışmadaki ekonomik göstergeler ise kişi başı GSYH'nın dolar kuru olarak satınalma paritesi üzerinden alınan logaritması, GSYH içerisinde katma değerli hizmet sektörünün payı ve doğal kaynakların rant bedelinin GSYH içerisindeki payıdır. GSYH'da görülecek artış, ekonominin gelişmesi ve verimliliğin artması beklentisini doğuracağı için toplam işgücü içerisinde kadının payını da olumlu etkilemesi beklenmektedir.

GSYH içerisinde hizmet sektörü payı temel modelimde kullanılan bir değişken olmamasına rağmen bölgelerin kendi içinde yapılan analizlerde etkisini görmek istediğim bir değişkendir. GSYH içerisinde hizmet sektörü payının artması yine

toplam işgücü içerisindeki kadının payı üzerinde pozitif bir etki yaratması beklenir. Hizmet sektörü özellikle kadınların son dönemde bankacılık, sigortacılık, muhasebe ve turizm sektörlerinde çalışma şansı bulmalarına olanak sağlamaktadır.

Doğal kaynakların rant bedelinin GSYH içerisindeki payı, modelimdeki temel değişkenlerden bir tanesidir. Özellikle petrol geliri yüksek olan ODKA; Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgelerinde bu etkinin yol açtığı sonuçlar önemlidir. Örneğin ODKA bölgesinde doğal kaynaklardan sağlanan rant bedelinin yüksek olması, ailelerin gelirlerinde artışa neden olarak var olan kültürel ve ataerkil yapıyı kuvvetlendirmek sureti ile kadınların toplam işgücü içerisindeki payının azalması beklentisini de beraberinde getirmektedir.

Yukarıda bahsi geçen iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik kurumsal etkenlere ilişkin göstergeler olarak okul öncesi eğitime katılım oranı (% brüt) ve yasal olarak verilen ücretli ve ücretsiz hamilelik izni alınmıştır. Okul öncesi eğitime katılım oranının brüt olması erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkında da olduğu gibi okul öncesi eğitimi veren okullardaki -yaş grubu gözetmeksizin- toplam öğrenci sayısının ülkedeki okul öncesi eğitim yaş grubundaki çocuk sayısına oranlanmasını ifade etmektedir. Okul öncesi eğitim hizmetinin yaygın olması özellikle kadınların doğum sonrası işe dönebilmek için talep ettiği bir sosyal hizmettir. Bu nedenle de okul öncesi eğitim oranlarının yüksek olmasının, toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde de artırıcı etki yaratması beklenmektedir.

İş ve aile yaşamını uzlaştıracı kurumsal faktörlere yönelik önemli bir gösterge de kadınlara doğum izni olarak verilen ücretli ve ücretsiz izin hakkıdır. Hamilelik izni temel modelimde kullanılmayan fakat bölgelerin kendi içerisinde yapılan analizlerde anlamlılığı ölçülen bir değişkendir ve hafta sayısı olarak kullanılmıştır. Hamilelik izninin çok kısa olduğu ülkelerde kadınlar, çocuk sahibi olabilmek ve çocuklarına en azından belli bir yaşa gelene kadar bakabilmek adına işlerinden ayrılmak zorunda kalabilmektedir. İşlerinden ayrılan kadınların da iş hayatına tekrar dönmesi, her zaman mümkün olmamaktadır. Sonuç olarak hamilelik izninin az olması, toplam işgücü içerisindeki kadının payının da azalmasına yol açmaktadır.

Son olarak çalışmadaki kültürel göstergeler, parlamentodaki kadın sayısının toplam parlamenter sayısına oranı, kadının ortalama ilk evlilik yaşı (50 yaş öncesi kadınlar için) ve dünya bölgeleridir. Parlamentodaki kadın sayısı, ülke açısından kadına verilen değeri ve kadının mevcut kültür içerisindeki yerini gösteren önemli bir

değişkendir. Bu nedenle, parlamentodaki kadın sayısının toplam parlamenter sayısına oranındaki artış, toplam işgücü içerisindeki kadının payını da artırıcı bir etki yaratacaktır.

Kadının ortalama ilk evlilik yaşı ise, kültürün kadın üzerindeki etkisini gösteren bir değişkendir. Bu değişken yine temel modelimde yer almayan bir değişkendir fakat bölgelerin kendi içerisinde yapılan analizlerde anlamlılığı ölçülmüştür. Dinin etkisi ile ODKA bölgesi gibi ülkelerde kadınların erken yaşta evlilik yapması yaygın bir durumken, Avrupa veya Kuzey Amerika gibi gelişmiş ülkelerde kadınların ortalama ilk evlilik yaşı daha yüksek olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle eğitimlerini tamamlamadan genç yaşta evlenen ve erken ailevi sorumluluklar alan kadınların iş gücü içerisine dahil olması beklenen bir durum değildir. Diğer bir ifade ile ortalama ilk evlilik yaşının düşük olması, toplam işgücü içerisindeki kadının payını da azaltıcı etki yaratmaktadır.

Kültür göstergelerinden biri olan dünya bölgeleri ise bölgeler arasındaki kültürel ve ekonomik farklılıkları daha iyi analiz edebilmek ve özellikle ODKA bölgesini diğer bölgeler ile karşılaştırmak amacı ile çalışmada dahil edilmiştir. Toplam işgücü içerisindeki kadının payının kültürel etkilerden dolayı ODKA bölgesinde diğer tüm bölgelere göre daha düşük olması beklenilmektedir. Temel modelimdeki açıklayıcı değişkenlerden erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı, kişi başı GSYH, doğal kaynakların rant bedelinin GSYH içerisindeki payı, okul öncesi eğitime katılım oranı ve parlamentodaki kadın sayısının toplam parlamenter sayısına oranının her birinin etkisinin ODKA bölgesinde diğer bölgelerden daha düşük olması veya bu değişkenlerin ODKA bölgesi için anlamsız olması tahmin edilmektedir. Doğurganlığın etkisinin ise kültürel ve ataerkil yapıdan dolayı ODKA bölgesinde diğer bölgelere göre daha baskın olması beklenilmektedir. Aşağıdaki Çizelge 5.2.1'de panel analizinde kullanılacak açıklayıcı değişkenler ve bu değişkenlerin açıklanan değişken üzerindeki etkilerinin beklenen işaretleri gösterilmiştir. Modelin formülizasyonu ise (5.5) nolu denklemde ifade edilmiştir. Denklemde i ülkeleri ifade ederken t zamanı belirtmektedir.

Çizelge 5.2.1 : Açıklayıcı değişkenlerin toplam işgücü içerisindeki kadının payı üzerinde beklenen etkileri.

Açıklayıcı Değişken	Model Değişken İsmi	
Doğurganlık oranı (kadın başına düşen çocuk sayısı)	doğurganlik	-
Erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı (% brüt)	okulfarki	-
Kişi başı GSYH (Satın alma paritesi, \$)	gsyhkişibaşı	+
Katma değerli hizmet sektörü payı (GSYH'nın %'si)	hizmetpayı	+
Doğal kaynakların rant bedelinin payı (GSYH'nın %'si)	doğalrant	-
Okul öncesi eğitime katılım oranı (% brüt)	okulöncesi	+
Hamilelik izni (ücretli ve ücretsiz, hafta olarak)	hamilelikizni	+
Parlamentodaki kadın oranı (Toplam parlamenter sayısının %'si)	koltuksayisi	+
Kadının ilk evlilik yaşı	ilkevlilikyaşı	+
Bölge		
Doğu ve Güney Asya, Pasifik		+
Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya		+
Latin Amerika ve Karayipler		+
Sahra Altı Afrika		+
Kontrol Değişkeni		
Bölge: ODKA		

$$\begin{aligned}
 \text{Kadınışgücü}_{it} = & \alpha_0 + \alpha_1 \text{doğurganlık}_{it} + \alpha_2 \text{okulfarki}_{it} + \alpha_3 \text{gsyhkişibaşı}_{it} + \alpha_4 \text{doğalrant}_{it} \\
 & + \alpha_5 \text{okulöncesi}_{it} + \alpha_6 \text{koltuksayısı}_{it} + \alpha_7 \text{bölge1} + \alpha_8 \text{bölge2} + \alpha_9 \text{bölge3} \\
 & + \alpha_{10} \text{bölge4}
 \end{aligned} \quad (5.5)$$

Çalışmamda gelişmiş bir istatistik ve ekonometri programı olan STATA 11 kullanılmıştır. Panel veri analizi için çok uygun olan bu program, toplam işgücü içerisindeki kadın payını ölçmek ve ekonometrik bulgulara ulaşmak için kullanışlı bir programdır.

5.3 Rassal Etkiler Panel Analizi Sonuçları

Bu bölümde sunulan panel analizi iki ayrı aşama içermektedir. Birinci aşamada 128 ülke verisi içeren tüm bölgelere ait bir panel veri analizi yapılmış ve bölge gölge değişkenleri ile ODKA bölgesinde bulunmanın toplam işgücü içerisindeki kadın payına olan etkisi diğer bölgelerde bulunmanın etkisi ile karşılaştırılmıştır. İkinci aşamada ise her bir bölge kendi içerisinde değerlendirilmiş ve ODKA bölgesinde açıklayıcı değişkenlerin işgücündeki kadın oranı üzerindeki etkilerinin diğer bölgelerdeki etkilerden ne derecede farklılaştığı incelenmiştir.

5.3.1 Tüm bölgeler için temel model panel analizi

Modelde kullanılan tüm dünya bölgelerine ait verilere ilişkin betimleyici istatistikler Çizelge 5.3.1.1'de görülmektedir. Toplam 128 ülkeye ve 3 yıla ait verilerle oluşturulan istatistiklere göre 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait toplam işgücü içerisindeki kadın payının dünya ortalaması %39,51'dir.

Çizelge 5.3.1.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi tüm ülke değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kadınışgücü	384	39,51	9,05	9,68	53,02
doğurganlık	384	3,17	1,68	1,00	9,00
okulfarkı	384	4,53	8,41	-21,33	67,11
gsyhkişibaşı	384	3,74	0,55	2,50	4,94
hizmetpayı	384	54,30	14,12	3,36	87,27
doğalrant	384	8,04	13,17	0,00	92,85
okulöncesi	384	48,10	34,06	0,00	126,30
hamilelikizni	384	14,70	8,15	4,00	70,00
koltuksayısı	384	13,16	10,35	0,00	56,30
ilkevlilikyaşı	384	24,29	3,51	17,50	33,66

Toplam işgücü içerisindeki kadının payını değerlendirmeye yönelik temel modeli oluşturan değişkenlerle tahmin edilen rassal etkiler panel analizi katsayıları Çizelge 5.3.1.2.'de belirtilmiştir. Model çıktılarının tüm değişkenleri içeren ayrıntılı sonuçları Ek B'de mevcuttur. Ayrıca Ek C'de her bir değişkenin toplam işgücü içerisindeki kadının payına olan etkisi serpilme çizim yöntemi ile gösterilmiştir. 128 ülke verilerinin tümünün incelendiği panel analizi sonuçlarına göre beklenildiği gibi doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadının payı üzerindeki etkisi negatiftir. Dünya genelinde diğer tüm faktörler sabitken yetişkin kadın başına düşen çocuk sayısının bir çocuk daha artması toplam işgücü içerisindeki kadının payını yaklaşık 0,77 puan düşürmektedir. Bu durum, çocuk bakımı sorumluluğunun kadının asli görevlerinden biri olarak ifade edilmesinin bir göstergesidir ve çocuk sahibi olmak, kadını iş yaşamından uzaklaştırmaktadır.

Çizelge 5.3.1.2 : Tüm bölgeler için temel model panel analizi.

R-sq:	within = 0,3878	Gözlem Sayısı = 384	
	between = 0,5965	Grup Sayısı = 128	
	overall = 0,5882		
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlik	-0,775***	0,202	0,000
okulfarki	0,047*	0,028	0,096
gsyhkişibaşı	1,427	0,989	0,149
doğalrant	0,007	0,021	0,741
okulöncesi	0,022**	0,010	0,032
koltuksayisi	0,063***	0,018	0,000
DOGUASYAPAS	18,205***	2,498	0,000
AVRUKUAMEORTAS	18,472***	1,999	0,000
LATINKARAYIP	13,768***	2,066	0,000
SAHRAALTI	22,154***	2,333	0,000
sabitterim	18,613***	4,440	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı %10 anlamlılık düzeyinde açıklanan değişken üzerinde geçerli bir etkiye sahiptir fakat bu etki tahmin edilenden farklıdır. Erkeklerin ilköğretim okullaşması ile kızların ilköğretim okullaşması arasındaki fark erkeklerin lehine açıldıkça toplam işgücü içerisindeki kadının payı artmaktadır. Bu sonuç beklenilenden farklı bir durumu ortaya koymaktadır. Normal şartlarda, kadın ya da erkek fark etmeksizin eğitimin artmasının alınan ücretleri de artırması beklenir ve eğitim almamak, fırsat maliyetini artırıcı bir etki yaratır. Sonuç olarak bireylerin yüksek ücret alabilmek adına işgücüne katılması beklenmektedir. Fakat tüm bölgeler için yapılan analiz sonucuna göre bu etki beklenen yönde çıkmamıştır. Bu bulguyu şöyle yorumlamam mümkün olabilir. İlköğretimdeki kadınlar aleyhine bir farklılaşma, kadının tarımda ücretsiz işçi olarak çalışması ile de paraleldir. Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışma ise işgücü içerisinde kadın payını artırıcı bir etkiye sahiptir.

Kişi başı GSYH değişkeni üzerindeki katsayı beklenildiği gibi pozitifdir ancak, tüm bölgelerin birlikte ele alındığı panel veri analiz sonuçlarına göre toplam işgücü içerisindeki kadının payını açıklamada anlamlı bir değişken olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu durumun temel nedeni tüm dünya ülkelerinin birlikte modele

dahil edilmesi ve kişi başına GSYH değişkeni ile işgücünde kadın oranı arasındaki ilişkinin bölgelerin/ülkelerin ekonomik yapısal özelliklerine göre farklılaşmasıdır. Ek C’de serpilme çizimde de görüleceği gibi ülkelerin büyük bir kısmı düşük kişi başı GSYH’ya sahiptir ve bu ülkelerin kendi aralarında bile toplam işgücü içerisindeki kadın payı büyük farklılıklar göstermektedir. Özellikle Sahra Altı Afrika bölgesi düşük kişi başı GSYH’ya sahipken bölgedeki toplam işgücü içerisindeki kadın payı çoğu ülkeden daha yüksektir. Bu durumun temel nedeni bölgedeki tarım ve ücretsiz aile işçiliğidir. Tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın oranı erkeklerden çok daha fazladır. Sonuç olarak kişi başı GSYH’nın açıklanan değişken üzerindeki etkisini daha iyi görebilmek adına her bir bölgedeki etkisini ayrı ayrı değerlendirmek daha etkili ve anlamlı bir yöntem olarak düşünülebilir.

Tüm bölgelerin birlikte ele alındığı model sonuçlarına göre doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payının toplam işgücü içerisindeki kadın payını açıklamada %10 anlamlılık düzeyinde dahi anlamlı olmadığı görülmektedir. Ek C’de ki serpilme çizim negatif bir ilişkinin varlığını işaret etse de model sonuçlarına göre bu ilişki anlamlı çıkmamıştır. Ortaya çıkan bu durumun nedeni de yine kişi başı GSYH’da olduğu gibi doğal kaynak bedelinin GSYH içerisindeki payı düşük olmasına rağmen toplam işgücü içerisindeki kadın payının da düşük olduğu ülkelerin sayısının bir hayli fazla olması olabilir. Bu olasılığı ortadan kaldırabilmek adına her bölge için yapılan panel analizi sonuçlarına göre değişkeni yorumlamak daha etkili olacaktır.

Okul öncesi eğitime katılım beklenildiği gibi açıklanan değişken üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Okul öncesi eğitimde görülen bir puanlık bir artış, diğer tüm faktörler sabitken, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,02 puan artırmaktadır. Her ne kadar düşük bir etki olarak görülse de iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik politikaların varlığının toplam işgücü içerisindeki kadın payını artırıcı bir etki yaratacağı sonucuna varılabilir.

Parlamentodaki kadın oranında görülecek artış ise yine beklenildiği gibi açıklanan değişken üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu pozitif etki, ek’teki serpilme çizimde de açıkça görülmektedir. Parlamentodaki kadın sayısındaki bir puanlık artış, diğer tüm faktörler sabit iken, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,06 puan artırmaktadır. Bu artış, kadına toplumda ve kültürde verilen değeri de ifade eden önemli bir etkidir.

Tüm bölge ülkelerinin birlikte ele alındığı temel modelde bölge gölge değişkenleri ele alındığında ODKA bölgesindeki toplam işgücü içerisindeki kadın payının diğer tüm bölgelerden belirgin bir şekilde farklılaştığı göze çarpmaktadır. Diğer tüm faktörler sabitken, sadece ODKA bölgesinde olmanın, toplam işgücü içerisindeki kadın payının diğer bölgelere göre daha az olmasını sağladığı görülmektedir. Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde, toplam işgücü içerisindeki kadın payının diğer tüm faktörler sabitken ODKA bölgesine göre yaklaşık 13,77 puan fazla olduğu görülmektedir. Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesindeki toplam işgücü içerisindeki kadın payı, diğer tüm faktörler sabitken ODKA bölgesine göre yaklaşık 18,21 puan daha fazladır. Orta Asya bölgesinin Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesi içerisinde ele alınması bu bölgesinin etkisini biraz zayıflatmış olsa da yine ODKA bölgesi ile belirgin bir fark ortaya çıkmaktadır. Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesindeki toplam işgücü içerisindeki kadın payı, diğer tüm faktörler sabitken ODKA bölgesine göre yaklaşık 18,47 puan fazladır. ODKA bölgesi ile en büyük fark Sahra Altı Afrika bölgesinde ortaya çıkmaktadır. Diğer tüm faktörler sabitken, Sahra Altı Afrika bölgesindeki toplam işgücü içerisindeki kadın payı ODKA bölgesinden yaklaşık 22,15 puan fazladır.

Aynı doğurganlık oranı, kız-erkek okullaşma farkı, kişi başına GSYH, GSYH içerisindeki doğal rant oranı, okul öncesi eğitim oranı ve parlamentodaki kadın oranına sahip iki ülke ele aldığımızda ve ülkelerden birincisi ODKA bölgesinde, diğeri Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesinde olduğunda şu sonuca varmak mümkündür: ODKA bölgesinde olan ülkenin, kadın işgücüne katılımı belirleyen yukarıda saydığımız tüm etkenlerinin Doğu ve Güney Asya, Pasifik'teki ülkeyle aynı olmasına rağmen, işgücündeki kadın oranı 18,21 puan daha düşük olacaktır. Yani salt ODKA bölgesinde bulunmanın diğer ekonomik, demografik ve kurumsal değişkenlerin ötesinde kadın işgücüne katılımını önemli ölçüde azaltan bir etkisi bulunmaktadır.

GSYH içerisindeki katma değerli hizmet sektörü payı, hamilelik izni ve kadının ilk evlilik yaşı daha önce belirtildiği gibi temel modelin açıklanan değişkenleri olmadığı için tüm bölgeler için yapılan rassal etkiler panel analizine dahil edilmemiştir. Bu değişkenlerin temel modele dahil edilmemesinin nedeni panel analizinde çok fazla açıklanan değişken kullanmanın anlamlı çıkabilecek değişkenlerin hem anlamlılık düzeylerinde hem de işaretlerinde farklılıklara yol açmasıdır.

5.3.2 ODKA bölgesi için panel analizi

Açıklanan değişken olan toplam işgücü içerisindeki kadın payının ODKA bölgesindeki ülkelere ve yıllara göre değişimi Dünya Bankası WDI & GDF veri tabanından elde edilen verilerle Şekil 5.3.2.1’de kutu çizim şeklinde gösterilmiştir. Şekilden de görüldüğü gibi bölgedeki ülkelerin toplam işgücü içerisindeki kadın payları zamanla birbirine yaklaşmış ve 2010 yılına gelindiğinde ülkeler arası açıklanan değişken farkı giderek azalmıştır. Özellikle işgücü içerisindeki kadın payının düşük olduğu ülkelerin ortanca değere yaklaşması, ülkeler arası toplam işgücü içerisindeki kadın payındaki çarpıklığı azaltmıştır. Her üç yılda da dışa düşen bir ülke olan Cibuti, yüksek toplam işgücü içerisindeki kadın payına sahip olması nedeni ile bölgedeki diğer ülkelerden farklılaşmaktadır.

Şekil 5.3.2.1 : ODKA bölgesi ülkelerinde toplam işgücü içerisinde kadının payının yıllara göre değişimi.

Çizelge 5.3.2.1’de tüm değişkenlerin 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ve ODKA bölgesi ülkelerine ait verileri ile ilgili ortalama istatistikler mevcuttur.

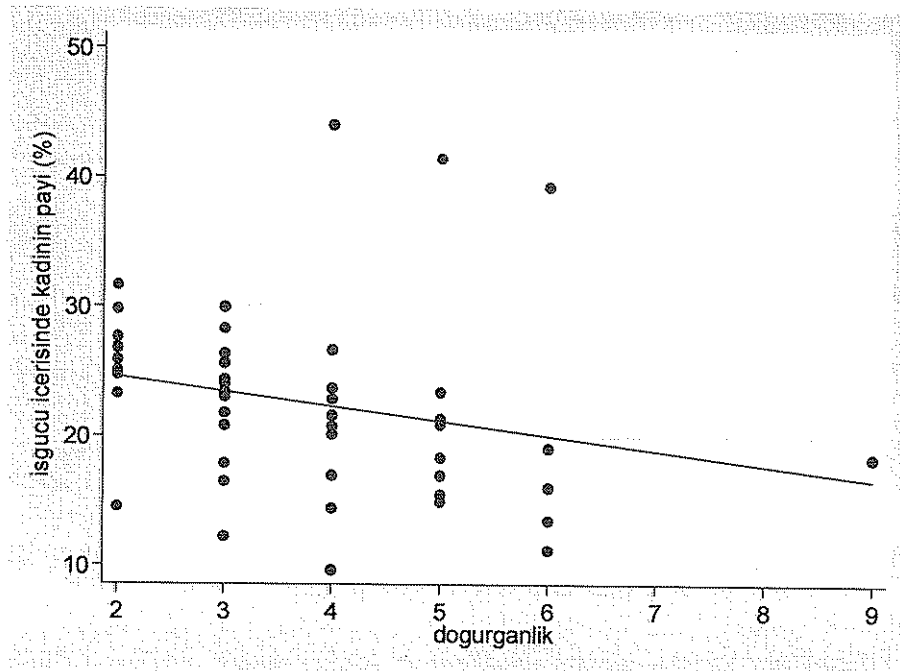
Çizelge 5.3.2.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi ODKA bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kadınışgücü	51	22,68	6,96	9,68	44,08
doğurganlık	51	3,69	1,49	2,00	9,00
okulfarkı	51	8,10	11,42	-3,62	67,11
gsyhkişibaşı	51	3,84	0,44	3,12	4,79
hizmetpayı	51	49,04	15,88	3,36	81,00
doğalrant	51	22,69	21,26	0,00	92,85
okulöncesi	51	26,70	26,91	1,00	86,00
hamilelikizni	51	9,49	3,13	4,00	16,00
koltuksayısı	51	4,93	6,44	0,00	27,60
ilkevlilikyaşı	51	24,95	2,51	20,50	29,50

Temel model ile sadece ODKA bölgesi ülkeleri için yapılan analiz sonuçları aşağıdaki Çizelge 5.3.2.2’de verilmiştir. Ek B’de ODKA bölgesi için yapılmış olan panel analizi sonuçları daha detaylı olarak yer almaktadır. Sonuçlara göre ODKA bölgesinde doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde belirgin bir negatif etkisi vardır. Bu negatif etki Şekil 5.3.2.2’deki serpilme çizimde de açıkça görülmektedir. Bölgedeki kadınların bir çocuk daha doğurması, diğer tüm faktörler sabitken, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 2,62 puan azaltmaktadır. Bu azalma, önemli bir etkiyi ifade etmektedir. Bölgedeki ataerkil ve kültürel yapı, çocuk sahibi olmanın açıklanan değişken üzerinde dünya ortalamasının çok daha üzerinde bir etki yaratmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifade ile kadınlar, çocuk sahibi olduktan sonra çocuklarını büyütmek adına iş hayatına katılmama veya iş hayatına geri dönmeme eğilimi göstermektedirler.

Çizelge 5.3.2.2 : ODKA bölgesi için temel model panel analizi.

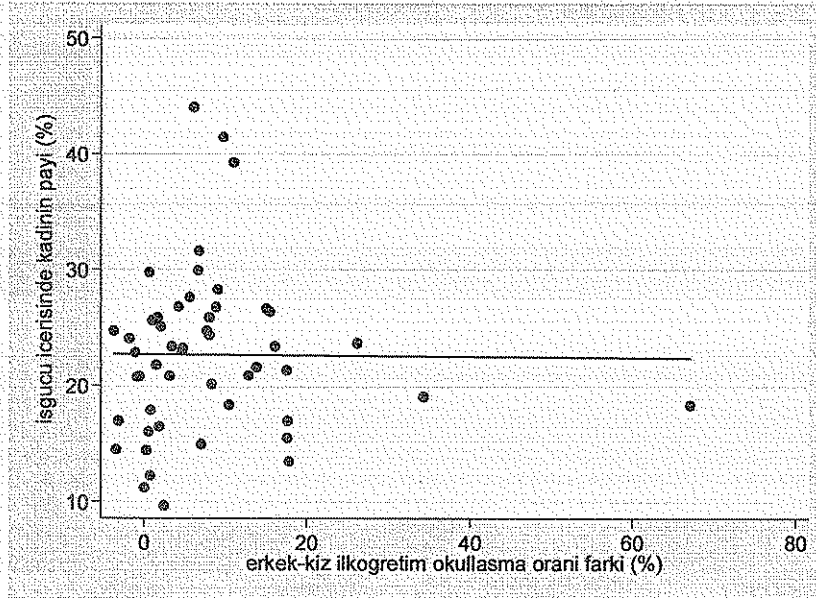
R-sq:	within =0,6896 between =0,2195 overall = 0,2646	Gözlem Sayısı = 51 Grup Sayısı = 17	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlık	-2,619***	0,323	0,000
okulfarki	0,112***	0,382	0,003
gsyhkişibaşı	-5,170**	2,540	0,042
doğalrant	-0,000	0,019	0,996
okulöncesi	0,021	0,018	0,227
koltuksayisi	0,049	0,044	0,273
sabitterim	50,443***	10,388	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Şekil 5.3.2.2 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğurganlık arasındaki ilişki.

Erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı açıklanan değişken üzerinde yine etkili olan bir açıklayıcı değişkendir. Okullaşma oranı farkı erkeklerin lehine 1 puan arttıkça, diğer tüm faktörler sabitken toplam işgücü içerisindeki kadının payı da yaklaşık 0,11 puan artmaktadır. Şekil 5.3.2.3’de bu ilişki serpilme çizim ile gösterilmiştir. Şekilde pozitif ilişkinin varlığı çok net görülemese de özellikle erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı büyük olup toplam işgücü içerisindeki kadın

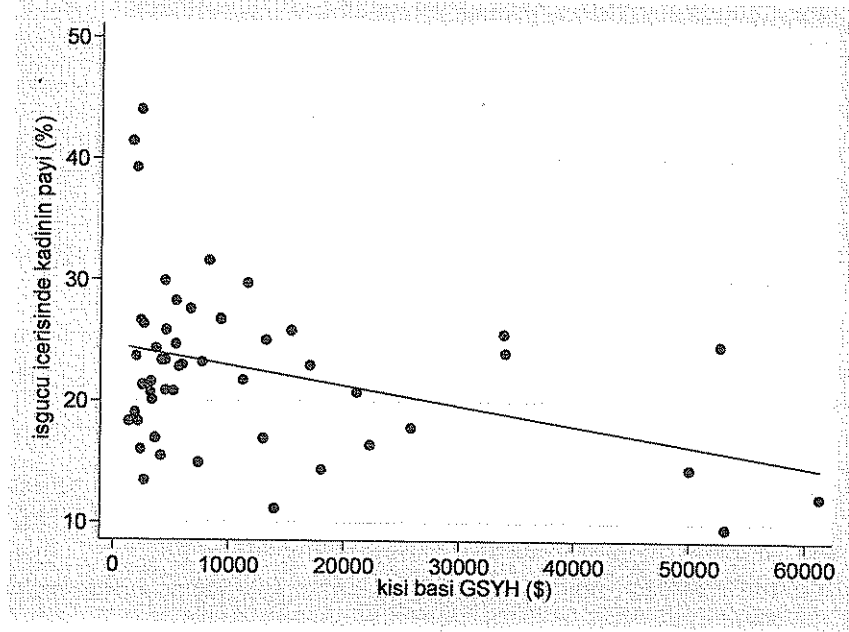
payının düşük olduğu Yemen ve Irak gibi ülkeler bu etkinin çizimde de görülebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu pozitif etki, tüm ülkeler için yapılan analiz sonucunda da belirtildiği gibi ODKA bölgesindeki kadınların erkeklerle okul farkının kapanmasının fırsat maliyeti üzerinde tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Kadın eğitim olsa bile bölgedeki kültürel yapıdan dolayı hane içerisindeki işleri de yapmaktan sorumlu olması, hane dışında çalışan kadının iş yükünü daha da artıracaktır. Bu durumda kadınlar için eğitim almamanın yaratacağı fırsat maliyeti beklenildiği kadar yüksek değildir. Bölgedeki fırsat maliyeti kavramını açıklayabilmek adına okul öncesi eğitim modele dahil edilmiştir fakat bu değişken de kadınlar için fırsat maliyetini belirleme de yeterli olamamıştır. Okul öncesi eğitim, piyasaya transfer olan kısmı açıklarken transfer olmayan kısmı açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Şekil 5.3.2.3: Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı arasındaki ilişki.

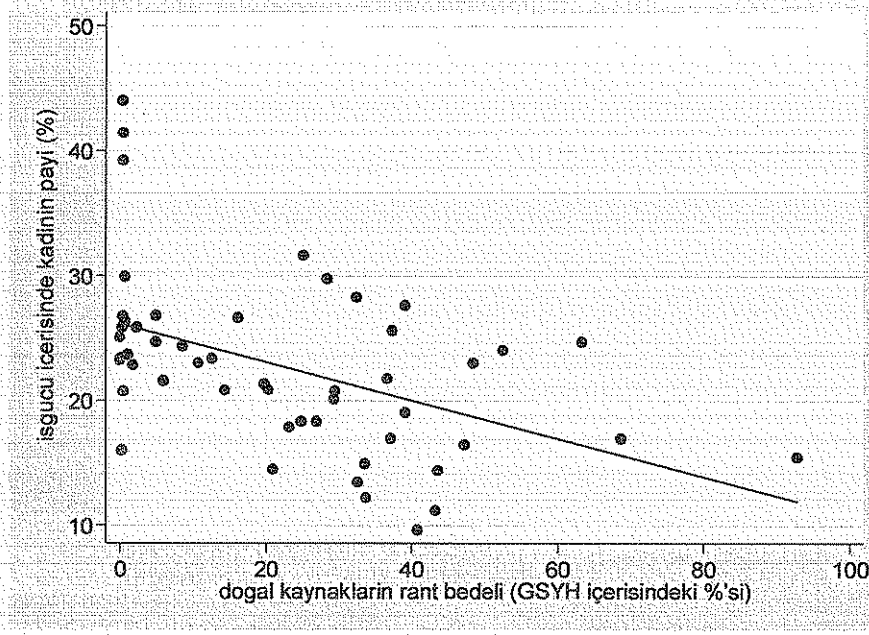
ODKA bölgesinde toplam işgücü içerisindeki kadın payını etkileyen diğer önemli değişken ise kişi başı GSYH'dır. Diğer tüm faktörler sabitken, bölgedeki kişi başı GSYH'daki %1'lik bir artış toplam işgücü içerisindeki kadın payının yaklaşık 0,052 puan azalmasına neden olmaktadır. Şekil 5.3.2.4'de de açık bir şekilde görülebilen bu negatif etki, ODKA bölgesindeki kültürel yapının etkisini vurgulamasından ötürü önemlidir. ODKA bölgesindeki erkek egemen ataerkil yapı, kadının ev dışında çalışmasına izin vermeyen bir kültürel sistemdir. Bu durumda, kişi başına düşen gelirin artması, ekonomik sıkıntının da olmayacağı ve kadının ev dışına çıkmasına

gerek kalmayacağını göstermektedir. Diğer bir ifade ile, kişi başı GSYH'daki artış bölgedeki ataerkil ve kültürel yapının dönüşmeden devamlılığını sağlamasına yardımcı olmaktadır.

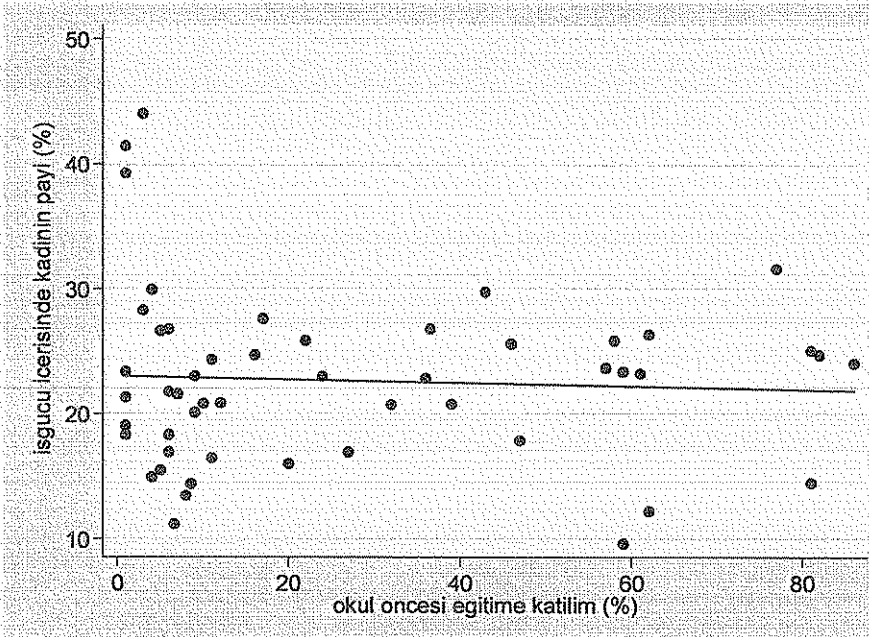
Şekil 5.3.2.4 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve kişi başı GSYH (\$) arasındaki ilişki.

Temel modeldeki diğer açıklayıcı değişkenler olan GSYH içerisindeki doğal kaynakların rant bedeli, okul öncesi eğitime katılım oranı ve parlamentodaki kadın oranı ODKA bölgesinde açıklanan değişken üzerinde belirgin etkileri olmayan değişkenlerdir. Bu durumdan, ODKA'daki toplam işgücü içerisindeki kadın payının bu değişkenlerden bağımsız olduğunun ve doğal kaynaklardan sağlanan rant bedeli azalsa ve aileler bu anlamda ekonomik olarak zarar görse de kadını hane dışında çalıştırmayı bir alternatif olarak görmedikleri sonucu çıkarılabilir. Şekil 5.3.2.5'deki serpilme çizim negatif bir ilişkinin varlığını işaret etsede panel analizi sonuçları bu ilişkiyi doğrulamamıştır.

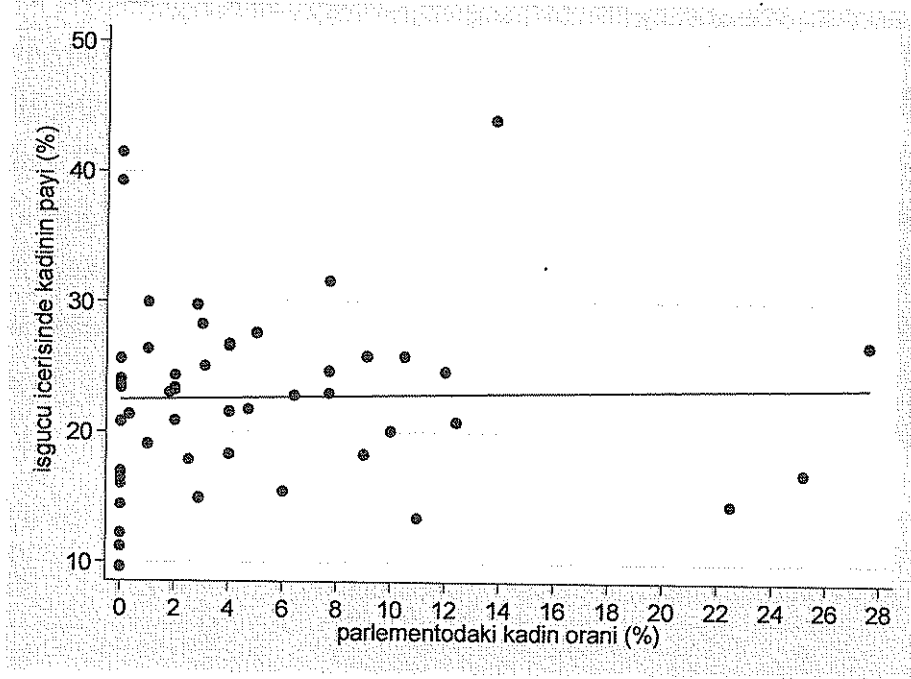

Şekil 5.3.2.5 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğal kaynakların rant bedelinin payı (GSYH içerisindeki %'si) arasındaki ilişki.

Aynı şekilde okul öncesi eğitime katılım oranı artsa veya parlamentodaki kadın oranında bir artış yaşansa bu durum bölge ülkelerinin genelinde kadının ev dışında çalışmasını olumlu etkileyecek kadar kuvvetli bir etki yaratmamaktadır. Bu iki değişkenin aşağıda gösterilen serpilme çizimleri de bu bulguları doğrular niteliktedir (serpilme çizimler için bkz. Şekil 5.3.2.6 ve Şekil 5.3.2.7)

Şekil 5.3.2.6 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve okul öncesi eğitime katılım oranı (% brüt) arasındaki ilişki.

Şekil 5.3.2.7 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve parlamentodaki kadın oranı arasındaki ilişki.

ODKA bölgesi için, temel modelde yer almayan fakat bölge için özellikle kültür açısından önemli bir değişken olabilecek kadının ilk evlilik yaşı da göz önünde bulundurulabilir. Geleneksel yapıya rağmen daha geç yaşlarda evlenen kadınların kültürel etkiyi bastırarak iş hayatına katılma şanslarının daha yüksek olması beklenilebilir. Temel modele kadının ilk evlilik yaşının da dahil edildiği panel veri analizi çıktıları aşağıda yer almaktadır. Model çıktılarının eksiksiz hali Ek B’de mevcuttur.

Çizelge 5.3.2.3 : ODKA bölgesi için panel analizi.

R-sq:	within =0,6988 between =0,3000 overall = 0,3371	Gözlem Sayısı = 51 Grup Sayısı = 17
-------	---	--

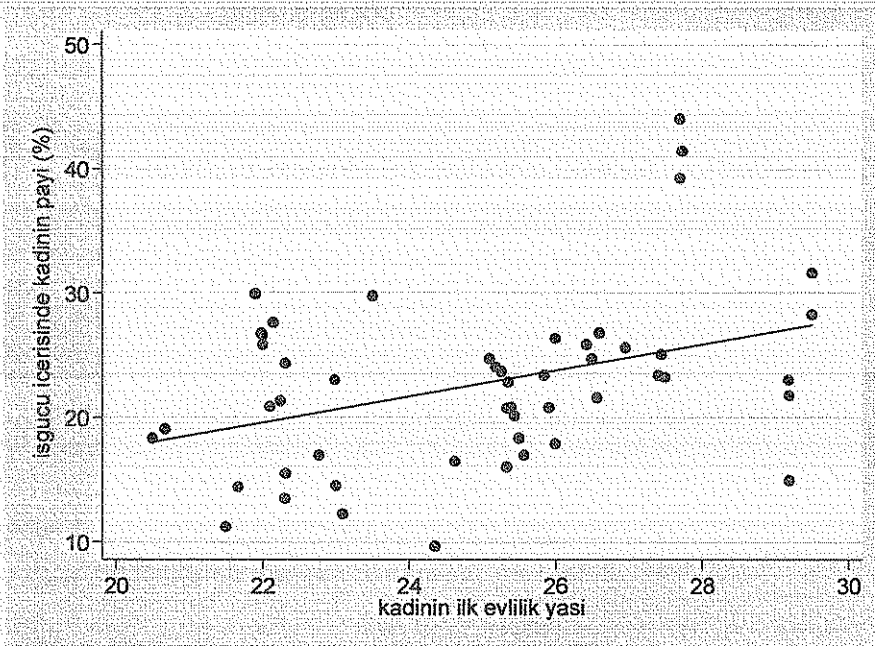
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlık	-2,420***	0,409	0,000
okulfarki	0,114***	0,043	0,009
gsykhkişibaşı	-5,164**	2,468	0,036
doğalrant	0,003	0,014	0,838
okulöncesi	0,019	0,014	0,175
koltuksayısı	0,067	0,043	0,121
evlilikyaşı	0,506*	0,302	0,093
sabitterim	36,953***	11,633	0,001

*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı

** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı

* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı

Çizelge 5.3.2.3’de görüldüğü gibi ODKA bölgesi için kadının ilk evlilik yaşı açıklanan değişken üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Diğer tüm faktörler sabitken kadının ilk evlilik yaşındaki bir yaşlık bir artış, diğer bir ifade ile kadınların bir yıl daha geç evlenmesi, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,51 puan artırmaktadır. Şekil 5.3.2.8’de bu pozitif ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Ataerkil yapı ve kültürel etkiden ötürü erken yaşlarda evlenmeyen bir kadının kendi yaşıtı olan ama erken yaşta evlenmiş bir kadına göre iş hayatına katılma şansı daha yüksektir. Yeni modelde diğer açıklayıcı değişkenlerin anlamlılıklarında ve işaretlerinin yönünde bir farklılık olmamıştır.

Şekil 5.3.2.8 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve ilk evlilik yaşı arasındaki ilişki.

5.3.3 Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için panel analizi

Çizelge 5.3.3.1’de Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesinin 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ve tüm değişkenlerine ait ortalama istatistikler mevcuttur.

Çizelge 5.3.3.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kadınışgücü	51	41,77	6,56	25,52	52,77
doğurganlık	51	2,85	1,17	1,15	6,00
okulfarkı	51	3,65	6,50	-5,58	27,42
gsyhişişbaşı	51	3,59	0,51	2,73	4,60
hizmetpayı	51	50,12	12,59	19,00	71,91
doğalrant	51	6,80	9,49	0,02	45,47
okulöncesi	51	48,20	31,72	0,00	121,10
hamilelikizni	51	14,32	8,35	6,00	52,00
koltuksayısı	51	11,75	8,59	0,00	33,60
ilkevlilikyaşı	51	23,64	2,70	18,67	29,71

Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için yapılan ve aşağıda belirtilen panel analizi sonuçlarına göre %10 anlamlılık düzeyinde iki açıklayıcı değişkenin bölgedeki toplam işgücü içerisindeki kadının payını açıklama üzerinde etkisi olduğu görülmektedir (bkz. Çizelge 5.3.3.2).

Bunlardan ilki, kişi başı GSYH'dır. Diğer tüm faktörler sabitken kişi başı GSYH'da görülecek %1'lik bir artış, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,025 puan artırması beklenmektedir. Bu olumlu etki, kişi başı GSYH'da görülen artışın ekonomik verimliliğin ve dolayısı ile toplam işgücü içerisindeki kadının payının artması beklentisini de beraberinde getirecek olması ile açıklanabilir.

Doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı yine açıklanan değişken üzerinde etkisi olan bir değişkendir. GSYH içerisindeki doğal kaynaklardan elde edilen rantta meydana gelen bir puanlık artış, toplam işgücü içerisindeki kadın payını, diğer tüm faktörler sabitken, yaklaşık 0,13 puan artırmaktadır. Bu durum yine ülkenin ekonomik durumunun ve verimliliğin artması ile açıklanabilir.

Temel modelin diğer açıklayıcı değişkenleri olan doğurganlığın, erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkının, okul öncesi eğitime katılım oranının ve parlamentodaki kadın oranının ise Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için yapılan analizde açıklanan değişken üzerinde anlamlı bir etkileri bulunamamıştır.

Çizelge 5.3.3.2 : Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için panel analizi.

R-sq:	within =0,3079 between = 0,0663 overall = 0,0742	Gözlem Sayısı = 51 Grup Sayısı = 17	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlık	0,243	0,476	0,609
okulfarki	0,099	0,065	0,124
gsyhkişibaşı	2,491*	1,374	0,070
doğalrant	0,135*	0,071	0,058
okulöncesi	-0,005	0,015	0,715
koltuksayisi	0,088	0,056	0,112
sabitterim	30,061***	5,808	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Bu durumda kadınların daha çok çocuk sahibi olması, erkek ve kadın arasındaki ilköğretim okullaşma oranı farkının artması, okul öncesi eğitime katılım oranının azalması veya parlamentodaki kadın oranının azalması toplam işgücü içerisindeki kadın payının olumsuz etkilenmesinde belirgin faktörler değildir. Bölgedeki kadınların işgücüne katılımını daha çok ekonomik faktörler belirlemektedir.

5.3.4 Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için panel analizi

Çizelge 5.3.4.1’de Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesinin 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ve tüm değişkenlerine ait ortalama istatistikler mevcuttur.

Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için yapılan ve Çizelge 5.3.4.2’de belirtilen panel analizi sonuçlarına göre temel modeldeki üç açıklayıcı değişkenin açıklanan değişken üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan değişkenlerden ilki kişi başı GSYH’dır. Diğer tüm faktörler sabitken kişi başı GSYH’da görülecek %1’lik bir artış, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,024 puan artırmaktadır. Bu etki hemen hemen Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesinde kişi başı GSYH’nın açıklanan değişken üzerinde yarattığı etkiyle aynıdır.

Çizelge 5.3.4.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kadınıışgücü	117	44,66	4,23	24,49	49,98
doğurganlık	117	1,72	0,52	1,00	4,00
okulfarkı	117	0,57	1,74	-7,11	6,53
gsyhkişibaşı	117	4,18	0,36	3,12	4,94
hizmetpayı	117	60,16	14,36	16,00	87,27
doğalrant	117	3,76	9,43	0,00	55,78
okulöncesi	117	76,59	24,87	10,00	126,30
hamilelikizni	117	19,82	11,65	7,43	70,00
koltuksayısı	117	18,85	10,86	1,00	45,00
ilkevlilikyaşı	117	26,68	3,12	21,00	32,34

Çizelge 5.3.4.2 : Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için panel analizi.

R-sq:	within =0,2897 between = 0,0073 overall = 0,0328	Gözlem Sayısı = 117 Grup Sayısı = 39	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlık	0,213	0,457	0,641
okulfarki	0,135	0,238	0,569
gsyhkişibaşı	2,407*	1,374	0,080
doğalrant	0,075***	0,027	0,006
okulöncesi	-0,001	0,024	0,971
koltuksayısı	0,070*	0,036	0,052
sabitlerim	32,615***	5,477	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Bölgedeki toplam işgücü içerisindeki kadının payını açıklamada diğer önemli faktör ise doğal kaynakların rant bedelinin GSYH içerisindeki payıdır. GSYH içerisindeki doğal kaynakların rant payında görülecek 1 puanlık bir artış, diğer tüm faktörler sabitken, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,08 puan artırmaktadır. Sağlanan rant bedelinin bölgedeki ekonomik kalkınmayı ve gelişmeyi desteklemesinden ötürü bu pozitif ilişkinin ortaya çıkması beklenilebilir. Bölgede Amerika, Kanada, Rusya, Romanya ve Portekiz gibi petrol geliri yüksek ülkeler bulunmaktadır. Bu nedenle doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki

payının açıklanan değişken üzerinde anlamlı çıkması beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak, parlamentodaki kadın oranı, açıklanan değişken üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde etkili bir değişkendir. Parlamentodaki kadın oranında görülecek bir puanlık bir artış, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,07 puan artırmaktadır. Beklenildiği gibi, parlamentodaki kadın oranının açıklanan değişken üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Doğurganlık, okullaşma oranı farkı ve okul öncesi eğitime katılma oranının toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Doğurganlığın ortalama 2 olduğu bölgede, bu değişkenin toplam işgücü içerisindeki kadın payını etkilemekte anlamsız çıkması beklenilebilecek bir sonuçtur. Ayrıca erkek-kadın ilköğretim okullaşma oranı farkı ortalama %0,57'dir, yani erkek-kız arasında belirgin bir ilköğretim okullaşma oranı farkı yoktur.

5.3.5 Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için panel analizi

Latin Amerika ve Karayipler bölgesinin değişkenlerinin yıllar içerisindeki ortalama istatistiklerini gösteren çizelge aşağıda mevcuttur (bkz. Çizelge 5.3.5.1). Bu çizelgeye göre bölgede toplam işgücü içerisindeki kadın payı ortalama %37,7'dir.

Çizelge 5.3.5.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Latin Amerika ve Karayipler bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kadınışgücü	78	37,70	5,13	27,42	48,19
doğurganlık	78	2,91	0,97	1,54	6,00
okulfarkı	78	2,29	4,62	-14,72	16,06
gsyhkişibaşı	78	3,78	0,29	3,05	4,41
hizmetpayı	78	59,60	10,59	34,00	81,04
doğalrant	78	6,26	8,61	0,00	38,04
okulöncesi	78	53,49	25,19	6,65	126,00
hamilelikizni	78	12,90	2,28	8,00	18,00
koltuksayısı	78	13,33	8,60	0,00	38,60
ilkevlilikyaşı	78	23,78	3,55	19,58	33,66

Temel model rassal etkiler panel analizi sonuçlarına göre (bkz. Çizelge 5.3.5.2) bölgedeki toplam işgücü içerisindeki kadın payını açıklayan tek anlamlı değişken kişi başı GSYH'dır. Bölgedeki kişi başı GSYH'da görülecek %1'lik bir artış, diğer tüm faktörler sabitken, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,094 puan

artırması beklenmektedir. Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi ile Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgelerine kıyasla kişi başı GSYH’da görülen bu etki Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde çok daha fazladır.

Çizelge 5.3.5.2 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için temel model panel analizi.

R-sq:	within =0,7617 between = 0,2025 overall = 0,3248	Gözlem Sayısı = 78 Grup Sayısı = 26	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlik	-0,232	0,498	0,642
okulfarki	0,085	0,062	0,168
gsyhkişibaşı	9,424***	1,520	0,000
doğalrant	-0,090	0,072	0,213
okulöncesi	0,021	0,017	0,224
koltuksayisi	0,019	0,033	0,560
sabitterim	1,691	6,240	0,786
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Doğurganlığın yaklaşık olarak 3 olduğu bölgede, erkek-kadın ilköğretim okullaşma oranı farkı ortalama %2,29’dur. Bu ortalamalara sahip değişkenlerin toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde belirgin bir etki yaratmadığı gözlenmiştir. Doğal kaynaklardan sağlanan rantın GSYH içerisindeki payı ortalama %6,26 gibi düşük bir orandır. Venezuela gibi petrol rezervleri zengin bir ülkenin bölgedeki varlığı bile açıklayıcı değişkenin bölge ortalamasını artırmada yeterli olamamıştır.

Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde hizmet sektörünün GSYH içerisindeki ortalama payı yaklaşık %59,60’tır (bkz. Çizelge 5.3.5.1). Bölgedeki kadın işgücü için büyük önem taşıyan hizmet sektörü, temel modele dahil edilerek sektörün açıklanan değişken üzerindeki etkisi gözlemlenebilir. Bu etkiyi görebilmek adına hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payının temel modele eklendiği panel veri analizi sonuçları Çizelge 5.3.5.3’te belirtilmiştir. Modelin STATA çıktısı Ek B’de mevcuttur. Temel modelde bulunan fakat hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payı ile olası bir çoklu doğrusallık problemi yaratabilecek kişi başı GSYH ile doğal kaynakların rant bedelinin GSYH içerisindeki payı modelden çıkarılarak tahmin yapılmıştır.

Çizelge 5.3.5.3 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için panel analizi.

R-sq:	within =0,6658 between = 0,0898 overall = 0,2146	Gözlem Sayısı = 78 Grup Sayısı = 26	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlık	-1,183**	0,517	0,022
okulfarki	0,133***	0,046	0,004
okulöncesi	0,044**	0,020	0,026
koltuksayısı	0,086**	0,038	0,024
hizmetpayı	0,084*	0,047	0,074
sabitterim	32,345***	3,845	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Yukarıda belirtilen panel analizi sonuçlarına göre hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payı, toplam işgücü içerisindeki kadın payını açıklamada %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir değişkendir. Hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payında görülecek bir puanlık bir artış, diğer tüm faktörler sabitken, toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık olarak 0,08 puan artırması beklenmektedir. Diğer bir ifade ile, hizmet sektörünün toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Hizmet sektörünün açıklanan değişken üzerindeki etkisini görmeye yönelik kurulan bu yeni modelde diğer dört açıklayıcı değişken de anlamlı hale gelmiştir. Bu durum, aslında temel modelin LAK bölgesi için uygun bir model olmadığı, önemli bir değişken dışarıda bırakıldığı için açıklanan değişkenlerin anlamlılıklarında farklılaşmalar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çizelge 5.3.5.3'te verilen yeni model panel analizi sonuçlarına göre doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerindeki etkisi negatiftir. Erkek-kız okullaşma oranı farkında erkeklerin lehine görülen artış, toplam işgücü içerisindeki kadın payını olumlu etkilemektedir. ODKA bölgesinde olduğu gibi bu bölgede de okul farkının kapanması fırsat maliyeti üzerinde tek başına yeterli olmamaktadır. Okul öncesi eğitime katılımda veya parlamentodaki kadın oranında görülen azalma, beklenildiği gibi toplam işgücüne katılan kadın oranını olumsuz etkilemektedir.

5.3.6 Sahra Altı Afrika bölgesi için panel analizi

Sahra Altı Afrika bölgesindeki toplam 29 ülke ve 3 yılı kapsayan değişkenlerin ortalama istatistikleri Çizelge 5.3.6.1’de mevcuttur. Çizelgeden de görüldüğü gibi tüm değişkenlerde minimum ve maksimum değerler birbirlerinden oldukça farklılaşmaktadır.

Çizelge 5.3.6.1 : 1990, 2000 ve 2010 dönemi Sahra Altı Afrika bölgesinin değişkenlerinin betimleyici istatistikleri.

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kadınışgücü	87	42,75	6,60	24,72	53,02
doğurganlık	87	5,25	1,31	2,00	8,00
okulfarkı	87	10,26	11,14	-21,33	38,68
gsyhkişibaşı	87	3,12	0,38	2,50	4,18
hizmetpayı	87	47,19	10,99	16,33	73,00
doğalrant	87	7,53	10,72	0,01	50,72
okulöncesi	87	17,26	20,00	0,00	96,00
hamilelikizni	87	12,71	1,79	8,00	18,00
koltuksayısı	87	10,98	9,73	0,00	56,30
ilkevlilikyaşı	87	21,55	2,56	17,50	28,27

Sahra Altı Afrika bölgesi için yapılan rassal etkiler panel analizi sonuçları Çizelge 5.3.6.2’de mevcuttur. Yapılan analizin tamamına ait çıktılar Ek B’de bulunmaktadır. Çizelgeden de görüldüğü üzere Sahra Altı Afrika bölgesinde doğurganlık, %10 anlamlılık düzeyinde etkilidir ve doğurganlığın açıklanan değişken üzerinde negatif etkisi vardır. Doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadın payına olan etkisi Sahra Altı Afrika bölgesinde ODKA bölgesinden daha azdır. Sahra Altı Afrika bölgesinde, diğer tüm faktörler sabitken, kadınların doğurdukları çocuk sayısı bir arttığında toplam işgücü içerisindeki kadın payının yaklaşık olarak 0,55 puan azalması beklenirken aynı artış ODKA bölgesinde yaklaşık olarak 2,62 puanlık bir azalmaya neden olmaktadır.

Erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı, açıklanan değişken üzerinde etkisi olan anlamlı bir değişkendir. Erkek ve kız arasındaki ilköğretime kayıt oranı farkı erkeklerin lehine arttıkça kadınların toplam işgücü içerisindeki payı olumsuz etkilenmektedir. Okullaşma oranı farkı erkeklerin lehine 1 puan arttıkça, diğer tüm faktörler sabitken toplam işgücü içerisindeki kadının payı da yaklaşık 0,05 puan azalmaktadır. Bu durum erkek-kadın arasındaki eğitim farkının açılmasının kadınların iş hayatına katılımını olumsuz etkilediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Çizelge 5.3.6.2 : Sahra Altı Afrika bölgesi için temel model panel analizi.

R-sq:	within =0,3919 between = 0,0011 overall = 0,0081	Gözlem Sayısı = 87 Grup Sayısı = 29	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlik	-0,552*	0,319	0,084
okulfarki	-0,052***	0,019	0,005
gsyhkişibaşı	-0,014	2,204	0,995
doğalrant	-0,004	0,023	0,871
okulöncesi	0,035**	0,015	0,017
koltuksayisi	0,015	0,035	0,663
sabitterim	45,477***	7,985	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Okul öncesi eğitime katılım oranı, Sahra Altı Afrika bölgesi için açıklanan değişken üzerinde etkisi olan bir diğer değişkendir. Diğer tüm faktörler sabitken okul öncesi eğitime katılımda meydana gelecek bir puanlık bir artış, toplam işgücü içerisindeki kadın payının yaklaşık olarak 0,04 puan artması beklentisini oluşturur. Bu durum bölge için uygulanabilecek toplam işgücü içerisindeki kadın payını artırmaya yönelik politikalarda okul öncesi eğitime katılımı artırmak gerekliliğinin bir göstergesidir.

Bölgede, kişi başı GSYH, doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı ve parlamentodaki kadın oranının toplam işgücü içerisindeki kadın oranını açıklama üzerinde belirgin bir etkisi olmadığı görülmektedir. Kişi başı GSYH, bölge içerisinde büyük değişiklikler göstermekte ve toplam işgücü içerisindeki kadın oranı bu değişikliklerde belli bir yön takip etmemektedir. Örneğin, bölgede kişi başı GSYH'si 2000 \$'ın altında olup toplam işgücü içerisindeki kadın oranı %50'lerin üzerinde bulunan ülkeler (Burundi, Lesotho, Rwanda, vb.) varken, aynı bölgede kişi başı GSYH'si 2000 \$'ın altında olup toplam işgücü içerisindeki kadın oranı %30'un altında bulunan ülkeler (Nijer, Sudan, vb.) bulunmaktadır. Doğal kaynaklardan elde edilen rant payının GSYH içerisindeki payı ve parlamentodaki kadın oranı da kişi başı GSYH da olduğu gibi bölge içerisinde büyük değişiklikler göstermekte fakat toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde belirgin bir negatif veya pozitif etki göstermemektedir.

Bölgedeki iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik girişimlerin açıklanan değişken üzerindeki etkisini daha iyi analiz edebilmek adına ücretli ve ücretsiz hamilelik izni (hafta olarak) temel modele dahil edilip sonuçları değerlendirilebilir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek adına temel modele yeni bir değişken eklenerek yapılan panel veri analizi sonucu Çizelge 5.3.6.3'te verilmiştir. Çizelgenin STATA çıktısı olarak tamamı Ek B'de bulunmaktadır.

Çizelge 5.3.6.3 : Sahra Altı Afrika bölgesi için panel analizi.

R-sq:	within =0,4045 between = 0,0062 overall = 0,0184	Gözlem Sayısı = 87 Grup Sayısı = 29	
Değişken	Katsayı	Standart Hata	P> z
doğurganlik	-0,583*	0,332	0,079
okulfarki	-0,060***	0,018	0,001
gsyhkişibaşı	0,342	2,056	0,868
doğalrant	-0,007	0,023	0,747
okulöncesi	0,022	0,015	0,149
koltuksayisi	0,003	0,029	0,929
hamilelikizni	0,272**	0,137	0,048
sabitterim	41,551***	8,431	0,000
*** %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı			
* %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı			

Panel analizi sonuçlarına göre bölgede, hamilelik izni toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Kadınlara yasal olarak bir hafta fazladan hamilelik izni verilmesi, toplam işgücü içerisindeki kadın payını, diğer tüm faktörler sabitken, yaklaşık 0,27 puan artırmaktadır.

5.3.7 Panel analizinin karşılaştırmalı sonuçları

Önceki bölümlerde her bir bölge için yapılan rassal etkiler panel analizlerinin özet tablosu çizelge 5.3.7.1'de görülmektedir. Bu çizelge genel olarak bölgelerde toplam işgücü içerisindeki kadın payını açıklamada hangi değişkenlerin ne derecede anlamlılaştığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu çizelge bölümün başında da belirtildiği gibi iki aşamada gerçekleştirilen panel analizi açıklamalarının ikinci aşamasını daha anlaşılır hâle getirmektedir. Diğer bir ifade ile ODKA bölgesi açıklanan değişkenlerini diğer bölgelerle karşılaştırabilmeyi kolaylaştırmaktadır.

Çizelge 5.3.7.1 : ODKA bölgesi ile diğer bölgelere ait panel analizlerinin karşılaştırmalı sonuçları.

Değişken	ODKA	DOĞU VE GÜNEY ASYA, PASİFİK	AVRUPA, KUZEY AMERİKA VE ORTA ASYA	LATİN AMERİKA VE KARAYİPLER	SAHRAALTI AFRİKA
doğurganlık	-2,62	(.)	(.)	(.)	-0,55
okulfarkı	0,11	(.)	(.)	(.)	-0,05
gsyhkişibaşı	-5,17	2,49	2,41	9,42	(.)
doğalrant	(.)	0,13	0,08	(.)	(.)
okulöncesi	(.)	(.)	(.)	(.)	0,04
koltuksayısı	(.)	(.)	0,07	(.)	(.)
hizmetpayı				0,08	
hamilelikizni					0,27
ilkevlilikyaşı	0,51				

(.) : anlamlı olmayan değişken

Çizelge 5.3.7.1’de görüldüğü üzere ODKA bölgesinde doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerindeki etkisi negatif ve anlamlıdır. Kadınların bir çocuk daha doğurması, toplam işgücü içerisindeki kadın payını, diğer tüm faktörler sabitken, yaklaşık 2,62 puan azaltmaktadır. Sahra Altı Afrika Bölgesi’nde de aynı olumsuz etki görülmekte fakat derecesi çok daha az olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bölgede kadınların bir çocuk daha doğurması, diğer tüm faktörler sabitken açıklanan değişkenin 0,55 puan azalmasına neden olmaktadır.

Erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı, ODKA bölgesinde beklenilenin aksine açıklanan değişken üzerinde olumlu bir etki yaratırken, Sahra Alt Afrika bölgesinde beklenildiği gibi olumsuz bir etki ortaya koymaktadır. ODKA bölgesinde erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkının erkeklerin lehine bir puan artması, toplam işgücü içerisindeki kadın payını, diğer tüm faktörler sabitken, 0,11 puan artırırken; Sahra Altı Afrika’da 0,05 puan azaltmaktadır. ODKA bölgesindeki kadınların daha çok vasıfsız tarım işçisi olarak istihdam edilmesi eğitimde ortaya çıkan bu negatif ilişkinin bir nedeni olarak düşünülebilir. Kadınlar için eğitim almamanın fırsat maliyetinin beklenildiği kadar yüksek olmadığı görülmektedir.

Sonuçlarla ilgili önemli bir bulguda kişi başı GSYH ile ilgilidir. Kişi başı GSYH’da görülen artış, bir tek ODKA bölgesindeki toplam işgücü içerisindeki kadın payını olumsuz olarak etkilemektedir. Anlamlı olduğu diğer üç bölgede ise açıklanan değişken üzerindeki etkisi pozitifdir. Özellikle LAK bölgesinin, gelişmekte olan ülkelerden oluştuğunu göz önüne aldığımızda karşımıza çıkan bu pozitif etki ODKA bölgesinden tamamen farklılaşmaktadır.

Doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYH içerisindeki payı ise Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi ile Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgelerinde anlamlı ve pozitif çıkmıştır. ODKA bölgesinde ise açıklanan değişken üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Bu durum, ODKA bölgesinde tarihsel ve konjonktürel olarak ekonomide yapısal dönüşümler hiç sağlanamadan, doğal kaynak rantına bağlı olarak gelir yükselmesi ile açıklanabilir. Diğer iki bölgede ise toplam işgücü içerisindeki kadın payını pozitif etkileyici dönüşümler tamamlanarak ekonomik gelişme sağlanmıştır.

Okul öncesi eğitime katılım oranı açıklanan değişken üzerinde bir tek Sahra Altı Afrika bölgesinde anlamlı ve pozitif bir etki yaratırken; parlamentodaki koltuk oranının sadece Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgelerinde küçük de olsa anlamlı ve pozitif etki yarattığı gözlemlenmiştir. ODKA bölgesindeki toplam işgücü içerisindeki kadın payının ise bu iki değişkenden bağımsız olduğu görülmektedir.

Temel modelde olası bir çoklu doğrusallık problemine yer açacağı gerekçesi ile yer almayan fakat bölge bazında modele dahil edilen açıklayıcı değişkenlerden biri olan hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payında görülecek bir puanlık bir artış, diğer tüm faktörler sabitken LAK bölgesinde toplam işgücü içerisindeki kadın payını yaklaşık 0,08 puan artırması beklenmektedir. Hamilelik izni ise yine açıklayıcı değişken üzerinde Sahra Altı bölgesi için anlamlı ve pozitif bir etki yaratan değişkendir. Kültürel etkinin bir göstergesi olarak ilk evlilik yaşı ise ODKA bölgesinde kadın işgücüne katılımını olumlu etkileyen değişkenlerdendir. Kadınların bir yaş daha geç evlenmesi, toplam işgücü içerisindeki kadın payını, diğer tüm faktörler sabitken, yaklaşık 0,51 puan artırmaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı ODKA bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olmasının ardında yatan sebepleri araştırmaktır. Tüm dünya ülkelerini içeren panel veri analizi sonuçlarına göre, kadınların işgücü içerisindeki oranını belirleyen bir seri demografik, ekonomik, kurumsal ve kültürel etkenler kontrol edildikten sonra bile, ODKA bölgesinde olmanın, toplam işgücü içerisindeki kadın payını diğer bölgelere oranla en az 14 puanla en çok 22 puan gibi çok önemli ölçüde azaltıcı etki yaptığı görülmüştür. Ayrıca işgücü içerisindeki kadın oranını belirleyen kimi etkenlerin ODKA bölgesindeki etkisi diğer bölgelerdekinden farklılaşmaktadır. Örneğin, kişi başına GSYH'nin artması tüm bölgelerde işgücündeki kadın oranını da arttırıcı bir etkiye sahipken ODKA'da tam tersine negatif bir etkiye sahiptir.

Doğurganlığın toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde beklenen negatif etkisi panel analizi sonuçları ile doğrulanmıştır. ODKA bölgesinde doğurganlığın olumsuz etkisi, dünya ortalamasının çok daha üzerindedir. Bu durum, ataerkil yapının bölgedeki gücünü kanıtlayan bir sonuçtur. Çocuk sahibi olmak, ODKA bölgesinde diğer bölgelere oranla kadın emek arzı üzerinde çok daha büyük bir kısıt oluşturmaktadır.

ODKA bölgesinde ilköğretimde erkek-kız okullaşma oranı farkının artmasının toplam işgücü içerisindeki kadın oranını arttırdığı gözlemlenmektedir. Yani beklenilenin tersine kadın eğitimin artması işgücüne katılım üzerinde olumlu değil olumsuz bir etkiye sahiptir. Kadın eğitim olsa bile bölgedeki kültürel yapıdan dolayı hane içerisindeki işleri de yapmaktan sorumlu olması, hane dışında çalışan kadının iş yükünü daha da arttıracaktır. Bölgedeki kültürel yapının dışarıda yemek yemek veya çocuk bakımı için bakıcı tutmak gibi kadının hane içerisindeki yükünü azaltıcı yaklaşımlara bakış açısı bu durumun temel nedenlerinden biri olarak görülebilir. Bu durumda kadınlar için eğitim almamanın yaratacağı fırsat maliyeti beklenildiği kadar yüksek değildir.

Kişi başı GSYH'deki artış bir tek ODKA bölgesinde toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. ODKA Bölgesinde doğal kaynak

rant gelirlerine dayalı büyüme modeli, bölge ülkelerinde, diğer gelişmekte olan ekonomilerdekine benzer düzeyde ekonomik yapısal dönüşümleri gerçekleştirememiştir. Ekonomide yapısal dönüşümlerin zayıf kalmasına dayalı olarak, ODKA'da ataerkil yapı yani erkek egemen aile yapısı ve tam zamanlı ev kadını aile modeli egemenliğini sürdürmüştür; tek erkek kazananlı aile modelini kurumsallaştırmıştır. Bunun bir uzantısı olarak ev işleri ve çocuk bakımı gibi hane içerisindeki işler de kadınların özel alanda üstlendikleri görevler olarak kurumsallaşmış; evlilik ve annelik kadın işgücü arzı üzerinde kültürel kısıtlar görünümünde güçlenmiştir. Sonuç olarak ekonomik büyüme, diğer bölgelerde kadınları işgücü piyasasına çekme sureti ile yarattığı olumlu etkiyi ODKA bölgesinde istenilen düzeyde yakalayamamıştır.

Doğal rant gelirlerinin GSYH içerisindeki payının ODKA bölgesinde açıklanan değişken üzerinde anlamlı bir etkisi yokken, Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgelerinde bu değişken anlamlı ve pozitifdir. Ortaya çıkan bu durum, iki bölgenin de ekonomide yapısal dönüşümleri sağlayarak gelirlerini yükseltmesi ve bu durumun da toplam işgücü içerisindeki kadın payını pozitif etkilemesi ile açıklanabilir. ODKA bölgesinde ise tarihsel ve konjonktürel olarak ekonomide yapısal dönüşümler hiç oluşmadan, doğal kaynak rantına bağlı olarak gelir yükselmesi, toplam işgücü içerisindeki kadın payı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.

ODKA bölgesindeki işgücüne katılan kadın oranı üzerinde etkiye sahip bir diğer kültürel faktör ise kadının ilk evlilik yaşıdır. Bölgedeki kültürel yapı, kadınların erken yaşta evlenmesine ve dolayısıyla iş hayatına hiç katılmadan tam zamanlı ev kadını olarak kalmasını destekleyen bir ataerkil yapıdır. Panel analizi sonuçları da erken yaşta evlilik yapan kadınların iş hayatına atılma şansının azaldığını ve dolayısıyla kültürel yapının getirdiği sonuçların kadının işgücü içerisindeki payını olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Panel analizi sonuçları, ODKA bölgesinde toplam işgücü içerisindeki kadın payının demografik, ekonomik, kurumsal ve kültürel faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. İş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik politikaların bölge içerisindeki kadınları işgücüne çekmek adına önemli bir etkisi bulunamamıştır. Fakat bu durum, hamilelik izni ve okul öncesi eğitime katılım gibi iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik politikaların bölgede toplam işgücü içerisindeki kadın payı

zerinde tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemelidir. Her Őeyden önce uzlaştırma politikaları, kadınlar ve erkekler arasındaki eğitime ve cinsiyete dayalı eşitsizlikleri daraltan mekanizmalardır. Bu anlamda uzun vadede kültürel dönüşüme etki edebilecek politikalarlardır. Erkeklere verilecek ebeveyn izni, kadınların ev içerisindeki yükünü azaltarak eşitsizliği azaltabilir veya okul öncesi eğitimin zorunlu kılınması, kadınların iř hayatına daha kolay atılması anlamına gelebilir. ODKA bölgesinde uzlaştırma politikalarının eşitsizlikler üzerinde sağlayacağı olumlu gelişmeler olmaksızın mevcut ataerkil yapı içerisinde meydana gelecek bir ekonomik büyüme, toplam işgücü içerisindeki kadın istihdamı üzerinde kısıtlı hatta olumsuz etki yaratacaktır.

KAYNAKLAR

- Assaad, R. (2005). Informalization and Defeminization: Explaining the Unusual Pattern in Egypt, (ed.) Neema Kudva ve Lourdes Beneria, *Rethinking Informalization: Poverty, Precarious Jobs and Social Protection*, 86-102, Cornell University's Open Access Repository.
- Assaad, R. ve Arntz M. (2004). Constraint Geographical Mobility and Gendered Labor Market Outcomes Under Structural Adjustment from Egypt. *World Development*, 33 (3): 431-454.
- Baliamoune-Lutz, M. ve McGillivray, M. (2009). Does Gender Inequality Reduce Growth in Sub-Saharan African and Arab Countries. *African Development Bank*.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. West Sussex: John Wiley.
- Baslevant, C. ve Onaran, Ö. (2004). The Effect of Export-Oriented Growth on Female Labor Market Outcomes in Turkey. *Word Development*, Vol. 32, No. 8: 1375-1393.
- Becker, G. S. (1965). A Theory of the Allocation of Time. *Economic Journal* 75 (December): 493-519.
- Blau, F. D. ve Ferber, M. A. (1992). *The Economics of Women, Men, and Work*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Boserup, E. (1970). *Women's Role in Economic Development*. New York: St. Martin's Press.
- Boserup, E. (1990). *Economic and Demographic Relationships in Development*, (ed.) T. Paul Schultz, Baltimor: The Johns Hopkins University Press.
- Brezis, E. S. ve Young, W. (2003). The New Views on Demographic Transition: A Reassessment of Malthus's and Marx's Approach to Population. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 10(1): 25-45
- Clark, R., Ramsbey, T. W. ve Adler, E. S. (1991). Culture, Gender, and Labor Force Participation: A Cross-National Study. *Gender & Society*, Vol. 5, No. 1: 47-66.
- Çağatay, N. (1998). Gender and Poverty. Working Paper, s.3, UNDP.
- Çağatay, N. ve Berik, G. (1990). Transition to Export-Led Growth in Turkey: Is There A Feminization of Employment?. *Review of Radical Political Economics*, 22, 115-134.
- Çağatay, N. ve Özler, Ş. (1995). Feminization of The Labor Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment. *Word Development*, Vol. 23, No. 11: 1883-1894.a

- Dünya Bankası** (2002). *Reducing Vulnerability and Increasing Opportunity: A Strategy for Social Protection in the Middle East and North Africa*. Washington, DC: World Bank.
- Dünya Bankası** (2011). *Dünya Kalkınma Raporu 2012: Gender Equality and Development*. Washington, DC: World Bank.
- Dünya Bankası** (2012). WDI & GDF Veri Tabanı, www.databank.worldbank.org
- Ehrenberg, R. G. ve Smith, R. S.** (2009). *Modern Labor Economics: Theory and Public Policy*. Boston: Addison-Wesley.
- Folbre, N.** (1994). *Who pays for the Kids?*. New York: Routledge.
- Gündüz-Hosgör, A. ve Smits, J.** (2008). Variation in Labor Market Participation of Married Women in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 31, 104-117.
- Himmelweit, S.** (1999). Domestic Labor, (ed.) Janice Peterson ve Margaret Lewis, *The Elgar Companion to Feminist Economics*, s. 126-35, Cheltenham: Edward Elgar.
- Hsiao, C.** (2002). *Analysis of Panel Data*. New York: Cambridge University Press.
- İlkkaracan, İ.** (1998). Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*: 285-302, Tarih Vakfı Yayınları.
- İlkkaracan, İ.** (2010). Uzlaştırma Politikalarının Yokluğunda Türkiye Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri, (ed.) İpek İlkkaracan, *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Doğru İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, s. 21-57, İstanbul: İTÜ BMT-KAUM KİHYÇ.
- İlkkaracan, İ.** (2012). Why So Few Women In The Labor Market In Turkey?. *Feminist Economics*, 18 (1): 1-37.
- International Labour Organization** (2012). Key Indicators of the Labor Market Veri Tabanı. Alındığı tarih: Ocak, 2012, adres: www.kilm.ilo.org/KILMnet/
- International Labour Organization** (2012). LABORSTA Veri Tabanı. Alındığı tarih: Ocak, 2012, adres: www.laborsta.ilo.org
- Karshenas, M.** (1997). Economic Liberalization, Competitiveness and Women's Employment in the MENA. Working Paper, Kuwait: Economic Research Forum.
- Karshenas, M. ve Moghadam, V.** (2001). Female Labor Force Participation and Economic Adjustment in the MENA Region, (ed.) Mine Çınar, *The Economics of Women and Men in the MENA, Research in Middle East Economics* 4: 51-74, Amsterdam: JAI.
- Kazgan, G.** (2010). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Klasen, S. ve Lamanna, F.** (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. *Feminist Economics* 15(3): 91-132.
- Layard, R. ve Mincer, J.** (1985). Trends in Women's Work, Education, and Family Building. *Journal of Labor Economics* 3 (January).

- Lim, L. L.** (2002). Women and Men in the Informal Economy: A statistical Picture. *International Labor Office*.
- Metcalfe, B. D.** (2008). Women, Management and Globalization in the Middle East. *Journal of Business Ethics* 83: 85-100.
- Moghadam, F. ve Guiahi, F.** (2010). Does Marriage Create Institutional Barriers to Female Labor Force Participation? A Case Study of the City of Tabriz in Iran. Conference paper, *Middle East Economics Association, 2010 International Conference*, Istanbul Teknik Üniversitesi.
- Moghadam, V.** (2005). Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East. *Journal of Comparative Family Studies*.
- Moghadam, V.** (2005). Women's Economic Participation In The Middle East: What Difference Has The Neoliberal Policy Turn Made?. *Journal of Middle East Women's Studies*, Vol. 1, No. 1.
- Morrisson, C. ve Jütting, J.** (2005). Women's Discrimination in Developing Countries: A New Data Set for Better Policies. *World Development*, 33(7): 1065–1081.
- Nelson, R.** (1995). Recent Evolutionary Theorizing about Economic Change. *Journal of Economic Literature* 23 (Mart): 48-90.
- Olmsted, J.** (2005a). Is Paid Work The (Only) Answer? Neoliberalism, Arab Women's Well-Being and the Social Contract. *Journal of Middle East Women's Studies*, 2(1): 112-139.
- Olmsted, J.** (2005b). Gender Aging and the Evolving Arab Patriarchal Contract. *Feminist Economics*, 11(2): 53-78.
- Ozar, S. ve Günlük-Şenesen, G.** (1998). Determinants of Female (Non-)Participation in the Urban Labor Force in Turkey. *METU Studies in Development*, 25(2): 311–328.
- Özbay, F.** (1998). *The Changes in Female Labor and Employment*. İstanbul: IKGV.
- Sawyer, M. ve Spencer, D.** (2010). Labour Supply, Employment and Unemployment in Macroeconomics: A critical Appraisal of Orthodoxy and a Heterodox Alternative. *Review of Political Economy*, Vol. 22, No. 2: 263-279.
- Schultz, P.** (1990). Testing the Neoclassical Model of Family Labor Supply and Fertility. *Journal of Human Resources*, September 1.
- Siala, M. ve Zouari, S.** (2010). The Effect of Female Labor Force Child Care and Women's Employment on Fertility Decision in Tunisia. Conference paper, *Middle East Economics Association, 2010 International Conference*, Istanbul Teknik Üniversitesi.
- Social and Economic Development Group**, Middle East and North Africa Region, World Bank Group.
- (2007). The Status and Progress of Women in The Middle East and North Africa Region. Alındığı tarih: Ekim, 2011, adres: http://siteresources.worldbank.org/INTMENA/Resources/MENA_Gender_BW2007.pdf

- (2009). Lebanon Gender-Based Differences among Entrepreneurs and Workers in Lebanon. Alındığı tarih: Ekim, 2011, adres: http://www.wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258544&theSitePK=523679&entityID=000334955_20100210015116&searchMenuPK=64258544&theSitePK=523679
- Spierings, N.** (2010). The Economics of Middle Eastern Households and Women's Employment: Understanding the Patriarchal Gender Contract. Conference paper, *Middle East Economics Association, 2010 International Conference*, Istanbul Teknik Üniversitesi.
- Spierings, N., Smith J. ve Verloo, M.** (2008). Micro and Macro-Level Determinants of Women's Employment in Six MENA Countries. Working Paper, 08-104, NICE.
- United Nations Department of Public Information** (1989). *Economic Development: The Debt Crisis*, New York: UNDP.
- United Nations Development Programme** (2009). *Arab Human Development Report 2009: Challenges to Human Security in the Arab Countries*, New York: UNDP.
- United Nations Development Programme** (2010). *Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*, New York: UNDP.
- Ward, K.** (1984). *Women in the World-System: Its Impact on Status and Fertility*, New York: Praeger
- Yıldırım, K. ve Doğrul, G.** (2008). Çalışmak Ya Da Çalışmamak: Türkiye'de Kentsel Alanlarda Yaşayan Kadınların İşgücüne Katılmama Kararlarının Olası Belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 8, No.1: 239-262 (2008).
- Youssef, N. H.** (1971). Social Structure and The Female Labor Force: The Case Of Women Workers in Muslim Middle Eastern Countries. *Demography*, Vol. 8, No. 4: 427-439, Population Association of America Yayınları.

EKLER

EK A : Bölgeler ve içerdikleri ülkeler

EK B : Panel analizi sonuçları

EK C : Tüm ülkeler ve yıllar için açıklanan değişken ve her bir açıklayıcı değişken arasındaki ilişki

EK A

Çizelge A.1 : Bölgeler ve içerdikleri ülkeler.

ODKA	Doğu ve Güney Asya, Pasifik	Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya		
Bahreyn	Avustralya	Almanya	İspanya	Portekiz
Birleşik Arap Emirlikleri	Bangladeş	Amerika	İsveç	Romanya
Cezayir	Çin	Arnavutluk	İsviçre	Rusya
Cibuti	Endonezya	Avusturya	İtalya	Slovak
Fas	Fiji	Azerbaycan	İzlanda	Slovenya
Irak	Filipinler	Belarus	Kanada	
İran	Güney Kore	Belçika	Kazakistan	
Kuveyt	Hindistan	Bulgaristan	Kıbrıs	
Libya	Japonya	Çek Cumhuriyeti	Kırgızistan	
Lübnan	Kamboçya	Danimarka	Letonya	
Mısır	Malezya	Estonya	Lithuania	
Suriye	Mongolya	Finlandiya	Luxemburg	
Suudi Arabistan	Papau Yeni Gine	Fransa	Macaristan	
Tunus	Tayland	Hırvatistan	Malta	
Türkiye	Vanuatu	Hollanda	Moldova	
Ürdün	Vietnam	İngiltere	Norveç	
Yemen	Yeni Zelanda	İrlanda	Polonya	

Çizelge A.1 (devam) : Bölgeler ve içerdikleri ülkeler.

Latin Amerika ve Karayipler		Sahra Altı Afrika	
Arjantin	Panama	Benin	Mali
Bahamalar	Paraguay	Burkina Faso	Mauritanya
Barbados	Peru	Burundi	Mariçyus
Belize	St. Lucia	Kamerun	Namibya
	St. Vincent and the		
Bolivya	Grenadines	Orta Afrika	Nijer
Brezilya	Şili	Komoros	Nijerya
Dominik			
Cumhuriyeti	Trinidad ve Tobago	Cote d'Ivoire	Rvanda
			Sao Tome ve
Ekvator	Uruguay	Ethiyopya	Principe
El Salvador	Venezuela	Gabon	Senegal
Guatemala		Gambia	Güney Afrika
Guyana		Gana	Sudan
		Guinea-	
Honduras		Bissau	Svaziland
Jamaika		Kenya	Tanzanya
Kolombiya		Lesotho	Togo
Kosta Rika		Madagaskar	
Meksika			
Nikaragua			

EK B

Çizelge B.1 : Tüm dünya ülkeleri için sabit etkiler panel analizi sonuçları.

Fixed-effects (within) regression	Number of obs	=	384
Group variable: ulke_id	Number of groups	=	128
R-sq: within = 0.3999	Obs per group: min	=	3
between = 0.0015	avg	=	3.0
overall = 0.0062	max	=	3
	F(6,127)	=	16.00
corr(u_i, Xb) = -0.2770	Prob > F	=	0.0000

(Std. Err. adjusted for 128 clusters in ulke_id)

kadinisgucu	Coef.	Robust Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
dogurganlik	-.6659392	.2021434	-3.29	0.001	-1.065945	-.2659339
okulfarki	.0507508	.0278667	1.82	0.071	-.0043924	.105894
gsykhkisibasi	3.223015	1.1163	2.89	0.005	1.014059	5.431971
dogalrant	.025157	.0212763	1.18	0.239	-.016945	.067259
okuloncesi	.0217261	.0111902	1.94	0.054	-.0004174	.0438695
koltuksayisi	.0425584	.018972	2.24	0.027	.0050163	.0801005
DOGUASYAPAS	(omitted)					
AVRUKUAMEO~S	(omitted)					
LATINKARAYIP	(omitted)					
SAHRAALTI	(omitted)					
_cons	27.54414	4.042457	6.81	0.000	19.54484	35.54343
sigma_u	9.3066642					
sigma_e	1.7206602					
rho	.96694745	(fraction of variance due to u_i)				

Çizelge B.2 : Tüm dünya ülkeleri için rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression	Number of obs	=	384
Group variable: ulke_id	Number of groups	=	128
R-sq: within = 0.3878	Obs per group: min	=	3
between = 0.5965	avg	=	3.0
overall = 0.5882	max	=	3
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(10)	=	283.49
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0.0000

(Std. Err. adjusted for 128 clusters in ulke_id)

kadinisgucu	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
dogurganlik	-.7745281	.2022995	-3.83	0.000	-1.171028	-.3780283
okulfarki	.0467969	.0281236	1.66	0.096	-.0083242	.1019181
gsykhkisibasi	1.4268	.9894536	1.44	0.149	-.5124934	3.366093
dogalrant	.0068576	.0207455	0.33	0.741	-.0338029	.0475181
okuloncesi	.0222558	.0103554	2.15	0.032	.0019597	.042552
koltuksayisi	.062727	.0175104	3.58	0.000	.0284072	.0970467
DOGUASYAPAS	18.20502	2.497677	7.29	0.000	13.30966	23.10038
AVRUKUAMEO~S	18.47215	1.998815	9.24	0.000	14.55454	22.38975
LATINKARAYIP	13.7679	2.065895	6.66	0.000	9.718816	17.81698
SAHRAALTI	22.15403	2.332849	9.50	0.000	17.58173	26.72633
_cons	18.613	4.440154	4.19	0.000	9.910459	27.31554
sigma_u	5.2929496					
sigma_e	1.7206602					
rho	.90442043	(fraction of variance due to u_i)				

Çizelge B.3 : ODKA bölgesi için temel model rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression		Number of obs	=	51
Group variable: ulke_id		Number of groups	=	17
R-sq:	within = 0.6896	Obs per group: min	=	3
	between = 0.2195	avg	=	3.0
	overall = 0.2646	max	=	3
Random effects u_i ~ Gaussian		Wald chi2(6)	=	197.11
corr(u_i, X) = 0 (assumed)		Prob > chi2	=	0.0000
(Std. Err. adjusted for 17 clusters in ulke_id)				
	</			

Çizelge B.4 : ODKA bölgesinde temel modele ilk evlilik yaşı eklendiğinde rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression		Number of obs	=	51
Group variable: ulke_id		Number of groups	=	17
R-sq:	within = 0.6988	Obs per group: min	=	3
	between = 0.3000	avg	=	3.0
	overall = 0.3371	max	=	3
Random effects u_i ~ Gaussian		Wald chi2(7)	=	184.98
corr(u_i, X) = 0 (assumed)		Prob > chi2	=	0.0000
(Std. Err. adjusted for 17 clusters in ulke_id)				

		-----</		

Çizelge B.5 : Doğu ve Güney Asya, Pasifik bölgesi için rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression	Number of obs	=	51
Group variable: ulke_id	Number of groups	=	17
R-sq: within = 0.3079	Obs per group: min	=	3
between = 0.0663	avg	=	3.0
overall = 0.0742	max	=	3
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(6)	=	12.05
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0.0608

(Std. Err. adjusted for 17 clusters in ulke_id)

kadinisgucu	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
dogurganlik	.2433218	.4756062	0.51	0.609	-.6888493	1.175493
okulfarki	.0993603	.0646562	1.54	0.124	-.0273635	.2260841
gsyhkisibasi	2.49073	1.37428	1.81	0.070	-.2028091	5.18427
dogalrant	.1346648	.0710903	1.89	0.058	-.0046697	.2739993
okuloncesi	-.0053201	.0145751	-0.37	0.715	-.0338868	.0232467
koltuksayisi	.0882881	.0555898	1.59	0.112	-.0206659	.1972421
_cons	30.06065	5.808473	5.18	0.000	18.67625	41.44504
sigma_u	6.2792541					
sigma_e	1.3347113					
rho	.95677182	(fraction of variance due to u_i)				

Çizelge B.6 : Avrupa, Kuzey Amerika ve Orta Asya bölgesi için rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression	Number of obs	=	117
Group variable: ulke_id	Number of groups	=	39
R-sq: within = 0.2897	Obs per group: min	=	3
between = 0.0073	avg	=	3.0
overall = 0.0328	max	=	3
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(6)	=	15.96
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0.0140

(Std. Err. adjusted for 39 clusters in ulke_id)

kadinisgucu	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
dogurganlik	.2129685	.4569818	0.47	0.641	-.6826994	1.108636
okulfarki	.135248	.2376532	0.57	0.569	-.3305437	.6010397
gsyhkisibasi	2.407033	1.374451	1.75	0.080	-.2868406	5.100906
dogalrant	.075269	.0271332	2.77	0.006	.0220889	.1284492
okuloncesi	-.0008744	.0238082	-0.04	0.971	-.0475377	.0457888
koltuksayisi	.0699162	.036054	1.94	0.052	-.0007483	.1405808
_cons	32.6145	5.47692	5.95	0.000	21.87994	43.34907
sigma_u	3.3499088					
sigma_e	1.6679225					
rho	.80134288	(fraction of variance due to u_i)				

Çizelge B.7 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesi için temel model rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression		Number of obs	=	78	
Group variable: ulke_id		Number of groups	=	26	
R-sq:	within = 0.7617	Obs per group: min	=	3	
	between = 0.2025	avg	=	3.0	
	overall = 0.3248	max	=	3	
Random effects u_i ~ Gaussian		Wald chi2(6)	=	172.20	
corr(u_i, X) = 0 (assumed)		Prob > chi2	=	0.0000	
(Std. Err. adjusted for 26 clusters in ulke_id)					

		Robust			
kadinisgucu	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]

dogurganlik	-.2317013	.4984865	-0.46	0.642	-1.208717 .7453142
okulfarki	.0853105	.0619268	1.38	0.168	-.0360637 .2066848
gsyhkisibasi	9.423654	1.519923	6.20	0.000	6.444661 12.40265
dogalrant	-.0896071	.0719477	-1.25	0.213	-.230622 .0514079
okuloncesi	.0212444	.01747	1.22	0.224	-.0129961 .0554849
koltuksayisi	.0189569	.0325602	0.58	0.560	-.04486 .0827738
_cons	1.691325	6.239894	0.27	0.786	-10.53864 13.92129

sigma_u	4.4145035				
sigma_e	1.5414866				
rho	.89132004	(fraction of variance due to u_i)			

Çizelge B.8 : Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde temel modele hizmet sektörü payı eklendiğinde rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression		Number of obs	=	78
Group variable: ulke_id		Number of groups	=	26
R-sq:	within = 0.6658	Obs per group: min	=	3
	between = 0.0898	avg	=	3.0
	overall = 0.2146	max	=	3
Random effects u_i ~ Gaussian		Wald chi2(5)	=	112.21
corr(u_i, X) = 0 (assumed)		Prob > chi2	=	0.0000
(Std. Err. adjusted for 26 clusters in ulke_id)				

		Robust		
kadinisgucu	Coef.	Std. Err.	z	P> z
				[95% Conf. Interval]

dogurganlik	-1.182659	.5172383	-2.29	0.022
okulfarki	.1325237	.0462558	2.87	0.004
okuloncesi	.0438383	.0196675	2.23	0.026
koltuksayisi	.0856181	.0380564	2.25	0.024
hizmetpayi	.0840709	.0470324	1.79	0.074
_cons	32.34489	3.845462	8.41	0.000

sigma_u	4.2267223			
sigma_e	1.7915775			
rho	.8476982	(fraction of variance due to u_i)		

Çizelge B.9 : Sahra Altı Afrika bölgesi için temel model rassal etkiler panel analizi sonuçları.

Random-effects GLS regression	Number of obs	=	87			
Group variable: ulke_id	Number of groups	=	29			
R-sq: within = 0.3919	Obs per group: min	=	3			
between = 0.0011	avg	=	3.0			
overall = 0.0081	max	=	3			
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(6)	=	47.28			
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0.0000			
(Std. Err. adjusted for 29 clusters in ulke_id)						

kadinisgucu	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

dogurganlik	-.5515488	.3187253	-1.73	0.084	-1.176239	.0731414
okulfarki	-.0518517	.0185093	-2.80	0.005	-.0881293	-.0155742
gsykhkisibasi	-.0136494	2.203539	-0.01	0.995	-4.332507	4.305208
dogalrant	-.0037604	.0230746	-0.16	0.871	-.0489857	.041465
okuloncesi	.0352773	.0148361	2.38	0.017	.006199	.0643555
koltuksayisi	.0151516	.0347602	0.44	0.663	-.0529771	.0832803
_cons	45.47725	7.985287	5.70	0.000	29.82637	61.12812

sigma_u	6.4429387					
sigma_e	1.3500542					
rho	.95793968	(fraction of variance due to u_i)				

Çizelge B.10 : Sahra Altı Afrika bölgesinde temel modele hamilelik izni eklendiğinde rassal etkiler panel analizi sonuçları.

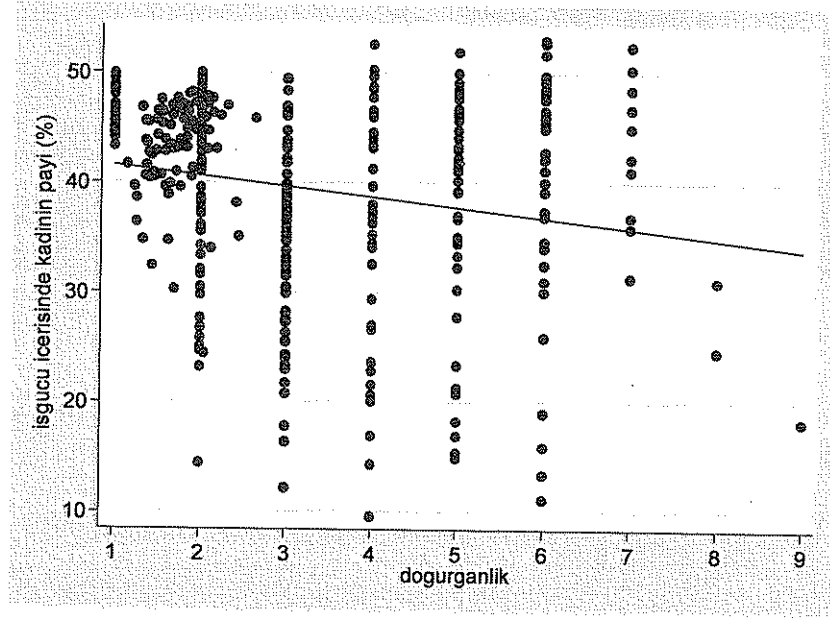
Random-effects GLS regression	Number of obs	=	87			
Group variable: ulke_id	Number of groups	=	29			
R-sq: within = 0.4045	Obs per group: min	=	3			
between = 0.0062	avg	=	3.0			
overall = 0.0184	max	=	3			
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(7)	=	70.85			
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0.0000			
(Std. Err. adjusted for 29 clusters in ulke_id)						

kadinisgucu	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

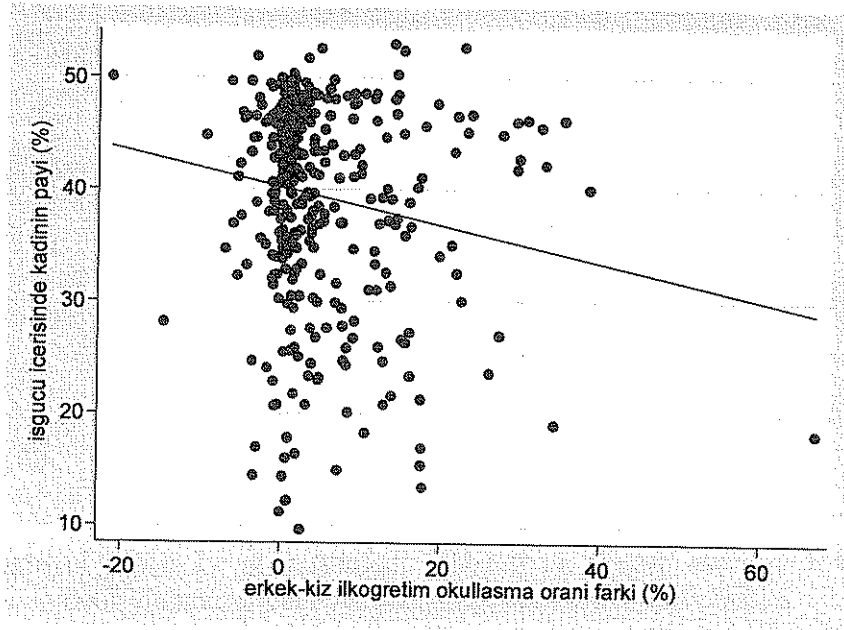
dogurganlik	-.5828255	.332065	-1.76	0.079	-1.233661	.0680099
okulfarki	-.0596991	.0178371	-3.35	0.001	-.0946592	-.024739
gsykhkisibasi	.3418583	2.056206	0.17	0.868	-3.688232	4.371949
dogalrant	-.0074072	.0229549	-0.32	0.747	-.0523979	.0375836
okuloncesi	.0221351	.0153479	1.44	0.149	-.0079462	.0522164
koltuksayisi	.0025786	.0287805	0.09	0.929	-.0538301	.0589873
hamilelik~i	.2717267	.1371261	1.98	0.048	.0029644	.5404889
_cons	41.55125	8.431234	4.93	0.000	25.02634	58.07617

sigma_u	5.953487					
sigma_e	1.3398009					
rho	.95179616	(fraction of variance due to u_i)				

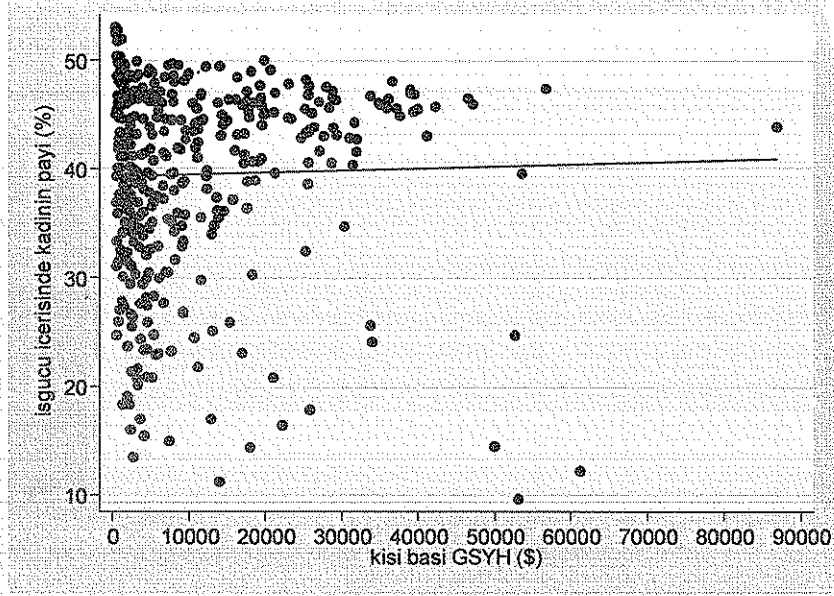
EK C

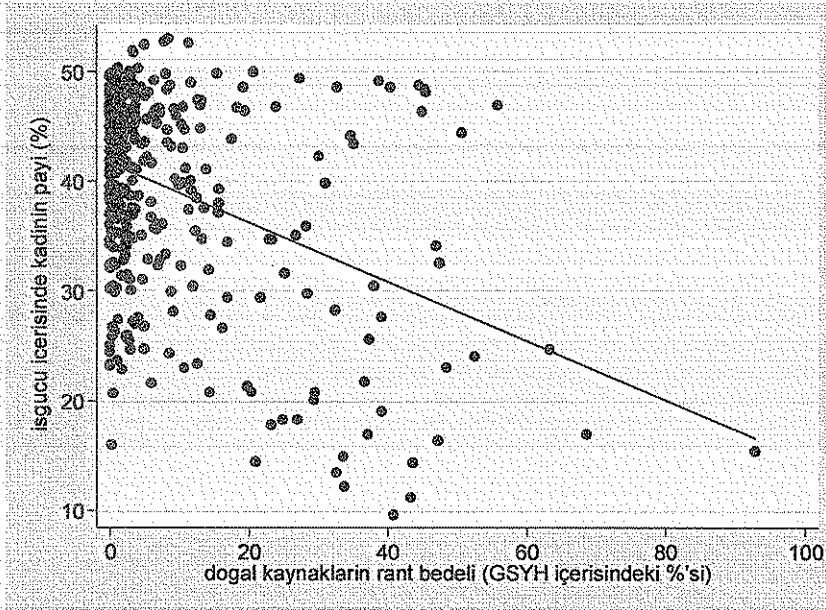
Şekil C.1 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğurganlık arasındaki ilişki.

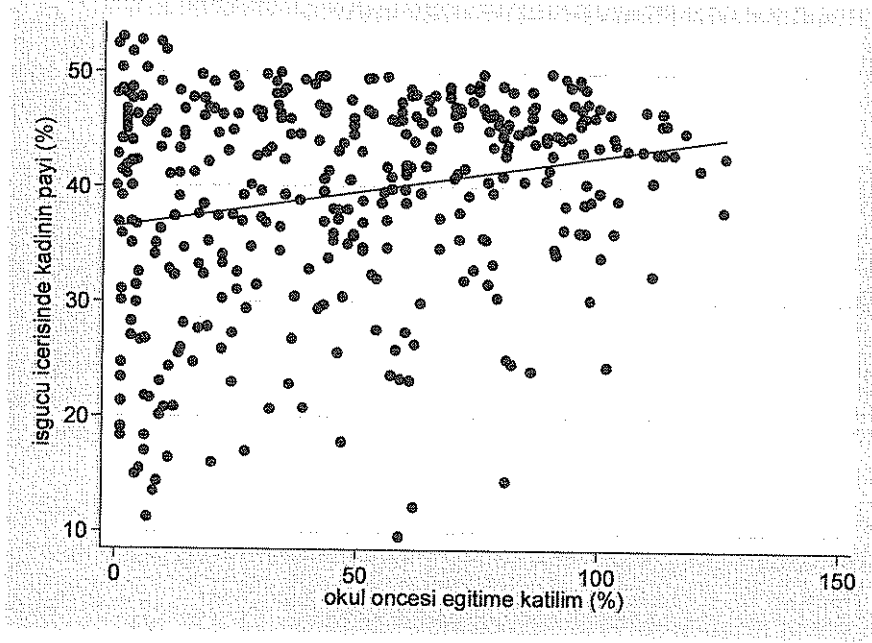
Şekil C.2 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve erkek-kız ilköğretim okullaşma oranı farkı arasındaki ilişki.

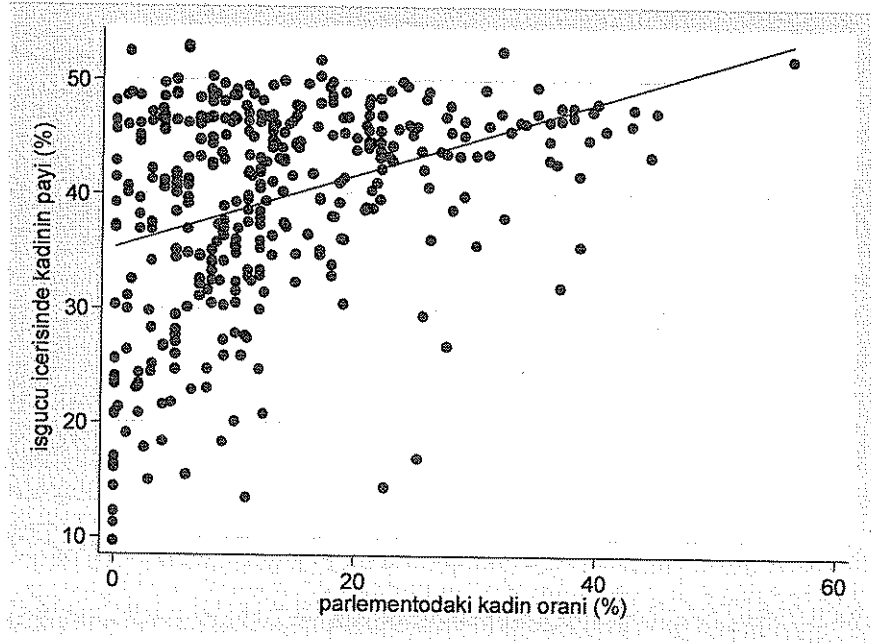
Şekil C.3 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve kişi başı GSYH (\$) arasındaki ilişki.

Şekil C.4 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve doğal kaynakların rant bedelinin payı (GSYH içerisindeki %'si) arasındaki ilişki.

Şekil C.5 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve okul öncesi eğitime katılım oranı (% brüt) arasındaki ilişki.

Şekil C.6 : Toplam işgücü içerisindeki kadının payı ve parlamentodaki kadın oranı arasındaki ilişki.

ÖZGEÇMİŞ

**VESİKALIK
FOTO**

Ad Soyad: Zeynep GENÇ

Doğum Yeri ve Tarihi: Bartın 10.04.1984

Adres: İstanbul

E-Posta: zeynepmudanyaligenc@gmail.com

Lisans: Boğaziçi Üniversitesi Turizm İşletmeciliği

